

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Harald Jørgensen

For de gamle som faldt

Træk af Dansk Kultursamfunds indsats
1910-1985

C. A. REITZELS FORLAG

FOR DE GAMLE SOM FALDT

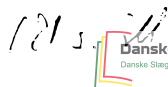
Af samme forfatter er tidligere udkommet:

- Den civile centraladministration 1914-35. Københavns 1936
A.D. Jørgensens breve. København 1939
Studier over det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark.
København 1940
Det Classenske fideicommis (s.m.F. Skrubbeltrang). København 1942
Trykkefrihedsspørgsmålet i Danmark 1799-1848. København 1944
C.N. David I-II. København 1950
Tyske dokumenter vedr. 9. april 1940 (den parlamentariske kommission).
København 1951
Det moderne Finland. København 1953
Det moderne Norge. København 1955
Danske breve gennem 400 år. København 1943
Danske taler gennem 100 år. København 1945
Statsrådets forhandlinger 1848-1912. I-XII. København 1954-76
Tidsskriftspressen i Danmark indtil 1848. København 1961
To ungdomsvenner (H.P. Hanssen og H.V. Clausen) en brevveksling. Kø-
benhavn 1962
Tre venstremænd (Frede Bojsen, Klaus Berntsen og Niels Neergaard) en
brevveksling. København 1962
Landsarkivet for Sjælland m.m. og hjælpemidlerne til dets benyttelse.
København 1966.
Nordiske arkivet. København 1968.
I rigsarkivets tjeneste. København 1977
J.P. Trap: Fra 4 kongers tid I-III. København 1966-67
Da censuren blev opgivet. København 1971.
Fra lemmestiftelse til moderne plejehjem. København 1969
Omsorgen for børn og unge i København gennem 250 år. København 1970
Fra arbejdsanstalt til forsorgshjem. København 1972
Vanføreforsorgen i Danmark gennem 100 år. København 1972
Genforeningens statspolitiske baggrund. 1970
Thi kendes for ret. Studier i de civile københavnske domstoles historie ca.
1660 til 1919. København 1980
Set og oplevet. Nogle erindringsblade. København 1983
Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historiske udvikling
indtil 1970. En oversigt. København 1985.

**For de gamle som faldt
Træk af Dansk Kultursamfund indsats
1910-1985**

Af HARALD JØRGENSEN

**C. A. REITZELS FORLAG A/S
KØBENHAVN 1986**

Danskernes Historie Online
Danmarks Slægtsforskeres Bibliotek

For de gamle som faldt
Dansk Kultursamfund 1910-1985
© Harald Jørgensen
Bogen er sat med Times
og trykt hos B. Stougaard Jensen, København

Billedet på omslag:
Scenebillede fra friluftsspillet »Til arbejdet - liv eller
død«, som viser befolkningen på vej til genforenings-
festen på Dybbøl. Se iøvrigt s. 167.
ISBN 87-7421-497-7

Indhold

Oprettelsen af »Dansk Kultursamfund« i 1910 og dets virke 1910-21

1. Baggrunden for kultursamfundets stiftelse	9
2. Stiftelsesmødet 28. april 1910	17
3. Kultursamfundets virke 1910-14	22
4. Kultursamfundet i krise	24
5. Kultursamfundet rekonstrueres 1920-21	27

Harald Høffdings sidste formandsperiode. 1921-30

1. Indledning	31
2. Planlægning af kultursamfundets fremtidige virksomhed	34
3. Uddeling af bøger og børneblade samt støtte til oprettelse af biblioteker	37
4. Støtte til skoler og lærere i grænseområdet samt til forskelligt ungdomsarbejde	42
5. Støtte til foredrags- og musikforeninger	45
6. Støtte til oprettelse af forsamlingshuse	46
7. Planer om at optage en turnévirkosomhed	52

H.P. Hanssens formandsperiode 1930-36

1. Ny formand og nye tider	55
2. H.P. Hanssens særlige administrationsområde	58
3. Jepsen Christensens særlige administrationsområde	59
4. J.P. Nielsens særlige administrationsområde	62
5. Turnébevillingen	63

Hans Jepsen Christensens formandsperiode. 1. Årene 1936-45

1. Indledning	67
2. Jepsen Christensens bevilling	71
3. Jakob Petersens bevilling	76
4. J.P. Nielsens bevilling	79
5. Departementschef Graaes bevilling	80
6. Oprettelse af kultursamfundets historiske udvalg	82

Hans Jepsen Christensens formandsperiode. 2. Årene 1945-56

1. Indledning	87
2. Jepsen Christensens bevilling	90
3. Forsamlingshusbevillingen	94
4. Jakob Petersens (Morten Kamphöveners) bevilling	98
5. Bevillingen til støtte af kulturelt og folkeligt virke blandt arbejderbefolkningen	101
6. Turnébevillingen	103
7. Det historiske udvalg	105
8. Kultursamfundet og refugiet i Løgumkloster	108

Peter Gorrsens formandsperiode. 1. Årene 1957-74

1. Indledning	117
2. Forsamlingshusbevillingen	124
3. Gotthardsens bevilling	131
4. Kamphöveners bevilling	137
5. Bevillingen til støtte af kulturelt og folkeligt virke blandt arbejderbefolkningen	139
6. Turnébevillingen	141
7. Det historiske udvalg	149

Peter Gorrsens formandsperiode. 2. Årene 1975-85

1. Indledning	153
2. Forsamlingshusbevillingen	154
3. Gotthardsens bevilling	158
4. Foredrags- og musikudvalgets bevilling (tidligere kaldet Kamphöveners bevilling)	160
5. Turnébevillingen	162
6. Bevillingen til arbejderoplysning	166
7. Det historiske udvalg	167
8. Afsluttende bemærkninger	170

Navneregister	177
---------------------	-----

Forord

Omkring nytår 1951 kaldte min daværende chef, rigsarkivar Axel Linvald mig ind på sit kontor og spurgte mig, om jeg ville være interesseret i at blive medlem af bestyrelsen af Dansk Kultursamfund. Jeg går ud fra, at jeg straks har stillet spørgsmålet, hvad Dansk Kultursamfund stod for. Dengang som nu er det en meget begrænset kreds, som overhoved kender denne institution, og hvad den beskæftiger sig med. Da jeg hørte, at den var oprettet med det formål at formidle økonomisk støtte til udbygningen af kendskabet til dansk kultur i videste forstand i de kredse i Nordslesvig, hvor hjemmetyskheden fra tidligere tid havde vundet kraftigt fodfæste, var mit svar positivt. Fra min tidligste ungdom havde jeg samlet litteratur om de nationale brydninger i grænselandet, og sønderjysk historie havde altid fængslet mig. En lejlighed til at følge disse brydninger på nærmeste hold var en mulighed, som jeg umuligt kunne vise fra mig. Mit svar var et glad ja. Nogle måneder senere modtog jeg en officiel skrivelse fra kultursamfundets daværende formand, landstingsmand H. Jepsen Christensen, dat. 18. maj 1951, hvori han meddelte mig, at Dansk Kultursamfund på sit møde d. 9. maj 1951 havde indvalgt mig i bestyrelsen og som medlem af det særlige historiske udvalg.

Siden da har jeg deltaget aktivt i kultursamfundets arbejde. Da tidspunktet nærmede sig, hvor kultursamfundet kunne fejre 75-årsdagen for sin oprettelse, nemlig i 1985, kunne det nok være rimeligt at forsøge at skildre dets oprindelse og indsats gennem de forløbne 75 år. Resultatet er blevet den nu foreliggende beretning, som forhåbentlig kan bidrage til at fastholde mindet om skiftende generationers positive indsats for styrkelse af danskheden i Nordslesvig og desuden belyse sider af den særlige nordslesvigske lokalhistorie. For mig personlig har det været en berigelse at møde ældre og yngre repræsentanter for den nordslesvigske danskhed og på nærmeste hold følge deres praktiske arbejde for styrkelse af dansk kultur i det genvundne land.

København, august 1986

Harald Jørgensen

Oprettelsen af »Dansk Kultursamfund« i 1910 og dets virke 1910-21

1. Baggrunden for kultursamfundets stiftelse

Efter indbydelse af professor Harald Høffding samledes 28. april 1910 en lille gruppe sønderjysk interesserede personer i professor-hjemmet på Carl Bernhardsvej 15 på Frederiksberg. Formålet var at stifte en ny institution til støtte for den nationale kamp i Sønderjylland. Inden man skiltes om aftenen, havde man godkendt vedtægter for den nye organisation, som man kaldte »Dansk Kultursamfund«, valgt formand og forretningsudvalg og vedtaget udgiftsbudget for finansåret 1910-11. Den nye institution indtrådte hermed i den række af foreninger, som gennem en lang periode havde ydet en væsentlig indsats for danskhedens sag i Sønderjylland. Det kan derfor have interesse at præsentere de vigtigste af disse og deres ledere.

Allerede året efter freden i Wien i 1864 oprettedes den første sønderjyske forening i kongeriget, og i de følgende år fulgte flere efter. En oversigt over de mange foreninger findes i det af Axel Linvald og Svend Dahl i 1919 udsendte værk med titlen: Sønderjylland I-II. Om formålet med disse foreninger kan det i korthed fastslås, at de som hovedformål havde at vedligeholde interessen i kongerigets befolkning for sønderjydernes modstand mod den nationale undertrykkelse, som udgik fra de preussiske myndigheder, og efter evne at indsamle penge og på forskellig måde formidle støtte til nationalitetskampen. I professor Aage Friis' papirer i rigsarkivet findes en udat. opgørelse over størrelsen af den direkte økonomiske hjælp, som omkring 1908 gennem disse private foreninger var formidlet til nationalitetskampen, Friis er nået frem til, at den beløb sig til ca. 60.000 kr. om året. Det var imidlertid ikke blot penge, man indsamlede. Man ydede også hjælp gennem boggaver, fordeling af forskellig slags litteratur samt ophold i danske hjem og fripladser på danske ungdomsskoler m.m.

Den ældste af de kongerigske foreninger, som støttede danskheden i Sønderjylland, var foreningen »Darnebrog«, oprettet i 1865 på ini-

tiativ af kollaborator C. F. Monrad i Flensborg. I den ældste periode støttede foreningen navnlig forskellige sønderjyske privatskoler, som indtil videre blev tålt af de preussiske myndigheder. Da disse lukkede skolerne, ydede foreningen bidrag til det almindelige kulturelle danske arbejde i landsdelen. Navnlig i pastor J. Johansens formandsperiode fra 1871-1902 lykkedes det at få indsamlet og fordelt ret betydelige beløb. Pastor Johansens arbejde videreførtes af den københavnske forretningsmand N. Bang.

Da de preussiske autoriteter i løbet af 1870erne begyndte en konsekvent fortykning af den sønderjyske folkeskole, besluttede en lokal kreds omkring Kolding at oprette foreningen »S.S.« (Sønderjysk samfund). Formålet skulle være at lette unge sønderjyders ophold på danske højskoler og efterskoler. Initiativtager var gårdejer Jep Fink på slægtsgården Bygebjerg i Hejls samt stedets sognepræst V. Topsøe. Man kontaktede to andre sønderjyske præster, nemlig H. Sveistrup, som tidligere havde virket som præst i Rødding, og den i Vest-slesvig fødte pastor J. L. Knudsen. Pastor Sveistrup overtog formandskabet, og i første omgang koncentrerede man sig om at få oprettet en række efterskoler, som anbragtes lige nord for Kongeågrænsen, og som således let kunne besøges af unge fra Nordslesvig. Senere formidlede man også ophold på danske høj- og landbrugsskoler. En forudsætning for at opnå understøttelse til at kunne besøge disse skoler var, at ansøgerne skulle forpligte sig til efter endt skoleophold at vende tilbage til hjemstavnen. Ved Sveistrups død blev bogtrykker Konrad Jørgensen (1849-1921) formand for »S.S.«. Han havde i nogle år været lærer på Askov højskole og grundlagde i 1876 »Højskolebladet«. Han havde gode sønderjyske forbindelser, var levende politisk interesseret og desuden stærkt optaget af såvel skytte- som børnesagen. Da man i 1893 fik oprettet »Nordslesvigs Skoleforening«, optog »S.S.« et snævert samarbejde med denne, da de to foreningers formål stort set var det samme.

En direkte følge af ophævelsen af Pragerfredens § 5 i 1878-79, var en aktivering af nationalitetskampen både syd og nord for Kongeåen. Indtil da havde man håbet, at løftet om en folkeafstemning i de nordlige distrikter af det gamle hertugdømme Slesvig ville blive opfyldt. Nu var man klar over, at en genforening med moderlandet var skudt ud i en fjern fremtid, og at nationalitetskampen ville blive lang-

varig. Medens man i Nordslesvig oprettede en række nye nationale kampforeninger såsom sprogforeningen, vælgerforeningen og den ovenfor nævnte skoleforening, opgav den hidtil fastholdte protestpolitik mod at aflegge ed til den preussiske konge, hvorved man sikrede sig plads i landdagen i Berlin, og endelig tilskyndede de unge mænd til at aftjene preussisk værnepligt, altsammen med det formål at styrke og udbygge danskheden i Nordslesvig, voksede også i kongeriget forståelsen af, at der måtte ydes både en større folkelig og økonomisk støtte til de danske sønderjyder. Der blev nu dannet flere nye foreninger såvel i hovedstaden som i provinsen, og en række nye initiativer blev taget. Et af disse var f.eks. udsendelsen i 1882 af A. D. Jørgensens historiske arbejde »Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie«, som snart var at finde i de fleste dansksindede hjem. Bogens hovedsigte var at fortælle den opvoksede slægt i Nordslesvig om Sønderjyllands nære tilknytning til det danske rige. Det var brygger J. C. Jacobsen, som økonomisk sikrede dette værks tilblivelse og udbredelse.

Blandt de nye foreninger, som nu så dagens lys, skal følgende omtales. Indenfor den politisk radikale akademikerorganisation »Studentersamfundet« tog de unge historikere Johan Ottosen og H. V. Clausen i 1887 initiativet til at oprette en særlig sønderjysk fraktion, som fik navnet »Studentersamfundets sønderjyske Samfund«, i daglig tale kaldet »4 S«. Formand blev professor Harald Høffding (1843-1931), der i mere end en menneskealder beklædte en lærestol i filosofi ved Københavns Universitet. Han var desuden levende politisk interesseret, overbevist venstremand og i mange år formand for den liberale vælgerforening på Frederiksberg. Han virkede ligeledes gennem et langt liv for kvindens ligeberettigelse med manden. I sin ungdom havde han stærkt følt tragedien omkring krigen i 1864, og han bevarede hele livet igennem en levende interesse for det nationale spørgsmål. Uden at forklejne nogen, kan man nok sige, at den nye forenings mest energiske medlem var den unge historiker H. V. Clausen (1861-1937). Clausens interesse for Nordslesvig var tidligt blevet vakt. Han foretog talrige fodbure i det tabte land og kendte bedre end nogen anden kongerigsk person de lokale forhold og de stedlige ledere. Fra 1887 stod han i nær kontakt med den kommende leder af nationalitetskampen, gårdejerens sønnen fra Nørremølle i Sundeved H.P. Hanssen. På sine mange besøg i landsdelen indsamlede han et betydeligt materiale om den nationale

udvikling i de enkelte sogne, og de indsamlede oplysninger anvendtes i læseværdige artikler i »Sønderjyske Årbøger«. Han offentliggjorde også en særlig rejsehåndbog for Nordslesvig, som udkom i 1890 og senere blev optrykt. Allerede inden århundredskiftet havde han dannet sig en fast overbevisning om, hvor en eventuel ny grænsedragning mellem Danmark og Tyskland burde trækkes (den såkaldte Clausenlinie). Sammen med ungdomsvennen den senere skoledirektør Niels Hjort (1862-1917), var han i 1898 medstifter af »Foreningen af 5. Oktober«, som først og fremmest ved Hjorts energiske indsats i løbet af kort tid fik indsamlet betydelige økonomiske midler. Med disse blev man sat istand til at imødegå et tysk forsøg på at opkøbe hidtil dansk-ejede landbrugsejendomme.

Et yderst aktivt medlem af »4 S« var ligeledes den senere historiker-professor Aage Friis (1870-1949). Friis var tidligt interesseret i det sønderjyske spørgsmål og organiserede allerede som student sammen med sin skolekammerat P. Munch et korrespondancebureau, som forsynede provinspressen med sønderjyske artikler. Han blev magister i historie i 1896 og erhvervede den filosofiske doktorgrad i 1899. Han kom tidligt i kontakt med H. P. Hanssen. Efter systemskiftet i 1901 og indtil foråret 1907 virkede han som ulønnet rådgiver for udenrigsministeriet i sønderjyske spørgsmål og udarbejdede forskellige betænkninger og undersøgelser. Fra 1906 vedrørte disse især de igangværende diplomatiske forhandlinger om optantkonventionen af 1907, som havde til følge, at adskillige danske sønderjyder herefter kunne opnå preussisk statsborgerskab og hermed mulighed for at stemme ved politiske valg. Efter anmodning af udenrigsminister, grev Raben Levetzau fortsætte han fra 1. juli 1907 som lønnet rådgiver i sønderjyske spørgsmål, og han udnævntes 3 år senere til udenrigsministeriets pressekonsulent. Han varetog denne stilling, indtil han i 1913 udnævntes til professor i historie ved Københavns universitet.

Året efter at »4 S« var blevet oprettet, fik også den i politisk henseende konservativt orienterede akademikerorganisation »Studenteforeningen« sin særlige sønderjysk orienterede fraktion. I 1888 oprettedes denne under navnet »To Løver«, og som formand fungerede højesteretsadvokat Sophus Nellemann (1833-1915), en af den københavnske advokatstands mest fremtrædende medlemmer. Sammen

med sin ældre broder Rasmus Nellemann, som faldt under stormen på Dybbøl 18. april 1864, havde han meldt sig som frivillig til hæren. Han nåede dog ikke at komme til fronten. Hans dybe interesse for nationalitetskampen er uomtvistelig, og hans fremtrædende sociale position gjorde det muligt for ham at fremskaffe betydelige beløb til det nationale arbejde. Historikeren A.D. Jørgensen (1840-97) sad også i bestyrelsen for »To Løver«. Hans mere neutrale stillingtagen til tidens brændende politiske stridsspørgsmål (Estrups provisoriepolitik) gjorde det muligt for ham at få tilvejebragt et tillidsfuldt samarbejde med den radikale forening »4 S«. Også A.D. Jørgensen havde tidligt fået forbindelse med H.P. Hanssen, og han var også en nær ven af den sønderjyske rigsdagsmand Gustav Johannsen. Blandt de opgaver, som »To Løver« tog op, kan nævnes grundlæggelsen af det sønderjyske historiske tidsskrift »Sønderjyske Årbøger« (1889) og oprettelsen af den danske bogsamling i Gustav Johannsens hjem i Flensborg »Margrethesminde«. I 1890'erne oprettedes et særligt studenterudvalg indenfor »To Løver«, kaldet Hejmdal, som påtog sig at løse en række praktiske opgaver i forbindelse med sortering og forsendelse af danske bøger til sønderjyske hjem. Senere tog man et helt andet og betydningsfuldt arbejde op, nemlig at rette nordslesvigske børns danske stile. Der kunne nævnes andre sønderjyske foreninger og energiske organisatorer, f.eks. tandlæge Axel Carstens, der som mangeårig formand for organisationen »De samvirkende sønderjyske foreninger« gjorde en betydelig indsats i den nationale sags tjeneste. Det samme gælder den kendte industri- og håndværkerhistoriker Camillus Nyrop, der fra 1900 virkede som formand for »Sønderjysk Samfund« og som leder af det såkaldte »Timandsråd«, som kan betragtes som en paraplyorganisation for de foreninger, der i kongeriget var engageret i nationalitetskampen. Man manglede således hverken foreninger eller personer, som var indstillet på at gøre en indsats på den nationale front, og man kan naturligt rejse det spørgsmål, hvorfor man i 1910 besluttede at føje endnu en organisation til de allerede eksisterende. Hvem tog initiativet til denne nydannelse, og hvori adskilte den sig fra de allerede eksisterende sammenslutninger? Det sidste spørgsmål lader sig nok fyldestgørende besvare, medens det er vanskeligere med sikkerhed at udpege en enkelt initiativtager. Mange år senere udtalte Museumsdirektør Mackeprang til støtte for sit forslag om at indvælge

Aage Friis i kultursamfundets bestyrelse, at det havde været Friis, der havde taget initiativet til samfundets oprettelse. Man leder imidlertid i det bevarede kildemateriale forgæves efter oplysninger, som kan bekræfte denne påstand. En anden mulighed er venstrepolitikerens Niels Neergaard, der stod i spidsen for det ministerium, som efter Alberti-katastrofen overtog regeringsmagten. Ministeriet Neergaard afløstes i efteråret 1909 af ministeriet Holstein-Ledreborg, som kun sad et par måneder, hvorefter det 1. ministerium Zahle udnævntes 28. okt. 1909. Som kultusminister virkede i Neergaards ministerium Enevold Sørensen, og det er muligt, at det var i hans funktionstid, at man fremskaffede de øgede statsbevillinger, som optoges i finansloven for finansåret 1910-11, og som foranledigede oprettelsen af »Dansk Kultursamfund«. I stiftelsesmødet i foråret 1910 udtalte Høffding, at det allerede i ministeriet Neergaards tid havde været på tale at oprette kultursamfundet, men det skete ikke, uvist af hvilken grund. Det kan naturligvis have mindre interesse at få udpeget, hvem der var den egentlige initiativtager. Større betydning har det unægteligt at undersøge baggrunden for, at man i årene efter år 1900 optog bevillinger på finansloven til støtte for nationalitetskampen. Hidtil havde man kun arbejdet med privat indsamlede midler. Nu begyndte man i stilhed også at anvende offentlige midler, og til at administrere disse penge, fandt man det nødvendigt at have en særlig organisation, nemlig »Dansk Kultursamfund«

Som udenrigsministeriets sagkyndige i sønderjyske spørgsmål interesserede Friis sig for, hvorledes man i kongeriget havde organiseret støtten til nationalitetskampen. Af papirer i hans arkiv fremgår det, at der, i hvert fald fra 1903, af forskellige konti på kultusministeriets budget, er ydet visse tilskud. Pengene blev udbetalt til professor Høffding, og det var højesteretsadvokat Nellemanns kontor, som varetog det praktiske. Høffding og Nellesmann forhandlede indbyrdes om størrelsen af de understøttelser, som blev tildelt foreninger og enkeltpersoner i Sønderjylland. Man gav således bidrag til unge sønderjyder, som ønskede et højskoleophold i kongeriget, man indkøbte og fordelte bøger og børneblade, og man understøttede de mange efterskoler, som var blevet oprettet nord for Kongeågrænsen. Den statsbevilling, man havde til disposition, beløb sig årligt til ca. 18.000 kr.

Efter Friis' mening var en større bevilling nødvendig, hvis man

skulle opfylde alle berettigede ønsker. Under forudsætning af, at man fortsat kunne regne med de ovenfor nævnte 18.000 kr., stillede han forslag om en yderligere årlig bevilling på ca. 25.000 kr. Forslaget foreligger i form af en udateret betænkning i hans private arkiv. Den nye bevilling ville han anvende til følgende formål, nemlig ca. 15.000 kr. til unge sønderjyders ophold på danske skoler, fortrinsvis højskoler og landbrugsskoler, 5.000 kr. til supplerung af bogbestanden i eksisterende lokale bogsamlinger, 2-3000 kr. til indkøb af lysbilledapparater og 3000 kr. til deltagelse i danske kurser og videregående studier.

Friis kontaktede venstrepolitikerens Niels Neergaard, som han allerede dengang og senere havde et snævert samarbejde med. Omkring nytår 1907 fik han ham til at opsøge kongepræsident J.C. Christensen for at opnå hans tilslutning til, at den ønskede bevilling blev optaget på finansloven. I et brev fra Neergaard til Friis, dat. 14. jan. 1907, måtte Neergaard imidlertid meddele, at J.C. Christensen blankt havde afvist forslaget, da han anså det »som yderst farligt i forhold til Tyskland«. Derimod havde han anbefalet, at man tog en forhandling med kultusminister Enevold Sørensen om en mulig forhøjelse af, hvad J.C. Christensen kaldte de »skjulte« bevillinger på kultusministeriets budget. Neergaard føjede som sin personlige opfattelse til: »Sikkert må bestræbelserne i den retning helst udgå fra H.N. og R.« Med H. og N. hentydede Neergaard formodentlig til Høffding og Nellesmann, og R. står sandsynligvis for litteraturhistorikeren Fred. Rønning (1851-1929), som fra 1904 og til sin død varetog hvervet som formand for udvalget til folkeoplysnings fremme. Enevold Sørensen havde i 1905 efterfulgt J.C. Christensen som kultusminister, og det var altså i J.C. Christensens kultusministerperiode, at man var begyndt at stille midler til rådighed for nationalitetskampen. Når J.C. Christensen i 1907 stillede sig afvisende overfor forslaget om en direkte og større bevilling til Sønderjylland med henvisning til de følger, dette kunne få for Danmarks forhold til Tyskland, hænger det sandsynligvis sammen med, at han netop på dette tidspunkt havde ladet sin særlig fortrolige kaptajn Lütken genoptage sine hemmelige forhandlinger i Berlin med chefen for den tyske generalstab H.V. Moltke.

Tilsyneladende tog Friis og Neergaard foreløbig ingen yderligere skridt. I efteråret 1907 deltog de imidlertid begge i et møde på Askov

højskole, som var arrangeret af forstander Jac. Appel. Man havde indbudt H.P. Hanssen til at holde foredrag om den nationale stilling i Sønderjylland, og i mødet deltog en række sønderjyske og kongerigske personer med interesse for spørgsmålet. I 3. bind af sit erindringsværk »Et Tilbageblik« har H.P. Hanssen udførligt omtalt mødet og den langvarige diskussion, som fandt sted i tilslutning til hans foredrag. Han nævner som kongerigske deltagere foruden Friis og Neergaard, red. Ove Rode, dr. H.L. Møller, Niels Hjort og H.V. Clausen. Også Høffding og Nellemann var indbudt, men kunne ikke komme.

H.P. Hanssen indledte sin redegørelse om den aktuelle situation i Sønderjylland med at udtale, at der var indtrådt en vis mildnelse i myndighedernes pres mod den danske befolkning, efter at overpræsident E.V. Köller var blevet forflyttet. Det betød imidlertid ikke, at tysk politik havde opgivet sit endemål, at germanisere befolkningen op til Kongeågrænsen. Mildnelsen havde imidlertid betydet, at der kunne konstateres en øget tilgang til de danske organisationer, og det måtte være målet for dansk politik i Sønderjylland, at der til ethvert tidspunkt var et så stærkt som muligt dansktalende, dansksindet og danskvillende flertal i Nordslesvig. I fortsættelse heraf understregede han, at det var en almindelig anerkendt opfattelse i Europa, at et folk var berettiget til at opretholde eget sprog og egen nationalitet udenfor sine grænser. Det gjorde en lang række førende europæiske stater. H.P. Hanssen fortæller videre, at Neergaard efter foredraget bad om fornøden dokumentation for, at der kunne ydes statsmidler til fx. danskheden i Nordslesvig. Da han havde fået denne vished, indgav han forslag om en bevilling på 25.000 kr. til kulturelt arbejde i Sønderjylland, altså netop det beløb, som Friis havde foreslået, at man ansøgte om. Og herefter fortsætter H.P. Hanssen: »For ikke at vække opmærksomhed udadtil og dermed fremkalde ubehagelige modforholdsregler, udbetalte statskassen disse penge til Dansk Kulturfond, som stod under professor Høffdings ledelse«. Pengene gik videre til sprog- og skoleforeningen, som derved blev istand til at udvide deres virksomhed. »Kun ganske få vidste eller anede, hvorfra disse frivillige bidrag kom«.

H.P. Hanssens skildring af Neergaards aktivitet efter mødet på Askov kan ikke stå for en nærmere kritik. Det er nok rigtig at sige,

at Neergaard var blevet bestyrket i sin tro på, at man uden risiko kunne skaffe større statsbevillinger til nationalitetskampen. Men det var først i efteråret 1908, at J.C. Christensen måtte indgive sin afskedsbegæring, og at Neergaard dannede det nye ministerium med Enevold Sørensen som kultusminister. Det var også først på det finanslovsforslag, som blev forelagt i rigsdagssamlingen 1909-10, at de konti, hvoraf man hidtil havde ydet beskedne bidrag til de danske organisationer i Nordslesvig, blev væsentlig forhøjet, og det var først da denne finanslov trådte i kraft fra 1. april 1910, at man stiftede Dansk Kultursamfund.

2. Stiftelsesmødet 28. april 1910

Til stiftelsesmødet havde Høffding indkaldt flere af de i det foregående nævnte personer, nemlig Nellemann, Hjort, H.V. Clausen og Konrad Jørgensen. I mødet deltog desuden højskoleforstander Jacob Appel (1866-1931), der siden 1906 havde ledet Askov højskole, som gennem mange år var blevet søgt af unge nordslesvigere. Han udnævntes nogle måneder senere til kultusminister i ministeriet Klaus Berntsen. Også Camillus Nyrop var blevet indbudt, men han kunne ikke komme og blev således ikke medlem af kultursamfundet.

Høffding havde desuden indbudt den københavnske grosserer Otto Petersen (1858-1923). Denne var fra sin ungdom knyttet til handelshuset N.F. Høffding, grundlagt af professorens fader og videreført af en broder til professor Høffding, nemlig Victor Høffding (1836-1910). I 1898 optoges Otto Petersen som medindehaver af firmaet. Også han havde fra sin ungdom været interesseret i nationalitetskampen. Han sad siden 1904 i bestyrelsen for »4 S«, og i mange år virkede han som kasserer i denne forening.

Høffding indledte mødet med at give en redegørelse for baggrunden for det nye samfund, som det var hensigten at stifte. I rigsarkivet opbevares de ældste forhandlingsprotokoller m.m., som er en hovedkilde til kultursamfundets tidligste historie. Desværre giver protokollen ingen nærmere oplysninger om baggrunden for kultursamfundets oprettelse. Alle tilstedeværende har formodentlig været bekendt med dette historiske forløb. Det berettes dog, at det allerede i ministeriet Neergaards tid – altså i årene 1908-09 – havde været på tale at oprette

den nye institution. Protokollen røber dog intet om, hvorfor det ikke skete.

Høffding forelagde udkast til vedtægter, som utvivlsomt forud har været mødedeltagerne bekendt, og som derfor hurtigt kunne vedtages. I kultursamfundets 75-årige tilværelse synes der aldrig at have været tale om vedtægtsændringer. Man har rent administrativt tilpasset sig skiftende tider.

Udkastet bestod af 9§§, hvis hovedindhold var følgende: »Dansk Kultursamfund« havde til opgave at »støtte dansk kultur ude og hjemme«. Til fremme af dette formål ville man arbejde indenfor følgende 3 områder: 1) man ville yde bidrag til bogsamlinger, skoler og lignende institutioner, 2) man ville understøtte personer, der uddannede sig i dansk sprog og dansk kultur med det formål at arbejde herfor og 3) man ville fremme litterære og kunstneriske bestræbelser med særligt dansk præg. Samfundet skulle stå udenfor alle partier, og det måtte ikke under nogen form støtte politiske formål eller bestræbelser. Skulle samfundet blive opløst, skulle kultusministeriet træffe bestemmelse om anvendelsen af den eventuelle eksisterende formue. Nye medlemmer kunne kun optages ved enstemmig beslutning af alle eksisterende medlemmer. Møder skulle indvarsles af formanden med 14 dages varsel, og der skulle føres en forhandlingsprotokol. Det årlige møde skulle afholdes i april måned, og her skulle man vælge formand og kasserer samt et forretningsudvalg bestående af 2 medlemmer foruden formanden. Valgene afgjordes ved stemmeflerhed blandt de fremmødte. I tilfælde af stemmelighed havde formanden to stemmer. Kassereren skulle foretage samtlige udbetalinger i henhold til det vedtagne budget og formandens udbetalingsordre samt modtage alle indbetalinger og anbringe dem efter samråd med formanden. Regnskabsåret var finansåret, og regnskab med bilag skulle forelægges på det ordinære årsmøde. Her skulle formanden desuden forelægge budget for det kommende regnskabsår, og dette skulle såvidt muligt have cirkuleret blandt medlemmerne inden mødet. Dets vedtagelse krævede flertal blandt de fremmødte. Forretningsudvalget kunne i årets løb bevilge ekstraordinære understøttelser, for såvidt man ikke fandt det nødvendigt at indkalde samtlige medlemmer til formelt møde eller lade sagen cirkulere. Når regnskabet var godkendt af mødedeltagerne, skulle det revideres af et tremandsudvalg bestående

de af Aage Friis, kontorchef Aagesen i kultusministeriet og professor Rønning. Indtil videre synes man at have ladet sig nøje med at lade Friis revidere regnskaberne.

Efter at vedtægterne var godkendt, gik man over til at foretage valg. På Nellemanns forslag udpegedes Høffding til formand, og til at sidde i forretningsudvalget valgtes foruden formanden Nellemann og H. V. Clausen. Formelt udpegedes ingen kasserer, men grosserer Petersen varetog dette hverv, samtidig med at han fungerede som sekretær. Alle udgående skrivelser fra kultursamfundet var påstemplet »Fortroligt«. De tilstedeværende personer, der ikke indgik i forretningsudvalg eller overtog kassererhverv, var at betragte som menige medlemmer af bestyrelsen. Det kan have sin interesse at fastslå, at det nære samarbejde, som siden slutningen af 1880erne havde eksisteret mellem lederne af »4 S« og »To Løver«, blev institutionaliseret ved oprettelsen af kultursamfundet. Det bør vel også nævnes, at de to »initiativtagere« til kultursamfundets oprettelse, nemlig Aage Friis og Neergaard, foreløbig ikke blev medlemmer af samfundet.

Næste punkt på dagsordenen var forelæggelse af et budget for finansåret 1910-11. Her har først og fremmest indtægterne interesse. De stammede fra 3 forskellige konti på kultusministeriets budget, nemlig følgende:

På finanslovkonto § 21.IV.P.A. fandtes en bevilling på 45.350 kr. til udvalget for folkeoplysnings fremme. Det var dette udvalg, som i sin tid havde stået for udgivelsen af A.D.Jørgensens 40 fortællinger af fædrelandets historie. I anmærkningerne til forslaget oplyste kultusministeriet, at man havde modtaget et andragende om, at der dels i betragtning af de stedse stigende krav, som stilles til udvalgets virksomhed, dels under hensyn til de voksende udgifter til trykning og forfatterhonorar m.m. måtte bevilges udvalget et yderligere tilskud på 15.000 kr. Hertil udtalte kultusministeriet, at man i erkendelse af denne sags store betydning anså det for ønskeligt, at den ansøgte forhøjelse godkendtes. Af denne bevilling modtog kultursamfundet 12 månedlige rater à 2.112,50 kr. Inclusive en kassebeholdning »fra tidligere fonds« beløb denne indtægtspost sig i det første år til 25.387,88 kr. Beløbet ville kassereren modtage fra professor Rønning.

Bevilling nr. 2 afholdtes af finanslovkonto § 21 IV.P.b. hvorpå var opført 58.600 kr. til statens såkaldte komité for »uddeling af under-

støttelser til folke- og børnebogsamlinger«. I anmærkningerne til denne konto hed det blot, at komitéen havde foreslået en forhøjelse på 11.000 kr. og ekstraordinært 1.000 kr. Af den forhøjede konto ville kultursamfundet få 10.000 kr. som kunne hæves på én gang hos teaterchef A.P. Weis, der sammen med professor A.S. Steenberg havde sæde i den komité, hvis formål var at fremme bibliotekstanken i Danmark.

Endelig modtog man som bevilling nr. 3 et tilskud på 6.000 kr. fra højskolefondens overskud. Dette beløb kunne hæves hos kontorchef Aagesen, som administrerede den på kultusministeriets budget som konto § 21 IV.M.e opførte bevilling på 253.700 kr. til elever på folkehøjskoler og landbrugsskoler. Denne bevilling var kun på finansloven 1910-11 forhøjet med et mindre beløb. Som tidligere anvendte man også i kultursamfundet betegnelsen »Højskolefonden« for denne særlige bevilling. I alt kunne man i det første virksomhedsår anvende ca. 42.000 kr., hvortil i årets løb tilkom en renteindtægt på ca 6.000 kr. Set med datidens øjne var dette beløb ret betydeligt. Intetsteds kunne offentligheden få nys om, at en del af disse bevillinger gik til det nationale arbejde syd for Kongeågrænsen. Eksistensen af kultursamfundet holdtes længe ganske skjult for offentligheden.

Sidste punkt på stiftelsesmødets dagsorden var vedtagelsen af et udgiftsbudget for finansåret 1910-11. Man opdelte understøttelserne i 5 afdelinger, kaldet a-e. Gruppe a) benævnedes »faste årlige udgifter«, som forlods skulle udredes. Herunder henførtes 700 kr. til hver af de 5 efterskoler, som lå umiddelbart nord for grænsen. Endvidere fik H.V. Clausen en bevilling på 1.000 kr. som vederlag for sit sønderjyske arbejde, og man enedes om et tilskud på 600 kr. til højskoleforstander S.H. Salling, der drev den såkaldte »Ribe Mælkeri- og Højskole«, som fra 1899 havde lokaler i Ribe (tidligere på gården Lustrupholm udenfor Ribe), og som formodentlig først og fremmest er blevet besøgt af elever fra Nordslesvig. Endelig optog man en mindre bevilling til redaktionen af det søndagsblad, der fulgte som tillæg til H.P. Hanssens avis »Hejmdal« I alt opførtes gruppe a) med en samlet bevilling på 5.350 kr.

Gruppe b) kaldte man »midlertidige udgifter«, og disse omfattede et samlet beløb på 8.625 kr. Den største bevilling var på kr. 4.500 kr., som tildeltes den franske sprogprofessor Paul Verrier (1860-1938),

der længe havde interesseret sig for de sønderjyske forhold, og som under verdenskrigen skulle gøre en betydelig indsats for de sønderjyske krigsfanger i Frankrig. Man ydede ligeledes et bidrag til dr. M. Mackeprang på 1.500 kr. Han havde just afsluttet sin bog om den nationale udvikling i Nordslesvig fra 1864-1909. Endelig fandtes der på denne konto en bevilling på 1.350 kr. til bogtrykker Konrad Jørgensen til dækning af et underskud på det af ham udgivne »Nordslesvigsk Børneblad« og et beløb på 1.275 kr. til nordslesvigiske elever, som ville besøge landbrugsskoler og Teknologisk Institut.

Gruppe c), som man kaldte »vedvarende udgifter«, omfattede en samlet bevilling på 11.700 kr. Herunder møder man påny bevillinger på henholdsvis 500 og 2.750 kr. til »Søndagsbladet« og »Nordslesvigsk Børneblad«. Sprogforeningen i Åbenrå fik 5.250 kr. til betaling for indkøbte julehefter hos Gyldendal og indkøbte bøger og indbinding af disse til omdeling i Nordslesvig. Til bogsamlingen på Margrethesminde (omtalt foran s. 13) bevilgede man 800 kr. og til præmier for gode danske stile udsattes 400 kr. Til en såkaldt »konfirmationsbog« hensatte man 1.000 kr.

Under gruppe d) samlede man bevillinger til nordslesvigiske studerende i Tyskland og i København foruden tilskud til ophold på danske højskoler, håndværks- og landbrugsskoler samt handelsskoler. »SS« i Kolding, som i marts 1910 havde fået 6.000 kr. af det tidligere »Højskolefond«, fik yderligere 2.000 kr. Endelig bevilgedes der penge til deltagelse i forskellige kongerigske kurser, og den samlede bevilling til uddannelsesformål beløb sig til 9.130 kr.

Gruppe e) indeholdt kun en enkelt bevilling, nemlig 3.000 kr. til en »Nordslesviger« som vederlag for foredrag på Askov højskole og i »4 S« samt for artikler i »Højskolebladet«. Hvem den anonyme nordslesviger var, fremgår af brevudgaven »To Ungdomsvenner« (1962).

13. juli 1910 skriver Clausen til H.P. Hanssen: »Vi har savnet Din røst og Din pen ovre hos os, og vi vil gerne bede Dig om dels at holde foredrag for os på Askov og i København dels ved lejlighed at skrive i »Højskolebladet«. For begge opgaver byder vi Dig 3.000 kr. årlig. Vi håber at kunne blive ved dermed fra år til år. Dette blot foreløbig for, at Du kan holde Dig rede, nærmere besked vil Du få gennem Hjort og Otto Petersen«. Om det ovenfor omtalte »Søndagsblad« kan man ligeledes læse i brevsamlingen. I et brev, dat. 12. sept. 1910, skriver

Clausen: »Vi giver årlig 750 kr. til »Søndagsbladet«, men vi synes ikke, at det blad er pengene værd... Vi ville gerne, lad os sige, når Du kommer til København, have en samtale med Dig herom, som muligvis kunde føre til en forbedring. At Hejmdal bør have et søndagsblad er vi alle enige i, og vi giver med glæde vort tilskud, men vi må have noget for pengene «.

I henhold til den givne bemyndigelse i lovene kunne formanden i løbet af regnskabsåret bevilge ekstraordinære tilskud. Høffding benyttede sig heraf, idet han på anmodning fra Konrad Jørgensen i foråret 1911 udbetalte 6.000 kr. til »SS« i Kolding, og desuden bevilgede han en ung sønderjysk pige en understøttelse på 500 kr. til et skoleophold i Ribe.

3. Kultursamfundets virke 1910-14

I årene indtil 1914 mødtes kultursamfundet regelmæssigt til årlige budgetmøder enten i april eller maj måned, når man havde oversigt over, hvad der var bevilget på den årlige finanslov. Møderne fandt fortsat sted hos professor Høffding privat, og da han i 1914 som den første havde fået overladt æresboligen på Carlsberg, henlagdes møderne hertil. Da Jacob Appel i 1910 udpegedes til kultusminister i Klaus Berntsens ministerium, udtrådte han midlertidigt af bestyrelsen, men vendte tilbage i 1913. På mødet 21. april 1913 foreslog H. V. Clausen, at man optog museumsdirektør, dr. Mackeprang som medlem. Mackeprang mødte første gang i foråret 1914.

I de nærmeste år efter 1910 skete ingen større begivenheder indenfor kultursamfundet. Man mødtes om foråret, foretog valg af forretningsudvalg, gennemgik regnskabet og vedtog det kommende års understøttelser. I disse år modtog man de sædvanlige bidrag fra kultusministeriet, og man var som regel i stand til at disponere over ca. 45.000 kr. Allerede da det første årsregnskab forelå, konstaterede man et overskud på ca. 8.000 kr. Man besluttede derfor at oprette en reservefond bestående af obligationer. Denne reservefond øgedes også i de følgende år, bl.a. ved at renter henlagdes til kapitalen. Den dag skulle komme, da man fik hårdt brug for denne oparbejdede reserve.

De bevilgede understøttelser i årene 1911-15 var stort set de samme, som man havde vedtaget for det første budgetår. Man var stadig ind-

stillet på at yde bidrag til driften af de forskellige efterskoler langs grænsen, og man støttede fortsat sønderjyske unge, således at de kunne komme på højskole. H. V. Clausen hævdede sin faste bevilling på 1.000 kr. og fik i 1914 yderligere 1.000 kr. til forberedelse af en ny og revideret udgave af J.P. Traps Sønderjyllands bind, udkommet i 1864. De to oprindelige bind om Slesvig var af gode grunde aldrig blevet ájour-ført. Nu planlagdes 4. udgave af det nyttige topografiske værk, og her ville man gerne have Sønderjylland med. Kultursamfundet hjalp også sprogforeningen med indkøb og indbinding af bøger i kongeriget, og fra tid til anden gav man bevilling til opfyldelse af særlige ønsker. Således støttede man oprettelsen af en dansk læsestue i Haderslev, som skulle ledes af Anders Lebeck, og senere en tilsvarende læsestue i Sønderborg, som A. Svensson skulle have ansvaret for. Man var også lydhør overfor sprogforeningens forslag om at ansætte lokale medhjælpere, og som sådanne engageredes P. A. Callø og Andreas Grau. Samtlige her nævnte personer kom i fremtiden til at spille en væsentlig rolle i den kommende grænsekamp og i Nordslesvigs udvikling efter 1920. På et vist tidspunkt var man inde på tanken om at nedlægge bogsamlingen på »Margrethesminde« og overflytte bøgerne til Åbenrå, men modstanden var for stor, og i 1912 opgav man denne plan.

En af denne periodes større bevillinger vedrørte den såkaldte »konfirmationsbog«. Man besluttede at udgive en populær læsebog, som kunne foræres til alle konfirmander fra danske hjem. Man stod heller ikke fjernt fra ideen om også at give bogen til børn fra de såkaldte »blakkede« hjem, altså til børn af familier som ikke havde valgt side mellem dansk og tysk. Man indledte forhandlinger med forfatteren L.C. Nielsen (1871-1930) om at skrive en bog, som skulle indeholde korte skildringer af betydelige danske digtere, videnskabsmænd og andre danske, der havde ydet en særlig indsats. I regnskabsåret 1912-13 reserverede man 9.600 kr. til dette formål. Oplagets størrelse fastlagdes således, at man i 4 år kunne disponere over 2.000 eksemplarer om året. Da manuskriptet forelå, bad man forfatteren om at tilføje en skildring af hedeopdyrkeren Enrico Dalgas. Bogen udkom i maj 1912 under titlen »Gennem 1500 år«, og i 1914 begyndte man at overveje indholdet af en ny konfirmationsbog. Da man havde erfaret, at der var sat et arbejde i gang med at få tilvejebragt et historisk billedatlas

over Slesvig, tilrettelagt af Axel Hansen og Jørgen Olrik, besluttede man økonomisk at støtte dette projekt. Planen blev aldrig realiseret, da kultursamfundet kort efter truedes af en alvorlig finansiel krise, som kunne have medført en nedlæggelse af al virksomhed.

4. Kultursamfundet i krise

Et par måneder efter budgettets vedtagelse for finansåret 1914-15 brød verdenskrigen ud. I november 1914 fik Høffding underhånden at vide, at ministeriet ikke så sig istand til at udbetale de vedtagne bevillinger for finansårets sidste kvartal. Der blev straks indkaldt til krisemøde i æresboligen. I dette deltog foruden Høffding også H.V. Clausen, Mackeprang og Otto Petersen og udenfor bestyrelseskredsen Aage Friis. Når Friis var indbudt hænger det måske sammen med hans personlige kontakter til medlemmer af ministeriet Zahle. Om baggrunden for de standsede udbetalinger oplyses intet i de bevarede kilder. Forklaringen skal måske søges i det forhold, at ministeriet – og måske i første række udenrigsminister Scavenius – under den vanskelige udenrigspolitiske situation har frarådet, at der over finansloven udbetaltes penge til nationalitetskampen i Sønderjylland. Kultusminister var iøvrigt på det tidspunkt Søren Keiser-Nielsen. I første omgang enedes bestyrelsen om at bede formanden søge en personlig forhandling med Keiser-Nielsen og prøve på at få udvirket, at også finansårets sidste kvartalsudbetalinger blev iværksat. Skete det, kunne man udbetale samtlige på samfundets budget opførte bevillinger for hele finansåret 1914-15. Det lykkedes Høffding at opnå det ønskede tilsagn fra ministeren.

27. febr. 1915 afholdtes et nyt ekstraordinært møde hos formanden. Hele bestyrelsen var mødt med undtagelse af Appel og Nellemann. Sidstnævnte døde nogle uger senere. Friis deltog også i dette møde. Når Friis blev indkaldt til disse krisemøder, kan man måske hævde, at det indirekte beviser, at han var den egentlige initiativtager til samfundets oprettelse. Man drøftede den aktuelle situation, idet man forudså, at man ikke ville modtage bidrag fra kultusministeriet i det nye finansår, som begyndte 1. april 1915. Man besluttede derfor at tage hul på den oparbejdede reservefond, som på det tidspunkt beløb sig til ca. 33.000 kr. Man vedtog desuden et nedskåret budget for regn-

skabsåret 1915-16 på 10.800 kr., hvoraf de 8.200 kr. skulle anvendes til indkøb af bøger og blade samt støtte til eksisterende bogsamlinger, 900 kr. reserveredes til studiehjælp og 1600 kr. til foredrag, litterær virksomhed og kunst. Endelig opførtes en lille bevilling på 150 kr. til kontormedhjælp m.m. Det lykkedes H.V. Clausen at få »Foreningen af 5. Oktober« til at overtage den tidligere ydede bevilling til H.P. Hanssen på 3.000 kr. til foredrag og artikler.

Også i de følgende år trådte forretningsudvalget sammen for at fastlægge stærkt beskårne budgetter. I året 1916-17 vedtoges bevillinger til et beløb af 9.018 kr., for året 1917-18 på 9.825 kr. og for året 1918-19 på 8.350 kr. Fra tid til anden realiserede man dele af obligationsbeholdningen, men kursen var ikke gunstig i disse år. Man supplerede derfor indtægten ved at sælge ud af det oplag af »konfirmationsbogen«, som endnu lå hos bogtrykkeren i København og ikke var blevet uddelt. Det var forlaget Gyldendal, som påtog sig at sælge bogen i den almindelige boghandel. Så længe som muligt forsøgte man at yde tilskud til de formål, som man tidligere havde vedtaget at understøtte, og som kan sammenfattes i følgende 3 områder: a) støtte til bøger, blade og bogsamlinger, b) studiehjælp, c) foredrag, litterær virksomhed og kunst. En af de bevillinger, som man holdt fast ved i disse svære år, var den årlige støtte på 1.000 kr. til H.V. Clausen. Navnlig formanden gik meget stærkt ind for, at dette beløb skulle udbetales, så længe der overhovedet var noget, der hed kultursamfundet. H.V. Clausen på sin side gik varmt ind for, at frk. Thyra Hanssen fik hjælp til at tage filosofikum ved Københavns universitet. I et brev fra H.V. Clausen til Otto Petersen, dat. 5. dec. 1917, hedder det: »Hun er som datter af den mand, der næst efter vore egne ministre for tiden har det største ansvar hvilende på sig og de største bekymringer, selvskreven« til hjælp. I 1917 havde H.P. Hanssen iøvrigt anmodet om tilskud på 20.000 mark (= 12.000 kr.) til brug i Nordslesvig »i anledning af mulig tilbagevenden af dette land« (brev fra H.V. Clausen til Otto Petersen, dat. 27. juni 1917). Disse penge blev fremskaffet på den måde, at flere sønderjyske foreninger gik sammen om at yde det ønskede beløb. »4 S« betalte således 1200 kr.

En af de bevillinger, som man holdt længst fast ved, var understøttelsen på de 700 kr. til efterskolerne langs grænsen. Både Appel og Konrad Jørgensen gik varmt ind for disse tilskud. I et brev fra Høff-

ding til Otto Petersen af 28. maj 1917 hed det om denne bevilling, at det var den bedste brug, man kunne gøre af de stedse svindende midler. Høffding havde iøvrigt en stående bemyndigelse til ekstraordinært at yde tilskud udenfor budgettet. Et af de formål, som man også længst muligt ønskede at fastholde, var tilskud til højskoleophold for unge nordslesvigere. I regnskabsåret 1918-19 bevilgede Høffding »SS« i Kolding 4.000 kr. I begyndelsen af året 1919 vedtog forretningsudvalget at yde 2.000 kr. til afholdelse af en række nationale møder i provinsen og i København. Grænsekampen var nu ved at komme i gang efter det tyske militære sammenbrud i november 1918, og det sønderjyske spørgsmål var blevet aktuelt. De 2.000 kr. gik nok fortrinsvis til møder, som havde til formål at agitere for den såkaldte »Clausen-linie«. Kort efter at bevillingen var givet, rejste H.V. Clausen til Paris for at bistå den danske gesandt under de forestående forhandlinger med de allierede om løsningen af det nordslesvigske spørgsmål.

Efterhånden kunne man se bunden på pengekassen, og man enedes om ikke at udarbejde et egentligt budget for regnskabsåret 1919-20. Dog besluttede man at afholde udgifter til et samlet beløb på 3.000 kr., herunder bl.a. de sædvanlige 1.000 kr. til H.V. Clausen. Man ofrede desuden 800 kr. som tilskud til en festmiddag for professor Verrier, som fandt sted i København 9. april 1919. I festen deltog flere af de politikere, som havde været medlemmer af den parlamentariske kommission, som havde besøgt Paris i februar 1919, foruden en række danske kulturpersonligheder og fremtrædende videnskabsmænd.

Endnu i foråret 1920 disponerede kultursamfundet over en beskedne kassebeholdning på ca. 2.300 kr., og hvis man realiserede sin obligationsbeholdning, kunne den nok indbringe ca. 4000 kr. Man kunne derfor stadig yde mindre beløb til sprogforeningen og til Konrad Jørgensen, bl.a. til dækning af et gammelt underskud på »Børnebladet«. Stemningen blandt bestyrelsen var dog sådan, at man i sommeren 1920 meddelte sprogforeningen, at man nok i nær fremtid ville se sig nødsaget til at opløse kultursamfundet.

5. Kultursamfundet rekonstrueres 1920-21

I februar-marts 1920 afholdtes de i Versaillestraktaten fastsatte folkeafstemninger i henholdsvis 1. og 2. zone, og i den efterfølgende sommer fejredes Nordslesvigs genforening med Danmark under festlige former. Dansk lovgivning indførtes lidt efter lidt i det genvundne land, og det var et spørgsmål, om der fremover ville være brug for de gamle sønderjyske foreninger og deres understøttelsesvirksomhed. Enkelte besluttede opløsning, det gælder fx »4 S«, medens andre ønskede at føre virksomheden videre, idet man i fremtiden koncentrerede sig om det lille danske mindretal syd for den nye grænse. Der oprettedes også nye foreninger med det samme formål fx »Grænseforeningen«. Statsminister Neergaard havde i genforeningssommeren udtalt ordene »De skal aldrig blive glemte« med direkte hentydning til de danske, der ikke var kommet tilbage til moderlandet, og de fleste af de foreninger, som vedtog at fortsætte arbejdet, samt de nytilkomne, så det først og fremmest som deres formål at leve op til statsministerens løfte. Også i Nordslesvig medførte genforeningen omdannelse og nedlæggelse af flere af de under nationalitetskampen oprettede foreninger. Den gamle, hæderkronede politiske organisation »Den nordslesvigske Vælgerforening« opløstes, medens sprog- og skoleforeningen videreførtes.

2. nov. 1920 samledes de endnu levende stiftende medlemmer af kultursamfundet til møde på grosserer Otto Petersens kontor på Købmagergade. Skoledirektør Hjort var død i 1917, og af stiftende medlemmer var kun, foruden Otto Petersen, Høffding og H.V. Clausen til stede. Appel deltog ikke. Han var iøvrigt blevet udnævnt til undervisningsminister i regeringen Niels Neergaard. Foruden de stiftende medlemmer deltog det i 1913 indvalgte medlem museumsdirektør Mackeprang. Hensigten med mødet var at afgøre kultursamfundets fremtid.

Under diskussionen tog både Clausen og Mackeprang til orde for, at virksomheden skulle fortsætte. Der ville stadig være brug for støtte til det nationale arbejde i det område, man kaldte »den skæve firkant«. Det ville være en naturlig opgave, udtalte man, at få sendt dygtige foredragsholdere til dette område og endvidere skaffe børnene god dansk læsning. I den forbindelse understregede både Clausen og Mackeprang, at man burde supplere bestyrelsen med nye medlemmer,

og naturligvis måtte man også sikre sig de fornødne økonomiske midler. Høffding og Otto Petersen gav tilslutning til de fremførte synspunkter, og man besluttede at kontakte Appel og høre, hvordan han bedømte situationen.

10. dec. 1920 fortsatte diskussionen om kultursamfundets fremtid på Appels kontor i undervisningsministeriet. Clausen havde i mellemtiden udarbejdet en aktionsplan, der bl.a. indeholdt forslag om at arrangere koncerter og teaterforestillinger i de sogne og større byer, hvor der fandtes et betydeligt tysk mindretal. Man havde allerede kunnet konstatere, at en tysk kulturoffensiv var sat ind, navnlig på musikkens område. Man kunne endvidere bidrage til at udsmykke de eksisterende forsamlingshuse og i det hele taget virke for en bedre byggeskik. Endvidere kunne man udgive en almanak, få fremstillet bøger specielt for børn og muligvis få udgivet en ny konfirmationsbog. Endelig kunne man overveje at støtte udgivelsen af »Sønderjyske Årbøger«, som midlertidigt var gået ind. Skulle et rekonstrueret kultursamfund realisere disse forslag, burde man optage repræsentanter fra Nordslesvig i den kommende bestyrelse. Clausen bragte 6 navne på tale i denne forbindelse, nemlig landstingsmand Jepsen Christensen, redaktør Anders Lebeck, gårdejer Chr. Ernst Christensen, folketingsmand H.P. Hanssen, amtsskoleinspektør Nic. Svendsen og gårdejer Peter Gad, Hejsel.

Appel kunne give tilslutning til forslaget om at føre virksomheden videre, og han lovede at forsøge på at få en bevilling tilvejebragt. Forslaget kom til behandling i finansudvalgets møde 13. april 1921, og det hedder i protokollen: »I den skæve firkant (ved Tønder) udfoldes fra tysk side stor agitation. Samfundet ønsker derfor at fortsætte og søger for 20/21 om de sædvanlige 35.000 kr. af de besparede højskolepenge. Tilslutning gaves«. 9. maj 1921 kunne Otto Petersen hæve de 35.000 kr. i undervisningsministeriet. Det økonomiske grundlag for kultursamfundets fortsatte virke var hermed skabt. Også efter 1921 vil man forgæves lede efter kultursamfundets navn på de årlige finanslove. Hemmeligheden omkring institutionens eksistens opretholdtes.

2. sept. 1921 mødtes kultursamfundets medlemmer på ny hos Appel, og i dette møde enedes man om at rette henvendelse til H.P. Hanssen og Jepsen Christensen om at tiltræde bestyrelsen. I Jepsen Christensens privatarkiv, som idag opbevares i landsarkivet i Åbenrå,

ligger et egenhændigt skrevet brev fra Høffding, dat. 12. sept. 1921, hvori opfordringen til at tiltræde kultursamfundets bestyrelse fremførtes. Høffding understregede, at det først og fremmest var det nationale arbejde i området mellem Åbenrå og Tønder, man ville interessere sig for. H.V. Clausen havde fået lov til at tilføje nogle ord til Høffdings brev. Han opfordrede varmt Jepsen Christensen til at modtage det givne tilbud, idet han fremførte, at både han og H.P. Hanssen jo var medlemmer af henholdsvis skoledirektionen for Tønder og Åbenrå amter. Et tilsvarende brev er formodentlig også tilgået H.P. Hanssen. Begge sagde ja til opfordringen, og 8. nov. 1921 gav de begge møde i undervisningsministeriet til kultursamfundets første ordinære møde efter rekonstruktionen.

Harald Høffdings sidste formandsperiode. 1921-30

1. Indledning.

Finansudvalgets bevilling til kultursamfundet af 13. april 1921 gjorde det muligt for dette at genoptage virksomheden. Bevillingen var ganske vist væsentligt mindre end den, man havde oppebåret i de første år. På den anden side var også virkeområdet indskrænket. Kultursamfundets støtte skulle for fremtiden kun komme den del af Nordslesvig til gode, som man betegnede som den skæve firkant eller de nationalt truede områder.

Til den skæve firkant henregnedes de kommuner, som ved folkeafstemningen 10. februar 1920 havde haft en dansk stemmeprocent, som lå betydeligt under flertallet af Nordslesvigs kommuner. Det drejede sig om købstæderne Tønder, Åbenrå og Sønderborg, hvor den danske stemmeprocent kun udgjorde 23, 45 og 44%. Endvidere hørte flækkerne Højer, Løgumkloster og Gråsten til samme gruppe med en dansk stemmeprocent på 27, 51 og 62. Også Augustenborg flække på Als henregnedes til de truede egne. Hertil kom en række landsogne nær den nye statsgrænse mod syd. Ubjerg havde kun haft en dansk stemmeprocent på 17, Højer landsogn 38, Tinglev 43, Burkal og Hostrup 51 og Frøslev og Bov henholdsvis 57 og 58. Længere mod nord fandtes sogne som Højst, Ravsted og Abild med stemmeprocenter på henholdsvis 58, 60 og 65, resultater der lå betydeligt under den danske stemmeprocent i landsdelens nordlige sogne. Flere af de her nævnte landkommuner hørte fra gammel tid til Slogs herred, og de vil ofte blive omtalt i det følgende. Det var kommuner, hvor en væsentlig del af ejendommene var i tysk besiddelse, medens en overvejende del af de dansksindede måtte karakteriseres som småkårsfolk. I den skæve firkant levede også en væsentlig del af den befolkningsgruppe, som man kaldte »de blakkede«, personer som endnu ikke havde tonet rent flag i national henseende, og om hvem man ikke

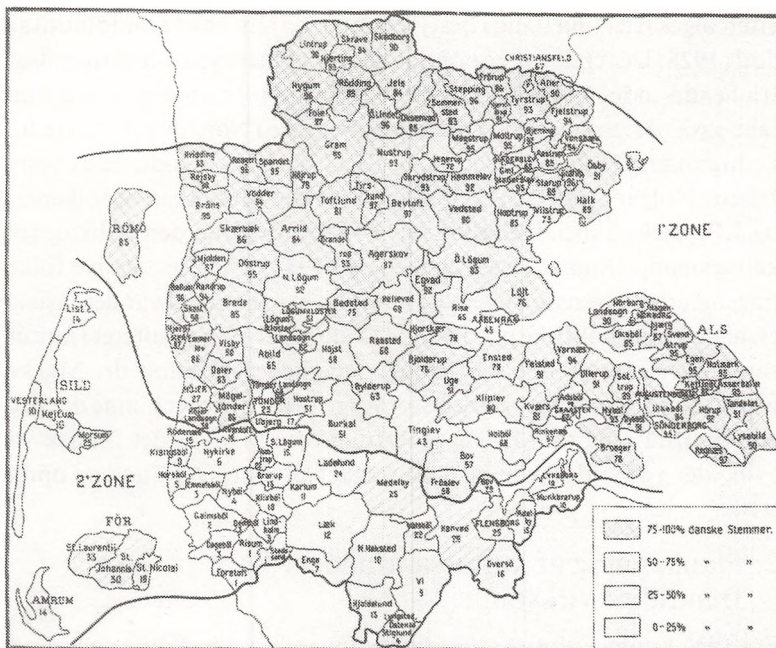
kunne sige, om de fremover ville slutte sig til den danske eller den tyske lejr.

Efter den lykkelige genforeningsommer i 1920, fulgte den mere prosaiske nationale hverdag. Den nordslesvigske befolkning skulle i hele sin daglige tilværelse omstille sig til de forhold, hvorunder man levede i det gamle land. Allerede i 1920 havde den danske rigsdag gennemført en omfattende lovgivning. Fra efteråret 1920 fik den nordslesvigske befolkning lejlighed til selv at vælge repræsentanter til den danske rigsdag og hermed mulighed for at øve en direkte indflydelse på de mange nye love, som endnu var nødvendige for at fuldføre genforeningsarbejdet. På det økonomiske område måtte der ligeledes foregå en vanskelig omstillingsproces, som tilmed skulle gennemføres på et tidspunkt, hvor landsdelens erhvervsliv endnu ikke havde overvundet de direkte følger af 4 års tyngende krigsøkonomi. Følgen blev en alvorlig økonomisk krise indenfor hovederhvervet, landbruget, og i dens kølvand fulgte både politisk og social uro. Trods disse vanskeligheder gik genforeningsarbejdet støt videre, og glæden og taknemmeligheden over at være forenet med det gamle land var fortsat levende.

Helt anderledes var stemningen indenfor det tyske mindretal, som ved grænsedragningen i 1920 var blevet adskilt fra folkefællerne mod syd. Mindretallet godkendte aldrig denne adskillelse, og man var indstillet på aktivt at arbejde på at genvinde de tabte landsdele for Tyskland, når de politiske konjunkturer engang ville gøre det muligt. Til gennemførelsen heraf fik mindretallet fuld moralsk og økonomisk støtte sydfra, og ganske naturligt satte man først og fremmest sine kræfter ind på at vinde tilslutning til sin grænsepolitik indenfor den skæve firkant. Der var således brug for en dansk folkelig og kulturel indsats blandt befolkningen i de nationalt blandede områder, og kultursamfundet tog denne opgave op.

Endnu i ca. 10 år varetog professor Høffding formandskabet, men de årlige møder fandt ikke længere sted i æresboligen på Carlsberg, men i undervisningsministeriet. Indenfor bestyrelsen skete der imidlertid i samme periode en betydelig udskiftning. Den vigtigste ændring var optagelsen af fødte nordslesvigere. Som allerede omtalt, var man enige om at anmode H. P. Hanssen og H. Jepsen Christensen om at indtræde i bestyrelsen, således at man gennem dem kunne få den mest direkte oplysning om, hvor en dansk national indsats var nødvendig.

Sognekort over afstemningen i 1. og 2. zone henholdsvis 10. februar og 14. marts 1920. Tallet angiver den danske stemmeprocent i det enkelte sogn. I den såkaldte »skæve firkant«, som nogenlunde er identisk med det gamle Slogs herred, lå den danske stemmeprocent lavt i sammenligning med afstemningsresultatet i de nordlige sogne. I mange år koncentrerede kultursamfundet udelukkende sin indsats om disse udsatte grænseposter. Foto efter kort gengivet i Sønderjyllands historie, bd. V.

De indfandt sig begge første gang ved kultursamfundets møde 8. nov. 1921. Den 25. maj 1923 døde grosserer Otto Petersen, og i et efterfølgende møde 8. juni 1923 vedtog man at opfordre daværende kontorchef i undervisningsministeriet Fr. Graae til at tiltræde bestyrelsen og overtage hvervet som kasserer. Grosserer Petersens sekretær frk. B. Seidelin fungerede indtil videre som sekretær. Herefter overtoges dette hverv af skiftende sekretærer i undervisningsministeriet. Fra nu af og fremover opretholdt kultursamfundet en direkte kontakt med det ministerium, som også havde til opgave at fremskaffe de årlige bevillinger. Appels tilbagetræden som minister i 1924, betød ikke, at han forlod kultursamfundet. Han var fortsat et aktivt medlem indtil sin død i 1931. Ved hans tilbagetræden som minister indvalgte hans

efterfølger fru Nina Bang i bestyrelsen, hvor hun havde sæde indtil sin død i 1928. Der er dog ikke efterladt noget vidnesbyrd om aktiv indsats fra hendes side. I 1929 besluttede man at knytte en mere direkte kontakt også til rigsdagen, og man opfordrede de i Nordslesvig valgte folketingsmænd Holger Andersen og J.P. Nielsen til at indtræde i bestyrelsen. Holger Andersen repræsenterede det konservative folkeparti og J.P. Nielsen socialdemokratiet. I 1932 indvalgte den radikale folketingsmand Gunnar Fog-Petersen og i 1934 den konservative folketingsmand A. Svensson ligeledes i bestyrelsen. Hermed var det fastslået, at de gamle politiske partier altid skulle være repræsenteret i kultursamfundets bestyrelse. Ved et par lejligheder foreslog dr. Mackeprang, at man også optog professor Aage Friis, men det kunne der ikke vindes tilslutning til. Mackeprang fremførte bl.a., at det faktisk var Friis, der i sin tid havde taget initiativet til kultursamfundets oprettelse.

2. Planlægning af kultursamfundets fremtidige virksomhed

Fra 1921 kunne kultursamfundet disponere over en årlig bevilling på 35.000 kr., og først ved periodens slutning forøgedes den til 50.000 kr. I mødet 2. sept. 1921, forelagde H. V. Clausen en foreløbig plan til den fremtidige understøttelsesvirksomhed. Det kan naturligvis ikke udelukkes, at han i forvejen kan have diskuteret dette oplæg med sin nære ven H.P. Hanssen. Programmet var formuleret i 4 punkter 1) understøttelser til børn og unge, 2) fremme af forsamlingshusenes virksomhed og 3-4) tilskud til litterære og kunstneriske formål. Det overordnede og fælles formål med dette program var at fremme kendskabet til dansk og nordisk kultur i videste forstand hos den del af den nordslesvigske befolkning, som hidtil kun havde haft en sporadisk berøring med denne. Hermed ville også den åndelige genforening med det gamle land blive styrket. I de første år rettedes disse bestræbelser i forreste række mod landbefolkningen. Med J.P. Nielsens optagelse i bestyrelseskredsen udvidedes virksomheden til også at omfatte den nordslesvigske arbejderbefolkning.

En nærmere fordeling af den til rådighed stående bevilling fandt sted på mødet 8. nov. 1921, hvor de to nordslesvigske repræsentanter var til stede. De er formentlig her blevet orienteret om de planer, som

kultursamfundet havde udarbejdet, men der er ikke bevaret noget materiale, som kan belyse diskussionen nærmere. De optagne mødereferater fra dette og følgende bestyrelsesmøder er ganske summariske og redegør først og fremmest for de vedtagne beslutninger. Kun sjældent erfarer man noget om de enkelte medlemmers synspunkter.

I første omgang vedtog man at anvende et beløb på 23.400 kr. af den til rådighed stående bevilling på 35.000 kr. Af dette beløb fik H.P. Hanssen bevilget 14.200 kr. hvoraf 12.000 kr. skulle gå til børnebogssamlinger i den skæve firkant og til bibliotekerne i Åbenrå og Sønderborg. Da sprogforeningen, for hvilken H.P. Hanssen nu var blevet formand, allerede havde taget denne opgave op, fandt man det naturligt at overlade ham administrationen af disse penge. Han fik desuden 1.000 kr. til oprettelse af et bibliotek i Tønder, 1.000 kr. til indkøb og uddeling af julehæfter blandt skolebørnene i den skæve firkant og 200 kr. til den af postmester Jørgensen i Tinglev oprettede ungdomsforening.

På forslag af Mackeprang og Clausen blev der givet 2.000 kr. til en genoptagelse af de gamle kurser i oplæsning, men denne bevilling blev der dog aldrig brug for. Endvidere fik de 1200 kr. til indkøb af danske billeder og 500 kr. til indkøb af vægkort over Slesvig og Danmark til ophængning i danske skoler i de truede egne. Man bevilgede også 1.500 kr. til spejderbevægelsen i Nordslesvig. Det blev kun til en éngangsbevilling, da man underhånden fik at vide, at finansudvalget ikke var interesseret i at understøtte denne særlige ungdomsbevægelse. Som det vil fremgå af det følgende, gav kultursamfundet dog nu og da mindre bevillinger til forskellige nordslesvigske spejderkorps. Endelig ydede man 1.500 kr. til afholdelse af foredrag hovedsagelig i landdistrikterne og 500 kr. til foredrag på den nyoprettede statskole i Tønder. Man ville endvidere bruge 500 kr. til udsendelse af en agitator, der kunne skaffe elever til danske højskoler og landbrugsskoler fra den skæve firkant. Man kan have en formodning om, at Jepsen Christensen som formand for skoleforeningen stod bag dette forslag. Endelig vedtog man at bruge 1.000 kr. til fremskaffelse af et oliemaleri af H.A. Brorson til ophængning i Tønder Kirke og 500 kr. til en maleriudstilling af den i Haderslev fødte arkitekturmaler Heinrich Hansens billeder. Mødet afsluttedes med, at man anbefalede H.P. Hanssen at undersøge mulighederne for at få arrangeret kirkekoncerter og få genoplivet det histori-

ske tidsskrift »Sønderjyske Årbøger«. Man kunne også tænke sig at støtte udgivelsen af »Nordslesvigsk Almanak«. På et nyt møde i begyndelsen af 1922 ville man tage nærmere beslutning om anvendelsen af det resterende beløb af den givne bevilling på de 35.000 kr.

På mødet 24. jan. 1922 mødte de nordslesvigske repræsentanter op med deres særlige ønskesedler, til opfyldelse af hvilke man bevilgede 10.800 kr. H.P. Hanssen havde de fleste forslag, som bl.a. indeholdt støtte til musikforeningen i Åbenrå til afholdelse af folkelige koncerter i Åbenrå og omegn. Særligt var nævnt Gråsten, Kliplev og Tinglev. Han havde også foreslået sit fødesogn Vester Sottrup, men det blev ikke godkendt. På hans forslag blev der også givet en bevilling til det i Haderslev eksisterende kor til forskellige folkelige koncerter, specielt var nævnt Haderslev, Christiansfeld, Toftlund, Gram og Rødding, altså udpræget danske områder. Det kan synes mærkeligt, at man tiltrådte dette forslag, som jo afgørende stred mod det overordnede formål, at pengene skulle gå til de nationalt truede områder. Det blev, såvidt man kan se, indtil videre den eneste gang, at det skete. Ved fremtidens diskussioner om støtte til Haderslev-koret blev det udtrykkeligt fastslået, at koncerterne skulle foregå i de truede egne. Mødet ydede endvidere bevilling til afholdelse af kirkekoncerter i Åbenrå og Tønder. Den sidste foranstaltning skulle Jepsen Christensen tage sig af. I det hele taget overlod man ham, nu og i fremtiden, først og fremmest at administrere de bevillinger, som specielt skulle komme de vestslesvigske distrikter til gode. Således fik han en mindre bevilling til ungdomsforeningen i Tønder og støtte til det danske foreningsliv i Højer og i Kogene. H.P. Hanssen fik endelig et mindre bidrag til støtte for foreningslivet i Bov sogn.

Allerede på dette tidlige tidspunkt lagdes grunden til den forretningsgang, som med årene skulle blive almindelig anerkendt. Indenfor bestyrelsen udpegedes enkelte personer, hvis opgave det blev at administrere fastsatte bevillingsområder. Til årsmøderne udarbejdede de pågældende budgetforslag, som derefter blev underkastet en almindelig diskussion af den samlede bestyrelse. Når bemærkninger og eventuel kritik var fremført, vedtog man størrelsen af de enkelte kontobeløb. Sammen med budgetforslaget forelagdes også et regnskab over de anvendte beløb i det nærmest foregående finansår. Når de enkelte konti var fastsat, udbetalte kassereren de bevilgede beløb,

enten hele bevillingssummen på én gang eller i afdrag. Modtagerne oprettede forskellige bankkonti, hvorpå bevillingerne blev indsat, indtil der blev brug for dem, og indvundne renter kunne eventuelt anvendes til en yderligere støtte til de godkendte formål. Det var en stiltende forudsætning, at opsparede beløb kunne anvendes i det følgende finansår. I begyndelsen var det kun H.P. Hanssen og Jepsen Christensen, der fik tildelt sådanne egne konti. Senere udvidedes kredsen af bestyrelsesmedlemmer, som fik overdraget administrationen af en fastsat særbevilling.

I de privatarkiver, som er afleveret fra H.P. Hanssen og Jepsen Christensen, samt senere også fra Niels Gotthardsen, til landsarkivet i Åbenrå findes et betydeligt materiale, som nærmere belyser de pågældendes administration af de bevillinger, som stilledes til deres rådighed. Fra den første periode finder man også her en række mødereferater, som viser, at H.P. Hanssen og Jepsen Christensen enten i fællesskab eller hver for sig samledes med repræsentanter for den lokale befolkning for nærmere at overveje, på hvilke områder der var behov for øget støtte til det nationale arbejde i grænseområdet. Et sådant møde fandt sted 16. nov. 1922 i Bylderup under ledelse af gårdejer Peter Gad, Hejsel. Hverken H.P. Hanssen eller Jepsen Christensen omtalte med ét ord kultursamfundets eksistens, og tilhørerne måtte absolut få det indtryk, at det var henholdsvis sprog- og skoleforeningen, som stod bag støtten til det nationale arbejde. På disse møder kunne indbyderne få et præcist indtryk af, hvorledes lokalbefolkningen så på de igangværende støttebestræbelser, og der kunne også hentes værdifulde tilskyndelser til nye initiativer. Det var ikke altid, at man indbød en så talstærk forsamling til at give møde. Man kunne også nøjes med sammenkomster i mindre kredse, fx møder med sprog- og skoleforeningens fra gammel tid eksisterende tillidsmænd i de enkelte sogne. H.P. Hanssen var som regel ledsaget af sprogforeningens sekretær, den senere leder af landsbiblioteket i Åbenrå, bibliotekar Jakob Petersen, og også amtsskolekonsulenten i Tønder Nic. Svendsen mødte op til visse af møderne.

3. Uddeling af bøger og børneblade samt støtte til oprettelse af biblioteker.

Det vil ikke være muligt i enkeltheder at redegøre for alle de formål,

som man fandt værdige til understøttelse i denne periode. Undertiden drejede det sig om småbeløb på 50-100 kr. Derimod kan det være rimeligt at samle fremstillingen om enkelte udvalgte opgaver, og om muligt også at belyse den lokale befolknings reaktion på de initiativer, som kultursamfundet tog.

En vigtig opgave gennem hele perioden var at forsyne børn og unge med god dansk læsning. Man stillede således årligt 10.000 kr. til rådighed til indkøb af børnebøger til de mange små sognebiblioteker, som i denne periode administreredes af den lokale lærer. Man havde endvidere mulighed for at disponere over et beløb på 1.000 kr. til indkøb af danske julehæfter. Man erhvervede ikke de sidst udkomne, men ældre eksemplarer, som bl.a. hos Gyldendal kunne købes for en billig penge. Børnebøgerne og julehæfterne indkøbtes og fordeltes af sprogforeningen dvs. H.P. Hanssen, medens Jepsen Christensen havde en stående bevilling på 1.500 kr. til indkøb og fordeling af børneblade. I flere år abonnerede man på »Børnenes ugeblad (Mit blad)«, som udsendtes på Chr. Erichsens forlag. Det kunne købes for 1,60 kr. kvartalet. Fra 1927 skiftede man over til »Dansk Børneblad«, udgivet af lærer Skovmand i Løgumkloster. Dette blad kunne fås for 1.25 kr. kvartalet, og det holdt man fast ved igennem en lang år-række. Fordelingen varetoges af amtsskolekonsulent Nic. Svendsen, der traf aftale med de lokale lærere om indkøb af det fornødne antal eksemplarer mod refusion af udgifterne. Nic. Svendsen afregnede herefter med Jepsen Christensen, som lod et eventuelt opsparat beløb komme sin specielle konto tilgode.

Fra omkring 1926 findes der i H.P. Hanssens papirer en række udtalelser fra de lokale folk, der forvaltede børnebogsamlingerne. Nogle uddrag heraf skal gives.

Fra Burkal sogn udtaltes bl.a.: »at det er en sand fornøjelse at forestå bogudlånet til børnene og iagttage deres glæde, hvormed de modtager bøgerne. De taler om dem og drøfter deres indhold«. Og det hedder videre: »For læreren er det let at iagttage, hvorledes læsningen af god børnelitteratur virker dannende og opdragende, og børnenes evne til at benytte modersmålet fremmes i høj grad ved læsning af bøger. Det er derfor en stor og vigtig opgave at skaffe børnene god læsning, og vi skylder sprogforeningen megen tak, fordi den så godt hjælper os at løse denne opgave«.

Fra Holbøl lød følgende kommentar: »Jeg ved, at børnene glæder sig til de nye bøger, og ikke alene børnene er glade ved bøgerne, men adskillige voksne har gentagne gange udtalt sig rosende og anerkendende om de gode, danske bøger, som deres børn får med hjem. Der er absolut ingen tvivl om, at vi her har en faktor af stor betydning, når det lykkes os at gennemføre den gerning, vi efter fattig evne har påtaget os her i grænseegnene«.

Og endelig en udtalelse fra Højst: »For nogen tid siden bad jeg mine konfirmander om at opgive skriftligt 5 bøger, de synes bedst om. Det spørgsmål kunne ikke være fremkommet ret lang tid tilbage. Jeg tvivler på, at *alle* konfirmander her for 10 år siden havde kunnet opgive 5 bøger, de havde læst. Det var fængslende at læse besvarelserne. »Robinson Kruse« og »Onkel Toms hytte« fandtes hos omtrent dem alle, men forøvrigt var der ikke to ens besvarelser, hvilket viser, at bøgerne læses meget, og de passer godt for børnene. Jeg tillægger det en overordentlig stor betydning, at børn og unge får lyst og lejlighed til at bruge den gode danske læsning, der udvikler og giver lyst til selvarbejde. Ved sprogforeningens årlige gave er vore biblioteker blevet en af vore bedste kulturelle faktorer«. De citerede udtalelser vidner om, at kultursamfundet her havde taget en yderst vigtig opgave op indenfor det kulturelle arbejde.

Fordelingen af børnebøgerne varetoges af sprogforeningens sekretær Jakob Petersen, som ved udgangen af 1923 afgav en nærmere redegørelse herfor, hvoraf et uddrag skal gives. Det var nemlig således, at sprogforeningen forøgede kultursamfundets bevillinger med mindre tilskud af egne midler. 14. dec. 1923 havde man ekspederet 1430 bøger til følgende børnebiblioteker: nemlig Abild, Augustenborg, Bov, Burkal, Bylderup, Gråsten, Hellevad, Holbøl, Hostrup, Højer, Højst, Kliplev, Løgumkloster, Nr.Løgum, Ravsted, Tinglev og Ubjerg. Antallet af bind varierede fra 40 til 178. Til Højst var sendt 40 og til Gråsten 178 bind. Alle bøger var indbundet og i god stand, rapporterede Jakob Petersen. Med hensyn til de omdelte julehæfter kunne Jakob Petersen berette, at man for den givne bevilling på 1.000 kr. suppleret med et mindre tilskud fra sprogforeningen, havde indkøbt 4.700 publikationer, som delvis var gået til samme pladser som bøgerne. Både H.P. Hanssen og Jakob Petersen tillagde fordelingen af børnebøger og julehæfter den allerstørste betydning. Således ud-

talte Jakob Petersen i et brev til H.P. Hanssen 14.4.1931, at »de 10.000 kr. er nødvendige, kan bedst siges på den måde, at falder de bort, så tages grunden bort under hele det bogsamlingsvæsen, der findes i de 25 sogne. Læsningen, der nu trods små og fattige kår trives i sognene, vil svinde som dug for solen. Skal jeg sige noget, så burde disse 10.000 forhøjes til 15.000, ja til 20.000«. Det må her erindres, at en opbygning af et offentligt biblioteksvæsen i Nordslesvig efter kongerigsk forbillede endnu var i sin vorden, i hvert fald uden for de større købstæder. Det var man ganske klar over indenfor kultursamfundet, og bevillingen til indkøb af bøger og julehæfter kom endnu i mange år til at figurere som en fast støtteordning. I 1923 anmodede Jakob Petersen om en bevilling på 1.000 kr. således at der kunne etableres en nærmere kontrol med sognebogsamlingerne. Han forestillede sig bl.a., at man med visse mellemrum kunne samle de lokale ledere af bogsamlingerne, dvs. de stedlige lærere, til drøftelse af fælles problemer. Det ønskede kultursamfundet imidlertid ikke at indlade sig på.

Det var ikke alene de små sognebiblioteker, som kultursamfundet interesserede sig for. Kort efter genforeningen blev der fra kongerigsk side sat et arbejde i gang med at få organiseret et offentligt biblioteksvæsen i Nordslesvig. Arbejdet lededes af den senere overbibliotekar Carl S. Petersen (det kgl. bibliotek), der lokalt samarbejdede med Jakob Petersen. Et første resultat var oprettelsen af det senere landsbibliotek i Åbenrå, som Jakob Petersen blev leder af. Det begyndte sin virksomhed i 1921, efter at der var skaffet de fornødne lokaler. Den nye biblioteksinstitution skulle dels virke som folkebibliotek for Åbenrå og nærmeste omegn dels være centralbibliotek for hele landsdelen. Biblioteket baseredes i de første år på tilskud fra sprogforeningen, Åbenrå kommune og staten, og sprogforeningen udpegede 3 af bestyrelsens 5 medlemmer. Det hed endvidere i bibliotekets vedtægter, at det skulle tjene videregående studier vedr. de sønderjyske landsdeles historie, topografi, naturforhold og folkeliv i sammenhæng med den almindelige danske kultur. Fra tid til anden udvirkede H.P. Hanssen, at kultursamfundet gav det nye bibliotek en vis økonomisk støtte. Således ydede man en éngangsbevilling til, at man kunne få indbundet bibliotekets store tidsskriftsamling. Også andre biblioteker, fx i Sønderborg og Gråsten, fik fra tid til anden mindre bidrag fra kultursamfundet. Efterhånden som tilskud af offentlige midler, det

være sig kommunale eller statsbidrag, øgedes, var det ikke længere nødvendigt, at kultursamfundet trådte til. Det kan generelt fastslås, at kultursamfundet ofte optrådte som igangsætter, men trak sig tilbage, når der ad lovgivningsvejen stilledes de fornødne offentlige tilskud til rådighed.

Der var imidlertid en biblioteksinstitution, som kultursamfundet måtte støtte gennem en længere årrække, nemlig biblioteket i Tønder. Allerede i 1920 havde lokale kræfter sat sig i bevægelse for at få oprettet et bibliotek. Forsøget mislykkedes i første omgang, da byrådets tyske flertal nægtede at yde den nødvendige bevilling, selv om Tønder amtsråd havde indtaget en positiv holdning. Byens danske borgere stiftede nu en særlig biblioteksforening, som i 1922 havde fået 300 medlemmer og indsamlet ca. 1000 kr. Foreningen henvendte sig nu til kultursamfundet med anmodning om hjælp, idet man anførte, at det forhåbentligt ville lykkes at få oprettet et bibliotek, som imidlertid efter byrådets afvisende holdning måtte blive et rent dansk bibliotek. Det hed videre i ansøgningen, at formålet med biblioteket skulle være at skaffe »befolkningen et hårdt tiltrængt middel til åndelig udvikling og dygtiggørelse«. Allerede i 1921 bevilgede man 1.000 kr. til et bibliotek i Tønder. Fra 1922 og gennem en lang årrække ydedes hvert år et beløb til denne vestslesvigske institution. Det var navnlig Jepsen Christensen, der talte institutionens sag i bestyrelsen. Som formand for biblioteksbestyrelsen fungerede i mange år amtslæge H. Lausten-Thomsen.

Endnu et biblioteksinitiativ skal kort omtales. På årsmødet 12. nov. 1926 vedtog man en éngangsbevilling på 500 kr. til oprettelsen af vandrebooksamlinger til skoler i Åbenrå, Tønder og Sønderborg amter. Af en udat. redegørelse fra ca 1933, som ligger blandt H.P. Hanssens papirer, fremgår det, at man på det tidspunkt havde fremskaffet 91 sæt bøger, hvert omfattende 20 bind. I det egentlige grænseområde havde der cirkuleret 157 sæt i 37 forskellige skoler. Heraf havde 16 skoler i Åbenrå amt modtaget 79 sæt, og i Tønder amt havde 21 skoler haft 78 sæt til udlån. Formodentlig har det offentlige efterhånden overtaget driften af vandrebooksamlingerne. Man møder i hvert fald ingen gentagelse af bevillingen på kultursamfundets regnskaber.

4. Støtte til skoler og lærere i grænseområdet samt til forskelligt ungdomsarbejde

Kultursamfundet følte sig også tidligt kaldet til at medvirke til at skaffe gode kongerigske lærere til de udsatte grænseegne. 7.febr. 1923 kunne Appel meddele sine kolleger, at der af en given bevilling til støtte for lærere i den skæve firkant var givet kultursamfundet 10.000 kr. til uddeling. Bevillingen gentoges på finanslovene 1924/26 og 1927/28, men indskrænkedes i finansåret 1929/30 til 6.000 kr. og senere til 5.400. Når dette skete, hang det faktisk sammen med, at der periodevis henstod ret så betydelige ubrugte beløb på denne specielle konto. Man havde overdraget Jepsen Christensen administrationen af denne særbevilling. Beløbet opførtes ikke på kultursamfundets årlige regnskaber, da udbetalingen fandt sted direkte fra undervisningsministeriets 1. departement til Jepsen Christensen. Pengene fordeltes dels som lån dels som lønningstilskud til forskellige lærere i grænseområdet, navnlig til sådanne som havde taget en national opgave op i deres skoledistrikt. Som regel drejede det sig om bidrag på 2-300 kr. Blandt Jepsen Christensens papirer ligger adskillige kvitteringer fra lærere med nærmere oplysninger om deres nationale arbejde. En af de lærere, der havde Jepsen Christensens særlige bevågenhed, var lærer Chr. Demuth i Ravsted, fra hvem der er bevaret talrige og meget udførlige breve. Af en bevaret regnskabsoversigt fra 1934/35 fremgår det, at 17 lærere i dette år havde modtaget en understøttelse fra Jepsen Christensen.

Også på anden måde viste kultursamfundet sin interesse for udbygningen af de danske folkeskoler i grænseegnen. Det var naturligvis først og fremmest en kommunal opgave at bevilge de fornødne penge til skolernes drift og til afholdelse af lærerlønninger. Kultursamfundet havde imidlertid mulighed for at træde til med supplerende tilskud til formål, hvortil der ikke kunne skaffes offentlige tilskud. Således udvirkede H.V. Clausen, at der i 1923 og senere blev stillet bevillinger til rådighed for lærere i grænseområdet, for at de kunne deltage i de nordiske lærermøder, som afholdtes på herregården Hindsgavl, og som var tilrettelagt af den danske forening Norden. Clausen stillede og fik også godkendt den betingelse for at kunne deltage, at man skulle være født sønderjyde. Man fortsatte også med at indkøbe vægkort og billeder til ophængning i skolerne, og man fik i 1923 en særlig

bevilling til at erhverve et antal eksemplarer af Svend Dahls og Axel Linvalds to-bindes værk »Sønderjylland«, som var udsendt i 1919 i forbindelse med den forestående genforening. Dette værk og det specielt sønderjyske bind af Trap: Danmark, som man ligeledes indkøbte, fordeltes på en række skoler i grænseområdet. Ved lejlighed anskaffede man også en halv snes afstøbninger af guldhornene fra Gallehus, ligeledes til omdeling. Det var som regel Mackeprang og Clausen, der tog disse initiativer.

Foruden den støtte, som gennem Jepsen Christensens særbevilling formidledes til lærere i grænsesognene, var de to nordlesvigske repræsentanter også interesseret i, at kultursamfundet trådte hjælpende til, hvor der på lokalt plan blev taget initiativ til at få igangsat et nationalt ungdomsarbejde. Man støttede således forskellige ungdomsforeninger, navnlig indenfor Tønder-Højer-området, men også andetsteds.

I Tønder var der allerede i 1919 blevet oprettet en særlig dansk ungdomsforening, hvis formål bl.a. var at arbejde for god dansk folkelig oplysning foruden sund legemlig og åndelig udvikling. Også i Uge sogn fandtes en ungdomsforening, som navnlig H.P. Hanssen interesserede sig for. Man har dog det indtryk, at det var ret tilfældigt, hvilke ungdomsforeninger som kom i betragtning, og det kan også tilføjes, at de enkelte understøttelser var såre beskedne. Der skal i denne forbindelse nævnes et par enkelte personer, som over en vis årrække kunne disponere over et fast bidrag. I 1926 havde forstanderen for Rødding højskole Erik Appel opgivet denne stilling og forpagtet Ellehus domæne i Højst sogn. Han begyndte her en fri børneskole og gjorde desuden et omfattende nationalt og kirkeligt arbejde, som i særlig grad tog sigte på den opvoksende ungdom. Jepsen Christensen sørgede for, at han gennem kultursamfundet i mange år fik en fast understøttelse, omkring 1800 kr. Nævnes skal også lærerinde Anna Jørgensen, der var ansat ved Vilsbæk skole i Holbøl sogn. Når hun specielt fremdrages, skyldes det, at der fra hendes hånd er bevaret en fyldig redegørelse for det arbejde udenfor skoletiden, som hun havde taget op blandt egnens unge piger. I vinteren 1926-27 havde hun således hver eftermiddag og undertiden også om aftenen samlet unge piger til gymnastik og håndarbejde dels i Vilsbæk dels i Holbøl, Kværs, Kliplev, Hovslund og Kollund. Hun havde også hold i Bjerndrup og

Holbøl, som dyrkede folkedans. De enkelte holds størrelse varierede fra 8 til 38 deltagere, og man var flittig til at møde op. Hun læste desuden op for de unge piger og forsøgte sig også med sang, der »hvor det for den blandede (dansk-tyske) forsamlings skyld kunne lade sig gøre; dette forsøg er falden mest heldig ud i Kværs, hvor de unge piger har lært ikke så få sange i vinterens løb«. Anna Jørgensen havde modtaget en understøttelse på 600 kr. af kultursamfundet, og hun ville gerne fortsætte det påbegyndte arbejde næste vinter, hvis hun kunne få et tilsvarende beløb. Hendes udførlige beretning af 30. april 1927, som ligger i kopi blandt H.P. Hanssens papirer, slutter med følgende: »Min cycle har været min trofaste ledsager, dog har jeg også måttet benytte jernbanen i hver uge for at komme hurtigere af sted, og til en ny cycle, jernbanebilletter og en ny garderobeforsyning er de 600 kr. blevet brugt«. Også i de følgende år modtog Anna Jørgensen en understøttelse, indtil hun fra nytår 1930 blev ansat som værtinde ved forsamlingshuset i Kværs. Dog fortsatte hun med at give undervisning i gymnastik. Desværre er der ikke påtruffet tilsvarende redegørelser fra andre lærere om deres arbejde iblandt de unge i disse år.

Straks efter genforeningen var der oprettet statsskoler i Åbenrå og Tønder og desuden et statsseminarium i sidstnævnte by. På de årlige budgetter optoges som regel tilskud til disse institutioner, fx til afholdelse af foredrag for eleverne. Ved flere lejligheder bevilgede man også de fornødne bidrag til, at eleverne kunne deltage i gymnasiastmøderne på Hindsgavl. Også andre unge kunne få mulighed for en rejse til det gamle land. Således fik Jepsen Christensen i 1925 1.000 kr. og i 1929 500 kr. til dette formål. En del af de bevilgede penge gik til de unge i grænseområdet, som gerne ville på en dansk højskole eller landbrugsskole.

Der var også andre skoler end de allerede nævnte, som kultursamfundet tog sig af. I 1921 var der i Rens i Burkal sogn oprettet en ungdomsskole, som også så det som sin opgave at gøre en folkelig indsats blandt egnens almindelige befolkning. Skiftende ledere stillede skolens lokaler til rådighed for dette arbejde. Fra 1922 kunne skolen regne med et fast bidrag på 1.000 kr. til afholdelse af de hermed forbundne ekstraordinære udgifter. Det samme var tilfældet med den i 1924 på initiativ af postmester M. Pedersen i Tinglev oprettede private realskole. Gennem en lang årrække modtog skolen et fast bidrag, som

først og fremmest anvendtes til at nedsætte skolepengene for børn, som kom fra mindrebemidlede hjem. Også den i Adsbøl sogn beliggende Gråsten landbrugsskole modtog fra 1925 5.000 kr. om året til elevunderstøttelser. Det var Appel, der havde taget initiativet hertil. Da skolen opnåede fritagelse for at betale renter af et optaget statslån (ca 6.000 kr.), ophørte bevillingen i 1928.

5. Støtte til foredrags- og musikforeninger

En væsentlig del af kultursamfundets midler anvendtes i disse år med det formål så tidligt som muligt at give skolebørn og den opvoksende ungdom kendskab til dansk kultur. Også den almindelige voksne befolkning skulle have mulighed for at udvide sit kendskab til dansk kultur, og midlet, man her bragte i anvendelse, var folkelige og oplysende foredrag. Både H.P. Hanssen og Jepsen Christensen havde hvert år på deres budgetforslag bevillinger til dette formål, og da J.P. Nielsen i periodens slutning var blevet optaget i bestyrelsen, tildelte man også ham en bevilling til foredrag. Til at begynde med varetoges foredragsvirksomheden fortrinsvis af lokale folk, men ret hurtigt kom man ind på at indbyde kendte kongerigske foredragsholdere og oplæsere. Også i Nordslesvig blev litteraturhistorikeren Vilh. Andersen en velkommen gæst, og det samme var tilfældet med skuespilleren og den senere teaterhistoriker Robert Neiiendam, der før krigen havde skrevet en lille bog om det danske teaters vilkår i Nordslesvig 1864-1914. Også polarforskeren Knud Rasmussen holdt foredrag i Nordslesvig. Om ham berettedes det, at han ved et foredrag i Ravsted mødte op i kjole og hvidt, hvilket naturligvis var en virkelig sensation. I Tønderområdet formidlede Jepsen Christensen, at amtskonsulent Nic. Svendsen kunne disponere over en fast bevilling til afholdelse af foredrag i grænseegnene, og andre steder indledte man et naturligt samarbejde med lokale foredragsforeninger. Til støtte for foredragsvirksomheden kunne kultursamfundet også bidrage med anskaffelsen af lysbilledapparater og andet teknisk udstyr.

Foruden at formidle gode foredrag var kultursamfundet også indstillet på at støtte lokale foreninger, som specielt havde musik og sang på deres program. Navnlig på det musikalske område var der fra tysk side straks efter genforeningen blevet gjort en betydelig indsats for at

fastholde den interesse for tysk musik, som fra gammel tid fandtes i Nordslesvig. Man indledte derfor et samarbejde med eksisterende danske musikforeninger og med nyoprettede kor, og gennem hele perioden kunne disse sammenslutninger regne med et fast bidrag. Det var i første række musikforeningerne i Åbenrå og Sønderborg, som kom i betragtning, foruden sangkor i Haderslev og i Tønder. En forudsætning for at modtage bidrag var imidlertid, at de pågældende institutioner også var indstillet på at give folkelige koncerter i de nationalt blandede områder. I Haderslev var det lektor Ottosen, der var leder af det lokale kor, og i Tønder tog seminarielærer Emborg arbejdet op.

På mødet i Bylderup, se s. 37, var der fra deltagerens side blevet fremført et ønske om, at der måtte blive arrangeret forskellige landbrugsforedrag, og kultursamfundet bevilgede i 1923 og 1925 500 kr. årligt til dette formål. Specielt syntes man at interessere sig for foredrag i mejeribrug, hvilket var ganske naturligt i den forhåndenværende situation, hvor nordslesvigske landmænd var i færd med en omlægning af deres produktion efter kongerigsk mønster. Der foreligger flere skriftlige udtalelser om værdien af denne indsats, og navnlig fremhævede man, at deltagerne altid var meget interesserede i at høre landbrugskonsulent Hansens foredrag.

6. Støtte til oprettelse af forsamlingshuse.

En væsentlig forudsætning for at komme igang med et aktivt folkeligt arbejde var naturligvis, at de fornødne ydre rammer var tilstede. Man måtte have et egnet lokalt samlingssted, hvor man kunne mødes til foredrag, musikalske arrangementer og andet folkeligt arbejde. Da de preussiske myndigheder omkring 1890 forsøgte at lægge hindringer i vejen for den voksende danske mødeaktivitet, bl.a. ved at tvinge de lokale kroejere til at nægte udlån af deres lokaler til danske møder, svarede den danske befolkning igen ved at tage initiativ til opførelsen af danskejede forsamlingshuse. Det første blev bygget i Skrave sogn i 1892, og i de nærmest følgende år kunne man tage flere andre huse i brug. I Køllerperioden indtrådte en vis standsning i byggeriet, men efter århundredskiftet kom der påny gang i forsamlingshusbyggeriet. Det var dog kun et mindretal af sognene, som før 1920 havde haft mulighed for at skaffe sig et sådant mødested.

Efter genforeningen meldte flere sogne sig med ønsket om at få et forsamlingshus, og man var også indstillet på selv at yde et vist økonomisk bidrag til at få ønsket opfyldt. For kultursamfundet måtte det være en naturlig opgave at medvirke til, at de ydre rammer for det folkelige arbejde, som man på forskellig måde støttede, fik så gode ydre vækstbetingelser som muligt. Som den efterfølgende fremstilling vil vise, skulle støtten til forsamlingshusbyggeri med årene udvikle sig til at blive en dominerende arbejdsopgave for kultursamfundet.

Såvidt det kan ses, var det H.P. Hanssen, der, på kultursamfundets møde 23. juni 1922 som den første, rejste forsamlingshussagen. Som sædvanlig indeholder protokollen intet om den diskussion, som formodentlig har fundet sted i den anledning. Man erfarer blot, at bestyrelsen gav tilslutning til et bidrag på 5.000 kr. til opførelsen af et forsamlingshus i Øster Højst. Bag ønsket om dette hus stod en kreds af ca. 70 lokale beboere, som af H.P. Hanssen havde fået opfordring til at vælge en bestyrelse, som kunne forestå det kommende byggeri. Arkitekt Jep Fink, Åbenrå fik til opgave at tegne det nye hus, som kunne tages i brug i 1923. Allerede i efteråret forelå der desuden et andragende fra beboerne i Højer om støtte til indretning af et forsamlingshus, og også dette andragende støttedes af H.P. Hanssen. På det i det foregående omtalte møde i Bylderup var der flere deltagere, der spurgte, om man ikke kunne få hjælp til indretning af forsamlingshuse, og hertil havde H.P. Hanssen, ifølge det foreliggende mødereferat, svaret, at man ville se at få rejst forsamlingshuse i alle sogne, «men vi kan ikke rejse dem alle steder på en gang».

Indenfor kultursamfundet var man naturligvis klar over, at en årlig bevilling på 35.000 kr. ikke ville række langt, hvis man virkelig skulle i gang med et omfattende forsamlingshusbyggeri. Endnu engang satte Appel sig i bevægelse for at fremskaffe de fornødne penge, og på budgetmødet i sommeren 1923 kunne han meddele, at finansudvalget havde tiltrådt, at der af den såkaldte »seminariefond« stilledes et årligt beløb af 20.000 kr. i 5 år til rådighed for forsamlingshusbyggeri i de nationalt truede områder. Det var imidlertid Appels opfattelse, at denne bevilling på 100.000 kr. ikke direkte skulle administreres af kultursamfundet. Han foreslog, at man nedsatte et særligt udvalg med ham selv som formand og iøvrigt bestående af H.P. Hanssen, Jepsen Christensen og Nic. Svendsen, der på det tidspunkt ganske vist ikke

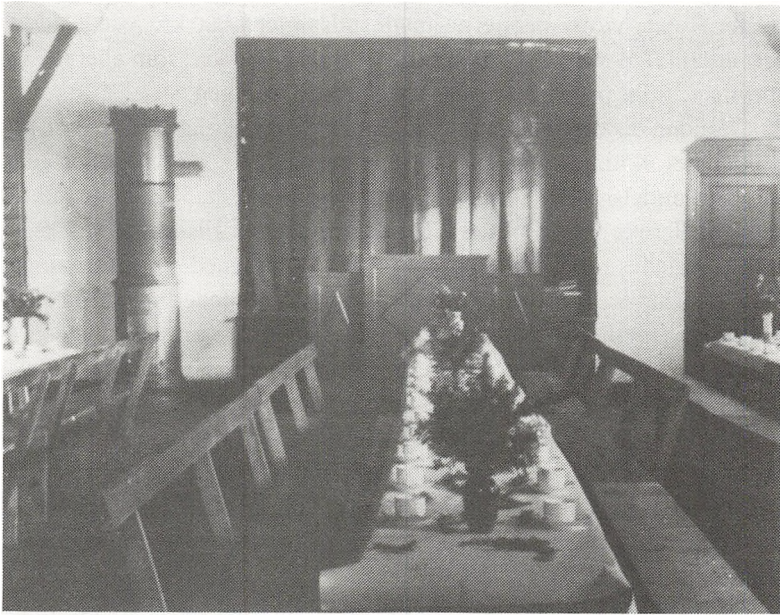

Forsamlingshuset i Øster Højst (Slogs herred), opført 1923 efter tegning af arkitekt Jep Fink og udvidet 1936 efter tegning af arkitekt Chr. Skodborg. Forsamlingshuset i Øster Højst var det første i den lange række af forsamlingshuse, hvis oprettelse kultursamfundet har støttet med et rentefrit lån. Foto: Historiske Samlinger, Åbenrå.

var medlem af kultursamfundets bestyrelse, men som gennem sin virksomhed som amtsskolekonsulent i Tønder amt havde et intimt kendskab til de nationale forhold i grænsesognene. Der skulle hengå en længere årrække, inden forsamlingshusbevillingen formelt blev overført til kultursamfundet, og selv da det skete, fastholdt man det princip, at denne specielle bevilling skulle administreres af et særligt udvalg af kultursamfundets bestyrelsesmedlemmer.

Det nedsatte forsamlingshusudvalg indkaldtes til møde i Tønder allerede 9. juli 1923, og på dagsordenen stod først og fremmest en drøf-

Opdækning til det berømte sønderjyske kaffebord i Ravsted forsamlingshus (Slogs herred). Billedet kan ikke dateres, men forsamlingshuset blev taget i brug i 1924 og er altså et af de første forsamlingshuse efter genforeningen. Indretningen af disse ældste huse var ret primitiv, hvilket billedet tydeligt viser. Foto: Historiske Samlinger, Åbenrå.

telse af de grundprincipper, som skulle anvendes ved administrationen af denne særbevilling. Man enedes på mødet om, at støtten til forsamlingshusbyggeri skulle gives som rente- og afdragsfrie lån med pant i bygningerne. Som prioritetshavere skulle i pantebogen indføres en dansk forening, og her tænkte man først og fremmest på enten sprogforeningen eller skoleforeningen. Man synes også at være blevet enige om, at en forudsætning for at få lån måtte være, at den lokale kreds, der ønskede et forsamlingshus oprettet, selv måtte hæfte for en del af de udgifter, som det påtænkte byggeri ville medføre. Disse

grundlæggende principper har været fulgt gennem de mange år, hvor der har eksisteret en særlig forsamlingshusbevilling.

På mødet i Tønder behandlede man desuden en række indkomne andragender om støtte. Med hensyn til det igangværende byggeri i Øster Højst, hvortil beboerne havde indsamlet 5.000 kr., ydede udvalget et rentefrit lån på 10.000 kr. ud over de 5.000 kr., som allerede var bevilget. Som prioritetshaver stod sprogforeningen.

Desuden diskuterede man et andragende fra Højer. Her havde den lokale befolkning tegnet sig for 80 andele à 25 kr. og det besluttedes, at disse andelshavere skulle stå som ejere af huset. Kultursamfundet havde allerede inden mødet i Tønder bevilget et tilskud på 4.000 kr. Hertil føjedes nu et rentefrit lån på 15.000 kr. med sprogforeningen som panthaver. Der opstod imidlertid vanskeligheder med at få realiseret byggeplanerne. Man fik indkøbt en grund, men selve byggeprojektet blev for kostbart. I stedet for erhvervede man et tidligere tysk hotel, som kunne fås billigt, da virksomheden ikke kunne opnå spiritusbevilling. I hotellet var der en velegnet sal til nationale møder. De kommende ejere overtog en prioritet i hotellet på 23.000 kr., som de forpligtede sig til at forrente og afdrage fra 1. april 1925, hvorefter det tilståede rentefrie lån indførtes som 2. prioritet med skoleforeningen som panthaver.

Også fra Sæd forelå der et andragende om hjælp til et forsamlingshus, men sagen var endnu ikke moden til endelig afgørelse. Man enedes dog om at reservere indtil 20.000 kr. til formålet. Også i dette tilfælde skulle skoleforeningen opføres som prioritetshaver.

I Ravsted var der ligeledes blevet oprettet et andelsselskab, som skulle forestå indretning af et forsamlingshus. Her var der heller ikke tale om opførelse af et nyt hus, men om overtagelse af et eksisterende, i hvilket der indestod en prioritet på 10.000 kr. Det nyoprettede andelsselskab måtte forpligte sig til at overtage denne prioritet, og skete det, kunne udvalget stille et rentefrit lån på 10.000 kr. til rådighed og med skoleforeningen som prioritetshaver. Endelig enedes man på mødet i Tønder om at reservere 15.000 kr. til indkøb af en landevejskro i Abild til omdannelse til forsamlingshus. 27. aug. 1923 mødtes H.P. Hanssen, Jepsen Christensen og Nic. Svendsen med pastor Høgsbro i Abild, bager Burchardt og gårdejer Hans Andersen-Kongsbjerg. Man gav her tilslutning til, at kroen blev købt for 35.000 kr. Befolkning-

gen skulle i dette tilfælde også overtage og forrente en prioritet i ejendommen på 10.000 kr. og desuden fremskaffe yderligere 5.000 kr. Herefter ville udvalget bevilge et rentefrit lån på 20.000 kr. med skoleforeningen som prioritetshaver.

I de følgende år medvirkede udvalget desuden ved oprettelsen af forsamlingshuse i Kollund, i Uge samt i Løgumkloster, og andragerne om støtte indkom i så hurtig takt, at de til rådighed stående midler ikke kunne følge med. På et vist tidspunkt måtte undervisningsministeriet gøre H.P. Hanssen opmærksom på, at bevillingen var givet med 20.000 kr. om året, og at nye udbetalinger herudover måtte udskydes til det følgende finansår. Ønsket om at få et forsamlingshus i Løgumkloster, som blev taget i brug i 1927, medførte, at planerne om et hus i Sæd, hvortil der allerede var indkøbt en grund, ikke kunne realiseres førend i 1937.

De her nævnte forsamlingshuse var således de første i den lange række af huse, som opførtes takket være kultursamfundets initiativ i 1923. I de følgende år fulgte flere efter, men det vil ikke være muligt i detaljer at redegøre for de enkelte byggeprojekter. Det bør dog nævnes, at man fra tid til anden bevilgede mindre beløb til driften af enkelte huse. Således fik Jepsen Christensen i 1925-26 500 kr. til forsamlingshusene i Ravsted og Abild, medens H.P. Hanssen ved flere lejligheder udvirkede, at der blev givet støtte til Uge forsamlingshus. I 1927 drejede det sig om 2.500 kr. og i 1929 om 500 kr. På forslag af Mackeprang og Clausen indkøbtes gode danske billeder til udsmykning af de nye huse. Som regel drejede det sig om en bevilling på 200 kr. til hvert hus.

Foruden de i det foregående omtalte understøttelser blev der fra tid til anden enighed om at bevilge penge til helt specielle formål. Som eksempel kan nævnes, at man bekostede fremstilling af et oliemaleri af biskop Brorson til ophængning i Tønder kirke og et forstørret fotografi af den kendte digter og kromand Karsten Thomsen til ophængning i Frøslev nye skole. Af andre mindre bevillinger kan nævnes 300 kr. til anskaffelse af fysiske apparater til Kollund ungdomsskole og et tilsvarende beløb til indkøb af 2 symaskiner til brug for ungdomsarbejde i Ravsted. I 1929 gav man 1.500 kr. til indretning af et sløjdløkkale i Terkelsbøl skole. H.P. Hanssen udvirkede i 1924 en bevilling på 500 kr. til udbredelse af en ny udgave af »Den blå sangbog«,

og pudsigt nok gav man H. V. Clausen tilladelse til at anvende 300 kr. til indkøb af »Hjemmets litteraturhistoriske Billeder«, som skulle skænkes Tønder tyske borgerskole.

7. Planer om at optage en turnévirkksomhed

På mødet 26. nov. 1929 blev man enige om at udvide sine kulturelle tilbud ved også at tilbyde befolkningen i de truede egne dansk dramatisk kunst, fremført af anerkendte skuespillere. Man forestillede sig endvidere, at der kunne udsendes turnéer med et blandet underholdningsprogram bestående skiftevis af oplæsning, sang og musik samt eventuelt balletdans. Forhandlingsprotokollen afslører ikke, hvem der tog initiativet, men blot at forslaget gav anledning til en indgående forhandling. Der er dog grund til at formode, at det var kontorchef Graae, der stillede forslaget. Teaterspørgsmål hørte til hans embeds-område i undervisningsministeriet, og han havde gode kontakter til danske kunstnere og skuespillere. Det blev da også overdraget ham at administrere denne nye opgave. En forudsætning for at kunne realisere planerne var imidlertid, at man fik flere penge at råde over, og fra 1. april 1930 øgedes den årlige bevilling med 15.000 kr. til 50.000 kr.

På budgetmødet 29. april 1930 fastlagde man retningslinierne for den nye opgave, og de årlige tilskud hertil kaldtes »Turnébevillingen«. Man optog et samarbejde med den eksisterende »Sønderjysk Teaterforening«, som på det tidspunkt lededes af overlærer H.C. Hansen, Gråsten. Man gav foreningen tilsagn om et tilskud på 5.000 kr. til opførelse af helaftens skuespil. Selv ville man arrangere aftenunderholdninger i forskellige forsamlingshuse, foredragsforeninger og i de mindre byer, og til dette formål reserveredes 10.000 kr. Man bemyndigede Graae til at anvende komponisten Peder Gram og skuespilleren Karl Goos som rådgivere ved sammensætning af program og udvælgelse af de deltagende kunstnere. Kultursamfundet skulle betale kunstnernes honorarer og rejseomkostninger, og man udpegede H.P. Hansen og J.P. Nielsen til at fungere som mellemed mellem kultursamfundet og de lokale foreninger, som ønskede at få del i aftenunderholdningerne. Var det nødvendigt at give støtte til de enkelte arrangementers gennemførelse, skulle en ansøgning fremsendes til Graae med deres anbefaling. Indtil videre ville man se bort fra entré-

I forsamlingsbygningen »Folkehjem« i Åbenrå findes en sal, på hvis vægge er ophængt malerier af sønderjyske personligheder, der har øvet en national indsats. Flere af kultursamfundets skiftende formænd og bestyrelsesmedlemmer er repræsenteret. På ovenstående billede ses i øverste række malerier af Arnfred, Jørgen Gram og Nic. Svendsen. I nederste række yderst til venstre Kamphövener og yderst til højre Speggers. Foto: Th. Lawaetz, Åbenrå.

indtægt. Man ville dog henstille til de lokale foreninger, at de betalte en passende del af de lokale omkostninger. Det første år skulle betragtes som et prøveår, indtil man havde indhøstet de nødvendige erfaringer. Derefter kunne man fastlægge en endelig ordning. Graae fik en almindelig bemyndigelse til at afholde alle fornødne udgifter indenfor den givne bevillingsramme.

I løbet af sommeren 1930 videreførte Graae sine forhandlinger til forskellig side, og på mødet 3. dec. 1930 kunne han aflægge en udførlig rapport. Teaterforeningen havde i den forløbne tid gennemført en Betty Nansen turné, der havde medført et mindre underskud, som Graae havde dækket. Også »Studenterscenen« havde været på turné, men den havde ikke kostet kultursamfundet noget. Endelig havde han ydet 1.000 kr. til en musikfest i Sønderborg.

Med hensyn til de planlagte aftenunderholdninger havde han truffet den aftale med teaterforeningen, at den skulle stå for alle de fornødne lokale arrangementer, herunder sørge for lokale, entré, avertering og program samt aflægge regnskab for de lokale indtægter. Man var nu blevet enige om, at der skulle opkræves en entréindtægt på 1 kr. pr. person, og kultursamfundet kunne kun yde tilskud, hvis det drejede sig om optræden i de truede egne. Med Peder Gram og Karl Goos som mellemænd havde man truffet aftale om medvirken af følgende kunstnere, nemlig skuespillerne Thorkild Roose, direktør Thomas Hjejle, Robert Neiiendam, fruene Jonna Neiiendam og Clara Pontoppidan samt Poul Juhl. Foruden koncertsanger Gunder Knudsen havde en række sangerinder tilbudt deres medvirken, og det samme var tilfældet med balletdanserinden Irene Graae. Man havde den aftale, at der skulle udsendes 3 turnéer i vinterens løb, hvor programmet skulle bestå af en blanding af oplæsning, sang og ballet. Til den sidste turné ville man desuden knytte et lysbilledforedrag af Erich Struckmann med fremvisning af fredningsforeningens smukke lysbilledsamling. Den første turné startede i Padborg 1. dec. 1930 og skulle herefter besøge Højer, Nordborg, Tandslet, Døstrup og Vojens. Fra aftenen i Padborg indløb følgende telegram fra overlærer H.C. Hansen: »Udmærket aften i Padborg. Alle præstationer vakte stor glæde, fremkaldelser og blomster.« Med de organiserede aftenunderholdninger havde kultursamfundet taget en ny kulturel opgave op, som blev yderligere udbygget i de kommende år, og som kom til at strække sig over en meget lang periode.

H.P. Hanssens formandsperiode 1930-36

1. Ny formand og nye tider

17. nov. 1930 modtog kultursamfundet et brev fra professor Høffding sålydende: »Det gør mig ondt, at jeg må opgive at være medlem af Dansk kultursamfund, hvis opgaver i så mange år (siden 1887) har ligget mig så meget på hjerte. Jeg besad jo ikke den sagkundskab som mine kolleger, men fulgte stedse sagerne med stor interesse. Nu beder jeg Dem og de andre herrer modtage min venligste afskedshilsen med de bedste ønsker for den sag, vi har været samlet om. Mit helbred er nu så svagt, at jeg ikke kan deltage i møder. Deres ærbødige Harald Høffding«. Det er ganske interessant, at den gamle professor date-rede sin virksomhed i kultursamfundets tjeneste tilbage til 1887. Åbenbart har han betragtet sit formandskab som en naturlig videreførelse af det arbejde, han som formand for »Studentersamfundets sønderjyske Samfund« havde ledet siden 1887. Høffding døde 2. juli 1931, altså godt et halvt år senere.

Graae indkaldte straks bestyrelsen til et møde i undervisningsministeriet 3. dec. 1930, hvor han som fungerende formand forelagde udkast til en takkeskrivelse til den afgåede formand. Det hed heri: »Med stor beklagelse har samfundet modtaget Deres meddelelse om, at De af helbredshensyn ser Dem nødsaget til at nedlægge Deres hverv som medlem af og formand for kultursamfundet. Vi tillader os overfor Dem at udtale vor tak, fordi De gennem så mange år ved Deres personlighed og Deres altid vågne og varme interesse for og forståelse af samfundets opgaver har ydet en så betydelig indsats til fremme af kultursamfundets formål. I ærbødighed og hengivenhed«. Skrivelsen godkendtes af samtlige fremmødte.

Graae tog derefter ordet for at foreslå en ny formand. Han udtalte i den forbindelse, at han for sit vedkommende ville anse det for heldigst, at formanden ikke var embedsmand, men derimod en mand, der stod fuldkommen frit overfor de bevilgende myndigheder. Som

ny formand ville han derfor pege på tidligere minister H.P. Hanssen. Bag hans forslag lå utvivlsomt også en fornemmelse af, at formandskabet under de nye forhold ganske naturligt måtte tilfalde en personlighed med nær tilknytning til Nordslesvig. Valget var enstemmigt. Fraværende ved mødet var foruden Høffding kun Holger Andersen, der i denne periode ofte var bortrejst for at kunne røgte sit internationale hverv som leder af den græsk-tyrkiske grænsekommision. H.P. Hanssen kom til at virke som formand i godt 5½ år. Han døde 27. maj 1936, efter at han kort i forvejen – 12. maj – havde ledet kultur-samfundets ordinære årsmøde. Nogle dage før sin død havde han for første gang optrådt som taler ved grænseforeningens sendemandsmøde på Folkehjem i Åbenrå. Ved en kongemodtagelse i Åbenrå havn forkølede han sig og døde i løbet af få dage.

I bestyrelsens sammensætning skete der i denne periode enkelte ændringer. Som omtalt foran, var fhv. undervisningsminister Appel død i 1931, og i mødet 14. april 1932 enedes man om at optage fhv. statsminister Niels Neergaard og den radikale folketingsmand Gunnar Fog-Petersen. Efter Appels død var H.V. Clausen den sidste af de stiftende medlemmer.

I 1934 foretog man en ny udvidelse af bestyrelsen. På forslag af Graae og med anbefaling af H.P. Hanssen optog man departementschef Aage Barfod, der som leder af undervisningsministeriets 1. departement også behandlede sønderjyske skolespørgsmål. Vigtigt for Graae har det sikkert også været, at Barfod havde indflydelse på fordelingen af de såkaldte »lotteripenge«, der stammede fra landbrugs-lotteriets overskud. Det var herfra, at forsamlingshusudvalget i fremtiden skulle hente sine penge. Med samme motivering foreslog Graae, at man også optog folketingsmand A. Svensson, der havde sæde i det rigsdagsudvalg, som var rådgivende med hensyn til fordelingen af lotteripengene. Begge forslag vedtoges.

Som formand førte H.P. Hanssen i det store og hele arbejdet videre efter de linier, som var blevet udstukket i den foregående periode. Når man ser bort fra turnévirkomheden, optog man ikke nye større opgaver. Det var i denne periode, at det nazistiske parti kom til magten i Tyskland, hvilket i 1933 medførte en stærk nazistisk propaganda ind over grænsen. De nazistiske fortalere både nord og syd for statsgrænsen anslog en højroestet tale om grænseflytning, og en forstærket

både politisk og kulturel indsats fra tysk side blev organiseret. Fra dansk side rustede man sig til at imødegå det tyske fremstød, og nye nationale organisationer blev skabt fx »Det unge Grænseværn«, under lærer P. Marcussens ledelse. Af afgørende betydning blev det, at den nordslesvigske ungdom gik aktivt ind i arbejdet for at hævde og forsvare de danske kulturelle værdier. Mere end nogen sinde var der brug for kultursamfundets stilfærdige støtte til det danske arbejde. Det var formodentlig under indtryk af den skærpede nazistiske propaganda, at der indenfor bestyrelsen for første gang blev taget til orde for, at man ikke udelukkende skulle samle opmærksomheden omkring befolkningen i de truede egne. Man burde interessere sig for udviklingen i hele landsdelen. I praksis fastholdt man dog indtil videre den gamle målsætning.

I de første år disponerede kultursamfundet over en årlig bevilling på 50.000 kr., der fra 1. april 1932 blev nedsat til 45.000 kr., da det havde vist sig, at turnévirkningsomheden fik et mindre omfang end oprindeligt tænkt. Ud over den almindelige statsbevilling hævdede man desuden den øremærkede bevilling på 5.400 kr. til støtte for det danske skolevæsen i de truede egne. Nu som før optoges dette tilskud ikke på det almindelige regnskab. Pengene udbetaltes direkte til Jepsen Christensen. Gennem årene havde man oparbejdet en mindre reservefond, som henstod på en speciel sparekassekonto, og som afkastede en mindre renteindtægt. Endelig havde man stadig den lille obligationsbeholdning med en pålydende værdi af 6.000 kr., som var oparbejdet før rekonstruktionen i 1921.

Med årene havde man indskrænket kultursamfundets mødevirk-somhed til et enkelt årsmøde, hvilket som regel indkaldtes umiddelbart efter det nye finansårs begyndelse. Samtlige møder afholdtes i undervisningsministeriet. På årsmødet aflagde de enkelte bestyrelses-medlemmer, der administrerede kultursamfundets faste bevillinger, et nærmere regnskab for deres dispositioner, og de forelagde deres udarbejdede budgetforslag for det løbende finansår. De forelagte ønsker blev derefter behandlet af den samlede bestyrelse, og den til rå-dighed stående bevilling blev fordelt mellem forslagsstillerne. Kun i sjældne tilfælde giver de bevarede mødereferater nærmere oplysninger om detaljerne i denne debat. De årlige regnskaber synes længe at være blevet revideret af den i det foregående nævnte frk. Seidelin. På

mødet 3. dec. 1930 vedtog man imidlertid at lade hovedrevisoratet behandle regnskaberne, idet man dog udtalte, at man betragtede det givne statstilskud som et fast beløb, givet kultursamfundet til disposition, med ret til at overføre bespærede beløb indenfor året til næste år. Dette syntes hovedrevisoratet at have godkendt.

2. H.P. Hanssens særlige administrationsområde

Den særlige bevilling, som H.P. Hanssen administrerede, svangede i perioden 1931-36 omkring 20.000 kr. Hovedposterne på denne bevilling var fortsat 10.000 kr. til børnebogsamlingerne i de truede egne, 2.500 kr. til foredrag, 1.500 kr. til indkøb af julehefter og 4.500 kr. til forskellige musik- og sangforeninger. Den sidstnævnte bevilling delte H.P. Hanssen indtil videre med J.P. Nielsen, men fra 1935 overførtes 1.500 kr. direkte til J.P. Niensens administration, medens H.P. Hanssen beholdt de 3.000 kr. Desuden anvendte han 1.000 kr. til støtte for »Sønderjyske Årbøger« og et tilsvarende beløb blev reserveret til landøkonomiske foredrag. Hertil kom fra tid til anden visse ekstrabevillinger, der som regel kun blev udbetalt en enkelt gang eller nogle få gange. Som eksempler kan nævnes en hjælp til den unge lærer A. Torp, som havde vist stor interesse for det nationale arbejde, men som døde ganske ung. Han fik ved et par lejligheder en støtte på 500 kr. I 1932 gav H.P. Hanssen sygeplejeforeningerne i Ravsted og Bedsted 200 kr. hver, og H.V. Clausen fik en éngangsbevilling på 1.200 kr. til en ny udgave af hans kendte rejsehåndbog »Sønderjylland«.

Fra 1932 optog H.P. Hanssen på sine budgetforslag en fast bevilling til ungdomsarbejdet i grænseområdet. I første omgang drejede det sig om 500 kr., men i 1934 forøgede han støtten til 1.000 kr., »da det er nødvendigt at konkurrere effektivt med tyskerne på dette punkt«. Af kontoen ydedes fra 1936 en understøttelse på 500 kr. til frk. Gydebæks ungdomshjem i Åbenrå.

Af og til indeholder forhandlingsprotokollen visse oplysninger om baggrunden for de givne bevillinger. Således forklarede H.P. Hanssen i 1934, at støtten til børnebogsamlingerne måtte anses for en af kultursamfundets vigtigste opgaver, da kendskab til dansk kultur på denne måde blev udbredt på en meget effektiv måde, »ja endog ind i tysk-sindede hjem«, tilføjede han. Bøgerne gik nu til 95 børnebogsamlin-

ger. Om foredragsbevillingen oplyste han ved given lejlighed, at den administreredes af 2 tremandsudvalg, hvoraf det ene hørte hjemme øst og det andet vest for jernbanen. De mange julehæfter blev modtaget med glæde i adskillige hjem, udtalte han. Med hensyn til de landøkonomiske foredrag oplystes det, at pengene fordeltes mellem 4 forskellige landboforeninger, nemlig Vis herreds, Åbenrå amts, Slogs herreds og Løgumkloster og omegns landboforeninger. De lokale mejerier dækkede halvdelen af udgifterne til foredragene, »som også tyskerne besøger«. Når han i 1934 kunne gå ind for, at man bevilgede 500 kr. til billeder i nye forsamlingshuse, hang det sammen med, at man netop var i gang med – for lotteripenge – at opføre 8 nye forsamlingshuse i de truede egne. Det ville derfor være ønskeligt, om de kunne blive udsmykket på samme måde med gode danske billeder, som kultursamfundet tidligere havde medvirket til. Om den faste årlige bevilling til »Sønderjyske Årbøger« skal oplyses, at den første gang var givet i 1923, da der var skabt mulighed for en fornyet udgivelse af dette værdifulde historiske tidsskrift, hvis udgivelse havde måttet standses ved krigsudbruddet i 1914. Som bekendt havde H.P. Hanssen varetaget tidsskriftets redaktion fra dets oprettelse i 1889. Til at begynde med støttede man med et bidrag på 500 kr. Senere hævedes det til 1.000 kr.

3. Jepsen Christensens særlige administrationsområde

Også Jepsen Christensens særlige bevilling videreførtes i årene 1930-36 uden større ændringer. Nu som før blev der af denne konto ydet støtte til ungdomsarbejdet i Tønder, Højer og Kogene. Det drejede sig til at begynde med om et beløb på 750 kr. Ved periodens slutning var det steget til 1.100 kr. Den tidligere bevilling til uddeling af børneblade i de truede egne og til foredrag i Tønder og omegn, som i praksis administreredes af Nic. Svendsen, blev fortsat opretholdt, dog noget beskåret. Man vedblev også at støtte Erik Appels arbejde i Ellehus. Om dette gav Jepsen Christensen på årsmødet 6. april 1933 følgende oplysninger: Appel plejede at samle den lokale befolkning til foredrag 1 à 2 gange om måneden og til gudstjeneste hver søndag. Han underviste desuden 8 timer ugentlig i den eksisterende privatskole. Tidligere havde han selv stillet de fornødne lokaler til rådighed for både det fol-

kelige arbejde og for skolevirksomheden. I 1932-33 var der imidlertid med tilskud fra forskellig side – kultursamfundet havde bidraget med 5.000 kr. – blevet opført en særlig skolebygning, der nu besøgtes af ca. 40 elever. Efter at skolebygningen var taget i brug i 1933, havde Appel omdannet de gamle skolelokaler til en forsamlings- og kirkesal. Efter Jepsen Christensens opfattelse ydede Appel en betydningsfuld national indsats, og kultursamfundet billigede da også, at Jepsen Christensen i adskillige år kunne udbetale Appel en fast understøttelse, som fra 1. april 1932 beløb sig til 1.800 kr.

På Jepsen Christensens budgetforslag fandtes fortsat årlige bevillinger til Tinglev realskole (2.000 kr.) og til Rens efterskole. Indtil 1935 modtog sidstnævnte skole en understøttelse på 1.500 kr., som først og fremmest anvendtes til skolens almindelige folkelige arbejde. Da skolen imidlertid havde modtaget en større arv, mente man, at tilskuddet fra 1. april 1935 kunne nedsættes til 300 kr. Det blev dog senere påny forhøjet. Jepsen Christensen havde endvidere overtaget den årlige bevilling til lærerinde Anna Jørgensens arbejde med pigegymnastikken, hvortil han ydede 900-1000 kr. årligt, medens han til gymnastikundervisning i Slogs herred i nogle år bevilgede en mindre årlig støtte på 300-500 kr. Fra 1. april 1934 påtog »Det unge Grænseværn« sig at føre denne virksomhed videre, og Jepsen Christensen fik herefter bemyndigelse til at anvende det opsparede beløb til afholdelse af landbrugsforedrag i de magre egne.

Jepsen Christensen forvaltede også støtten til Tønder bibliotek, hvis udbygning han varmt gik ind for. Gennem hele perioden lykkedes det ham at få godkendt et bidrag på 2.000 kr., hvoraf dog halvdelen blev båndlagt til bibliotekets oplandsarbejde. Flere gange søgte den private biblioteksforening i Tønder at få tilskuddet hævet, men det lykkedes ikke. Dog gav man i 1931 biblioteket et ekstraordinært tilskud på 5.000 kr., som man tog af reservefonden. Ved samme lejlighed gav man Sønderborg bibliotek 1.500 kr. Motiveringen for disse helt ekstraordinære ydelser var en erkendelse hos kultursamfundet af, at der påhvilede det danske biblioteksvæsen en særlig opgave overfor mindretallets ønsker. Det er ganske interessant at se dette hensyn fremdraget. Også Jepsen Christensen fremførte ved forskellige lejligheder ønsker om at kunne træde hjælpende til i særlige tilfælde, hvor behov for en tidsbegrænset hjælp opstod. Som eksempler kan nævnes

hjælp til forsamlingshusarbejdet i Abild og Ravsted og rejsehjælp til unge i de truede egne. Det drejede sig om småbeløb på 200-300 kr. Da det var lykkedes i 1935 at få N.P. Nielsen ansat som dansk kapellan i Højer og som dansk præst i forskellige grænsesogne med tysk kirkeleg betjening, fx Burkaal og Hostrup, fik Jepsen Christensen lov til at anvende 1.200 kr. til en bolig for N.P. Nielsen i Højer.

Ved fordelingen af kultursamfundets midler var det også i denne periode H.P. Hanssen og Jepsen Christensen, der fik tildelt broderparten af den til rådighed stående bevilling, men også J.P. Nielsen og de to kongerigske medlemmer H.V. Clausen og Mackeprang modtog mindre beløb. De to sidstnævnte herrer interesserede sig stadig for, at der blev ydet tilskud til udsmykning af de nye forsamlingshuse, og det overdroges dem at foretage de fornødne indkøb. Ved flere lejligheder fik man også bevilling til at støtte unge sønderjyders deltagelse i foreningen Nordens møder på Hindsgavl. De anbefalede desuden, at man hjalp lektor Otterstrøm ved Sønderborg statsskole, der var interesseret i at arrangere elevkursus og folkedanskurser for unge. Den sidste opgave overlod man dog snart til »Det unge Grænseværn«. Mackeprang og Clausen anbefalede endvidere, at kultursamfundet gav en to-årig bevilling à 1.500 kr. til den nye store Sønderjyllands-historie under redaktion af Vilh. la Cour m.fl. De 3.000 kr. blev givet på betingelse af, at 100 eksemplarer af værket blev stillet til rådighed for bogsamlingerne i de truede egne. I 1935 besluttede man endvidere at indkøbe 100 sæt af de af »Naturfredningsforeningen« udgivne billedhefter ved Sigvart Werner, ligeledes til uddeling. Til dette formål bevilgedes 1.600 kr., og sprogforeningen påtog sig uddelingen. Endelig kan det nævnes, at man i efteråret besluttede at indkøbe endnu 100 eksemplarer af det bind af værket Trap: Danmark, som behandlede Nordslesvig. Man havde opnået et tilbud på 5 kr. pr. bind, og eksemplarerne var som sædvanlig tiltænkt de nu 98 eksisterende skolebiblioteker i grænseegnene.

Forslaget mødte ikke udelt tilslutning i bestyrelsen. Det var ved denne lejlighed, at J.P. Nielsen tog til orde for, at kultursamfundet ikke udelukkende interesserede sig for de truede sogne. Også skoler udenfor dette område burde komme i betragtning. »Det var for gammeldags«, udtrykte han, »at blive ved med at give alt ud til »blakkede« eller »halvtyskere« og lade vore egne sejle for lud og koldt

vand, særlig i en tid, hvor man fra tysk side med kraft agiterer for et genforenet Slesvig«. Bestyrelsens flertal fulgte dog H.P. Hanssen og Clausen. Bøgerne blev indkøbt og fordelt i overensstemmelse med det stillede forslag. Samtidig med at man diskuterede fordelingen af Sønderjyllandsbeskrivelsen, tog man også stilling til et tilbud fra A/S Samleren om indkøb til nedsat pris af et litografi af C.W. Eckersbergs kendte maleri af Bertel Thorvaldsen. Man enedes om at erhverve 10 eksemplarer og overlade H.P. Hanssen og Jepsen Christensen nærmere at bestemme, i hvilke forsamlingshuse i den truede firkant de indkøbte litografier skulle ophænges.

4. J.P. Nielsens særlige administrationsområde

Det kan vel nok med nogen ret hævdes, at kultursamfundets virksomhed i de nærmeste år efter genforeningen i første række havde taget sigte på landbefolkningen. Med J.P. Nielsens optagelse i bestyrelsen i 1929 udvidedes interesseområdet til også at omfatte arbejderbefolkningen. De bevillinger, som det var blevet ham overdraget at administrere, skulle udelukkende komme denne befolkningsgruppe til gode. I de udførlige indberetninger, han afgav til formanden om sin virksomhed, understregede han gang på gang, hvad han anså for hovedsigtet med sin virksomhed. I beretningen fra 1932-33 hedder det således: »Jeg har i særlig grad lagt vægt på, at sønderjyske arbejdere kom i forbindelse med arbejderne nordpå. Hidtil har lysten været stor til at dyrke kammeratskabet med klassefællerne syd for grænsen, og det er så naturligt; thi med dem havde sønderjyske arbejdere udelukkende forbindelse til 1920. Derfor har jeg søgt adgang til at få folk fra Sønderjylland på kursus og højskole i den gamle del af landet. Det rent politiske har jeg med vilje undgået, da dette måtte ligge udenfor kultursamfundets område, men søgt deltagelse fx for vore fagforeningsfolk i fagkursus på Roskilde højskole og for vore brugsforeningsfolk i et kooperativt kursus på Hindsgavl«. I en senere beretning vendte han tilbage til det samme grundsynspunkt, idet han som kommentar til de betydelige beløb, som var anvendt til foredrag og kurser, udtalte: »Foredragsholderne er alle hentet fra den gamle del af landet, ligesom de kursus, der er valgt for sønderjyske arbejderes deltagelse, alle er afholdt her, dels på Hindsgavl, dels på Roskilde og Esbjerg høj-

skoler og for nordisk kooperativt samvirke i Sverige. Selvfølgelig for at føre linierne bort fra syd, hvor vejen for sønderjyske arbejdere tidligere gik til tyske arbejderhøjskoler og lægge retningen mod nord«. Det var da også lykkedes ham at formå fremtrædende personligheder indenfor den danske arbejderbevægelse til at besøge Nordslesvig som foredragsholdere. Blandt disse kan fra den ældste tid nævnes Hartvig Frisch, der holdt ikke mindre end 12 foredrag i arbejderkredse om »nazismen og Norden«, forstander Vilhelm Rasmussen der 4 gange talte om den danske folkeskole, og folketingsmand Julius Bomholt der ligeledes 4 gange talte om Folkenes forbund. For at skærpe interessen for foredragene benyttede han en del af sin bevilling til indkøb af lysbilledapparater og til anlæggelse af en særlig lysbilledsamling. Foruden at arrangere foredrag og kurser støttede han forskellige lokale kredse, som dyrkede sang og musik. Som allerede omtalt modtog han fra H.P. Hanssen en del af den bevilling, som var reserveret dette formål, og senere indgik et fast beløb til sang og musik i den bevilling fra kultursamfundet, som lidt efter lidt blev overgivet til hans selvstændige administration. Han oplyser selv, at han ved administrationen af sin bevilling i denne periode støttede sig til sin kollega i Haderslev-kredsen, folketingsmand Peter Mortensen. Blandt de lokale musikalske initiativer, som havde hans særlige bevågenhed, kan nævnes et ungdomsmusikkorps i Egersund, som organist Klein fra Broager dirigerede. Hjælpen blev bl.a. anvendt til anskaffelse af instrumenter. I beretningen fra 1932-33 hedder det om dette orkester: »De unge spiller allerede overordentlig smukt«. Ved en given lejlighed lod J.P. Nielsen en bemærkning falde om, at han faktisk ville foretrække at arrangere aftenunderholdninger i stedet for foredrag. En nøjere gennemgang af hans regnskaber viser imidlertid, at han faktisk anvendte en væsentlig del af sin bevilling til foredrag og kurser, herunder også til lokale samaritterkurser.

5. Turnébevillingen

Tilbage står at omtale den såkaldte turnébevilling, som gennem hele perioden administreredes af Graae i nært samarbejde med Sønderjysk teaterforening, hvis formand fortsat var overlærer Hansen fra Gråsten. På dette tidspunkt talte foreningen ca. 16.000 medlemmer

Det gamle forsamlingshus i Bylderup, indviet 1910 og opført af den lokale befolkning som protest mod de preussiske myndigheders chikane af danske møder. Som det fremgår af billedet kaldtes huset i den ældste periode »Slogherredhus« i ét ord. Senere er navnet ændret til »Slogs Herreds Hus«, hvornår vides ikke. Foto: Historiske Samlinger, Åbenrå.

spredt ud over hele landsdelen. Som regel ydede man i denne periode foreningen et tilskud på 1.000 kr., og fra 1936 gav man Sønderjysk skolescene en tilsvarende understøttelse. Resten af den årlige bevilling på sammenlagt 10.000 kr. anvendtes af Graae til at betale de udpegede kunstneres honorarer og rejseomkostninger. Teaterforeningen påtog sig nu som før de lokale arrangementer.

Turnévirkksomheden omfattede i denne periode dels udsendelsen af skuespillere, der som helaftensforestilling opførte udvalgte teaterstykker, dels blandede aftenunderholdninger. Som teaterleder brugte man ofte Thomas P. Hjejle. En enkelt gang kom det kgl. teater på besøg med fx Holbergs skuespil »Jeppe på Bjerget«. Man arrangerede også af og til særlige koncertturnéer. I 1932 gav kapelmester Schnedler-Petersen en række koncerter, hvor man spillede ældre musik på historiske instrumenter. Det blev et relativt dyrt arrangement for kultursamfundet på grund af transporten af instrumenterne, nemlig 3.600 kr. Normalt kostede de enkelte turnéer mellem 1.500 og

Det moderne forsamlingshus i Bylderup »Slogs Herreds Hus« (1981). Billedet givet et udmærket indtryk af de store ombygningsarbejder, som med støtte af kultursamfundet er gennemført i tiden efter 1920. I flere omgange er det oprindelige forsamlingshus ombygget, og af den ældste bygning er kun den store sal bevaret. Foto: Lis Sylvest, Tønder (Vestkystens pressefoto).

2.500 kr. I 1934 forsøgte man sig første gang med en sommerturné. Forsøget faldt heldigt ud og indgik fremover som et fast led i turnévirksomheden.

På de årlige budgetmøder aflagde Graae en detaljeret redegørelse for virksomheden i det forløbne finansår, idet han samtidig meddelte, hvor mange forestillinger der var givet, og hvor stor deltagerantallet havde været. I sæsonen 1935/36 var der således blevet givet 91 forestillinger, som var blevet overværet af ca. 28.800 personer. Det nye initiativ fra kultursamfundet må således karakteriseres som vellykket. Blandt skuespil, opført i sæsonen 1934/35, kan nævnes, Chr. K.F. Molbechs drama »Ambrosius«, Helge Rodes skuespil »Alt er godt« og gamle danske klassikere som H. Hertz »Sparekassen«, C. Hostrups »Eventyr på fodrejsen« og Gustav Wiedes »Skærmydsler«.

Langt de fleste arrangementer afholdtes i grænsesognene, men man besøgte også områder udenfor disse, og ved enkelte lejligheder optrådte man i Flensborg. I 1934 kritiserede Mackeprang, at man be-

søgte pladser udenfor de snævre grænseegne. Hertil svarede Graae, at man var nødt til at tage et vist hensyn til teaterforeningen, som krævede, at en turné besøgte steder, der passede ind i foreningens almindelige program, og hvor der var udsigt til, at en del af forestillingernes underskud i de nationalt blandede områder kunne indvindes. H.P. Hanssen støttede Graae i hans argumentation og tilføjede samtidig, at der alle steder havde været den største tilfredshed med turnéerne, og at de utvivlsomt opfyldte en vigtig mission. Man kunne heller ikke se bort fra, at tyngdepunktet i virksomheden faktisk lå i de truede egne. Mackeprang, der ved flere andre lejligheder tog til orde for, at kultursamfundets virkeområde var de nationalt blandede områder, bøjede sig i dette tilfælde for Graaes og H.P. Hanssens synspunkter uden yderligere bemærkninger.

Den lokale befolknings voksende interesse for kultursamfundets turnévirkomhed viste sig også på den måde, at man rundt omkring begyndte at forsyne forsamlingshusene med scenearrangementer.

Hans Jepsen Christensens formandsperiode

1. Årene 1936-45

1. Indledning

H.P. Hanssens død i foråret 1936 medførte ikke straks indkaldelse af nyt møde. Man havde jo nogle uger i forvejen været samlet til det normale budgetmøde. Først ud på efteråret mødtes man påny.

Ved mødet 6. okt. 1936 holdt Graae en mindetale over H.P. Hansen og også over Niels Neergaard, der var død 2. sept. 1936. Graae foreslog herefter, at man valgte landstingsmand Jepsen Christensen til ny formand, men både denne og J.P. Nielsen henstillede, at valg først fandt sted, når en række nye medlemmer kunne være tilstede. Mødet vedtog nemlig at optage bibliotekar Jakob Petersen, der havde efterfulgt H.P. Hanssen som formand for sprogforeningen, og som efterfølger for Neergaard foresloges fhv. udenrigsminister, dr. Laust Moltesen. Endvidere enedes man om at optage de to nordslesvigske amtmænd Kr. Refslund Thomsen og grev O.D. Schack. Graae foreslog desuden borgmester Ernst Kaper som medlem med henvisning til hans store interesse for Sønderjylland. Samtlige foreslåede personer modtog valget.

Ved det næste møde, som indkaldtes til 29. okt. 1936, og hvori de nyvalgte alle deltog, vedtog man at udpege Jepsen Christensen til ny formand og at overdrage Jakob Petersen fremtidig at administrere H.P. Hanssens bevilling. Der oplæstes desuden en skrivelse, udfærdiget af Mackeprang, og underskrevet af både ham og H.V. Clausen. Det hed i denne skrivelse: »Medens Dansk Kultursamfund i fordums tider ikke havde og ikke kunne have nogen forbindelse med danske offentlige myndigheder, har udviklingen efter genforeningen lidt efter lidt forståeligt nok ændret dette forhold. Som rimeligt er, arbejder det nu i nøje forbindelse med rigsdagen og administrationen, hvilket da også ganske naturligt har givet sig udslag i bestyrelsens sammensætning. Og modsat tidligere, hvor den specielle sagkundskab til de sønderjyske forhold ikke var altfor stærkt repræsenteret i bestyrelsen, rå-

der denne nu gennem sine sønderjyske repræsentanter – rigsdagsmændene, de to grænseamtmand og formændene for de to gamle nationale foreninger – over en så alsidig sagkundskab, som man vel kan ønske. Da tilmed vor viden om forholdene i landsdelen ubetinget mere gælder det Nordslesvig, som var, end det, der er, mener vi ikke at kunne gøre større nytte og ønsker derfor at udtræde af bestyrelsen, som vi samtidig bringer vor tak for mange års godt samarbejde. Skulle bestyrelsen ønske at supplere sig med et eller flere medlemmer i vort sted, tillader vi os at henlede opmærksomheden på professor, dr. Aage Friis, hvis valg kun vil være en retfærdighedshandling mod den mand, på hvis initiativ Dansk kultursamfund blev stiftet, samt rigsarkivar Axel Linvald, der er formand for H.V. Clausens og Johan Ottosens nystiftede mindefond«. Graae rejste spørgsmålet, om man ikke skulle anmode Mackeprang og Clausen om endnu engang at overveje deres stilling, eller om man skulle tage deres udtræden til efterretning og vælge Friis og Linvald, eventuelt gøre dette, selv om udtrædelsesbegæringen toges tilbage. Protokollen indeholder hertil følgende bemærkning: »ingen havde noget mod de foreslåede at erindre«, hvilket betød, at Friis og Linvald blev optaget. Mackeprang og Clausen besluttede sig endvidere til at forblive i bestyrelsen indtil videre. Clausen var imidlertid på det tidspunkt ret svag, og han døde 7. okt. 1937. Ved Clausens død havde kultursamfundet mistet sit sidste stiftende medlem. Mackeprang fortsatte endnu en årrække. På mødet 29. okt. 1936 optog man desuden på amtmand, grev Schacks forslag hypoteklånefondsdirektør Martin Hammerich i bestyrelsen, der herefter omfattede ikke mindre end 16 medlemmer.

I løbet af årene 1937-40 mistede bestyrelsen ved dødsfald 4 af sine medlemmer. Som omtalt døde H.V. Clausen allerede i 1937, og i 1939 døde landstingsmand Fog-Petersen. I 1940 mistede man yderligere ved dødsfald Martin Hammerich og Ernst Kaper. På mødet 29. maj 1941 foreslog grev Schack, at man optog amtsskolekonsulent Nic. Svendsen, der i adskillige år havde bistået Jepsen Christensen med administrationen af en del af hans bevilling, i bestyrelsen. Graae gjorde også opmærksom på, at man burde forsøge at få en efterfølger for Fog-Petersen. Jepsen Christensen oplyste, at han allerede ved flere lejligheder havde talt med formanden for den radikale rigsdagsgruppe, men hidtil uden resultat. Friis bragte dr. P. Munch på tale og tilbød at sæt-

te sig i forbindelse med ham. Bestyrelsen mente dog, at formanden burde rejse dr. Munchs eventuelle kandidatur over for den radikale gruppeformand. 23. okt. 1941 fik man besked om, at gruppen havde udpeget fhv. minister Bertel Dahlgaard til Fog-Petersens efterfølger. Dahlgaard synes dog kun at have deltaget i ganske enkelte møder.

I Jepsen Christensens formandsperiode skærpedes den nazistiske propaganda, og det tyske mindretal i Nordslesvig bekendte sig mere og mere til de nazistiske ideer. 4. aug. 1936 skrev Nic. Svendsen til Jepsen Christensen: »Det tyske ungdomsarbejde i Nordslesvig er fuldkommen præget af nationalsocialismens ånd. Under mottoet: »Vi er folkegrænsen, og denne ligger idag nord for statsgrænsen« arbejder den tyske ungdomsbevægelse målbevidst og har planlagt et stort stævne på Knivbjerg 13. sept. 1936«. Der findes nu 30 enkeltforeninger af Hitlerjugend med ca. 3.000 medlemmer, tilføjede han. Den stigende nazistiske propaganda gav iøvrigt J.P. Nielsen anledning til endnu engang at henstille til bestyrelsen, at man udvidede sit interesseområde ud over de truede egne. I mødet 29. okt. 1936 tog han til orde for, at man systematiserede det nationale arbejde i hele Nordslesvig, således at man undgik kraftspild. Man burde tilstræbe en forbindelse med videre kredse end dem, man hidtil havde koncentreret sig om, og han sluttede med at udtale, at der måtte tages nye opgaver op, ikke mindst til fremme og udvikling af idrætten. Det blev dog indtil videre således, at kultursamfundet fortsat samlede sig om det nationale arbejde i de truede områder og i sin bevillingspraksis fulgte de gamle spor. Heller ikke den tyske besættelse 9. april 1940 ændrede kultursamfundets målsætning. Selv om man fik noget større midler at råde over, ændrede man ikke sin politik på afgørende punkter.

Indtil udgangen af finansåret 1937/38 havde kultursamfundet modtaget et statstilskud på 45.000 kr. Fra 1. april 1938 øgedes det med 17.000 kr., og i resten af perioden lå det årlige tilskud fast på dette beløb. Man havde håbet, at den øgede indtægt kunne være givet i form af et tilskud af lotterimidlerne, som ikke behøvede finansudvalgets årlige tiltrædelse. Man havde nemlig forestillet sig, at der kunne oparbejdes en national fond, men det var herefter ikke muligt. Dog besluttede man på årsmødet i 1938 at anmode bestyrelsens rigsdagsmænd om at gøre et nyt forsøg med lotterimidlerne, men heller ikke dette kom der noget ud af.

Det skyldtes den skærpede grænsekamp, at kultursamfundet fik sin statsbevilling forøget i 1938, idet det var den almindelige politiske opfattelse, at der måtte stilles øgede bevillinger til rådighed i kulturkampen. Det skete bl.a. også ved, at man på finansloven for 1938/39 optog en 10-årig bevilling på 175.000 kr. om året til det nordslesvigske skolevæsen, og ved at man stillede 15.000 kr. til rådighed for »Det unge Grænseværn« til indkøb af en grund til et vandrehjem i Kollund. Til den forøgede bevilling til kultursamfundet på 17.000 kr. var imidlertid knyttet den betingelse, at man heraf skulle udrede, hvad der svarede til en lærerløn for »Det unge Grænseværns« stifter Peter Marcussen. Formodentlig har man tænkt sig, at den udbetalte løn på denne måde bedre kunne holdes skjult for tyskerne.

Peter Marcussen (1898-1979) var uddannet ved Jelling seminarium og havde fra 1920-33 været seminarielærer i Haderslev. Under indtryk af den nazistiske propaganda besluttede han i 1933 at samle sig helt om en forstærket folkelig indsats, navnlig indenfor ungdommen. Han fik organiseret store ungdomsstævner i Tønder og på Dybbøl og fik flere begejstrede og aktive medarbejdere. I sept. 1933 tog han initiativ til oprettelsen af »Det unge Grænseværn«, hvis leder han blev, og som udstrakte sit virke over hele riget. Grænseværnet havde sit hovedsæde først i Tønder, derpå i Gråsten i det tidligere kurhotel, som senere omdøbtes til »Folkunghus«. Marcussen sværmede nemlig for den nordiske fællestanke, som navnlig under den tyske besættelse fik en ny renaissance. For at han helt kunne hellige sig det nationale arbejde, lod undervisningsministeriet ham indtil videre træde udenfor nummer, og man pålagde kultursamfundet at udbetale ham et beløb, som svarede til hans seminarielærerløn. Udbetalingen fandt sted gennem hele den her behandlede periode, og da Marcussen i juni 1944 arresteredes af tyskerne og bragtes først til Frøslev-lejren og senere til koncentrationslejren Neuengamme, hvorfra han kom hjem i foråret 1945, udbetaltes pengene til hans kone. Da han efter 1945 knyttedes til skolevæsenet i Gråsten og fra 1948-53 var forstander for en efterskole på Folkunghus, besluttede undervisningsministeriet, at kultursamfundets udbetaling skulle ophøre med udgangen af oktober 1946, og at man herefter kunne disponere over beløbet til egne formål. Fra 1. nov 1946 havde man således fri disposition over den fuldstændige bevilling på 62.000 kr.

Også i den her behandlede periode trådte kultursamfundet normalt sammen en gang om året og foretog den sædvanlige fordeling af det bevilgede statstilskud. Møderne fandt sted enten i undervisningsministeriet eller på rigsdagen. På de årlige budgetmøder tog man stilling til størrelsen af de forskellige bevillinger. Nu som før tildelte man enkelte bestyrelsesmedlemmer en fast bevilling til nærmere administration. I denne periode drejede det sig om bevillinger til Jepsen Christensen, Jakob Petersen, Graae og J.P. Nielsen. En nyskabelse indenfor kultursamfundet var oprettelsen i 1938 af et særligt historisk udvalg, som også fik overladt et nærmere fastsat beløb. Foruden de tilbagevendende bevillinger behandlede man de fra tid til anden specielt indkomne andragender, og i de fleste tilfælde pålagde man en af de faste bevillingsmodtagere enten at afholde en godkendt understøttelse af det allerede bevilgede beløb, at forhøje dette beløb eller lade den udbetale udenfor de almindelige bevillinger. Man gav den enkelte bevillingsmodtager ret frie hænder med hensyn til anvendelsen af det tilståede beløb. Naturligvis måtte man holde sig indenfor den givne budgetramme, men der fremkom som regel aldrig nogen kritik fra bestyrelsen, såfremt penge flyttedes fra en udgiftspost til en anden. Navnlige indrømmede man den nye formand en ret betydelig administrativ frihed, hvilket havde til følge, at han med årene oparbejdede ret omfattende reserver. Over disse aflagde han naturligvis regnskab ved hvert finansårs udløb, men da man det ene år efter det andet på hans begæring udbetalte den sædvanlige bevilling, selv om den tidligere ikke var brugt op, blev det i årenes løb med tilskrevne renter til en ret betydelig sum. Ingen bad ham nogen sinde om at lade de opsparede penge indgå i kultursamfundets normale kassebeholdning.

2. Jepsen Christensens bevilling

Med hensyn til Jepsen Christensens bevilling kan det indledningsvis fastslås, at han stort set fortsatte med at støtte de formål, som man tidligere havde godkendt. Gennem hele perioden ydedes der således en årlig bevilling til ungdomsarbejdet i Tønder på 800 kr. Disse penge anvendtes først og fremmest til at betale foreningens brug af lokaler i Tønderhus. Til Erik Appels virksomhed i Ellehus udbetaltes også en

årlig støtte på 1.800 kr. Appel meddelte Jepsen Christensen i marts 1937, at han havde haft store bekymringer med privatskolen, idet forældre kredsen efter »nazismens fejrende indtog« var blevet sprængt og 15 børn udmeldt af skolen. Elevtallet var hermed sunket fra 40 til 25. Skolearbejdet var imidlertid blevet fortsat, og som følge af en udstykning af en naboejendom til skolen, havde denne fået en ny tilgang af 5 børn. Appel samlede fortsat forældrene og folk fra hele området til folkelige møder og gudstjenester. Man havde fået indrettet en særlig kirkesal, hvor Appel prædikede hveranden søndag og alle helligdage, medens omegnens præster tog sig af de andre søndage og iøvrigt forrettede alle kirkelige handlinger. Om Appels virksomhed udtalte Jepsen Christensen på årsmødet i 1937: »Der er næppe tvivl om, at han yder en virkelig indsats, og at pengene er godt anvendt der«.

Centralbiblioteket i Tønder havde også fortsat Jepsen Christensens bevågenhed, selv om enkelte bestyrelsesmedlemmer, som fx Mackeprang, nærrede tvivl om nødvendigheden af stadig støtte. Indtil udgangen af finansåret 1940/41 ydede man en understøttelse på 2000 kr. om året. Fra 1. april 1941 blev tilskuddet sat op til 3.000 kr. Baggrunden var den, at det stadig på grund af de politiske forhold i byen havde været umuligt at opnå et større kommunalt bidrag end ca. 750 kr. Til sammenligning tjener, at Åbenrå byråd på samme tidspunkt, efter hvad amtslæge Lausten-Thomsen kunne oplyse, bevilgede ca. 14.500 kr. til sit bibliotek. Af det kommunale tilskuds størrelse afhang normalt det statstilskud, man kunne opnå. Hvad man iøvrigt behøvede, måtte skaffes ad anden vej. De fremlagte kendsgerninger om bibliotekets vanskelige situation gjorde indtryk, og man fortsatte med at yde støtte, idet man dog betingede sig, at en del af den ydede hjælp anvendtes til oplandsarbejde. 14. marts 1940 kunne bibliotekaren meddele Jepsen Christensen, at man i det forløbne regnskabsår havde fået oprettet sognebiblioteker i de sidste af amtets sogne. Biblioteket kunne endvidere 4. april 1940 indvi en ny bygning.

På formandens budget fandtes desuden den årlige bevilling på 2.000 kr. til den private realskole i Tinglev. Af en beretning fra skolens styrelse af 24. aug. 1936 fremgik det, at det nye skoleår var begyndt med 102 elever, hvor flertallet kom fra Tønder og Åbenrå amter. Kun 2 hørte hjemme i Haderslev amt. Om skolen udtalte Jepsen Christensen i 1937, at den var »en kulturfaktor i tyskhedens cen-

trum«, og at der fortsat var al mulig grund til at understøtte den. Bevillingen anvendtes først og fremmest til fripladser. Også Rens efterskole kunne glæde sig over en tilbagevendende årlig støtte, som i løbet af perioden hævedes fra 300 til 500 kr. Mellem år og dag mødtes egnens beboere til folkelige møder på skolen, og denne fungerede faktisk som et slags forsamlingshus. Det medførte visse ekstraudgifter, bl.a. til det obligate kaffebord. I besættelsestiden appellerede forstanderen da også til Jepsen Christensen om hans assistance til, at skolen kunne få tildelt en større kafferation.

Til formandens faste bevillinger hørte endvidere 1.500 kr., som dels anvendtes til foredrag i Tønder og omegn (fortrinsvis på statsskolen og på seminariet) dels til uddeling af børneblade. Det var stadig Nic. Svendsen, der lokalt administrerede disse penge. I besættelsestiden måtte man indskrænke foredragsvirksomheden. Det har nok været forbundet med visse vanskeligheder at lokke foredragsholdere ud til dette fjerne hjørne af landsdelen. Uddelingen af børnebladene foregik imidlertid ganske regelmæssigt.

Til de faste bevillinger hørte desuden et bidrag til lærerparret Chr. Demuth og frue, der med årene oparbejdede en omfattende oplæsningsvirksomhed af såvel dansk som nordisk litteratur både nord og syd for grænsen. For at frigøre dem for det daglige skolearbejde i Ravsted, ydede man dem penge til en vikar. Til at begynde med fik de 2.400 kr., og fra 1. april 1938 3.000 kr. årligt. Da forslaget stilledes første gang, opponerede Svensson, der fandt det betænkeligt, at Demuth, som han udtrykte det, gjorde sit nationale arbejde til sit levebrød. Det var bedre, mente han, at han blev ved sin lærergerning. Flertallet støttede dog formanden. Understøttelsen ophørte, da Demuth i 1941 blev forstander for efterskolen i Nordborg.

I Jepsen Christensens efterladte papirer ligger adskillige breve fra Demuth, som dels indeholder konkrete oplysninger om oplæsningsvirksomhedens omfang, dels giver visse stemningsbilleder fra tiden omkring krigsudbruddet i 1939 og den tyske besættelse i 1940. Oplæsningsvirksomheden synes at have kulmineret i 1938 og 1939, da man nåede op på ikke mindre end ca. 100 oplæsningsaftener. Ved krigsudbruddet indtraf en foreløbig standsning, men i løbet af efteråret 1939 kunne man atter tage fat. Man havde dog vanskeligheder med at skaffe benzin til den nødvendige kørsel, og Jepsen Christensen for-

søgte at hjælpe Demuth med en direkte henvendelse til handelsminister Kjærboel. »Det har sin store betydning i grænseområdet«, hed det i brevet til handelsministeren, »at livet får lov til at gå sin gang i vore forsamlingshuse i disse nervespændte tider, og lærer Demuth og hustru har en beroligende virkning gennem deres væsen og færd«. Senere på måneden (29.9.1939) skrev Demuth et nyt brev til Jepsen Christensen, hvori han påny besværede sig over myndighedernes uvilje mod at bevilge ham den fornødne benzintildeling. Han tilføjede dog, at det var glædeligt at se, »at det folkelige arbejde snarere styrkes af situationen end svækkes«. Og han tilføjede: »Mødedeltagelsen er gennemgående større på trods af bilstandsningen. Egentlig er det jo da også højst naturligt, at folk får mere trang til at søge sammen i de hjemlige kredse under disse forhold – og denne trang er det vist af betydning at få udnyttet«. Ved nytårstid modtog Jepsen-Christensen et nyt brev fra Demuth, hvori han oplyste, at han i året 1939 havde gennemført 90-100 oplæsninger. »Vi har altså trods besværlighederne fået lov til at bestille, hvad vi overhovedet kunne overkomme, og det er vi glade for«. Den tyske besættelse i april 1940 bragte nye vanskeligheder, men Demuth kunne dog meddele 23. juli 1940, at der havde været flere møder i sommerhalvåret end normalt,« og det glæder os naturligvis... Vi klarer den gennemgående på cycle, men hvordan vi skal klare den til vinter, er en anden historie«. Ægteparret Demuth havde på det tidspunkt forladt Ravsted og slået sig ned i Åbenrå. Fra nytår 1941 flyttede man som allerede omtalt til stillingen i Nordborg, og hermed ophørte kultursamfundets støtte til oplæsningsvirksomheden.

Blandt formandens permanente bevillinger kan også nævnes følgende. Igennem flere år ydedes der lederen af Abild landbohem – Folke Trier Hansen – en fast understøttelse på 500 kr., og i 1939 en ekstraordinær på 2.300 kr. Trier Hansen drev Abild landbohem både som forsamlingshus og skole. Eleverne ydede et arbejde til gengæld for ophold og undervisning. Trier Hansen bekendte sig til den ortodokse grundtvigske retning og lagde i sin undervisning megen vægt på nordisk mytologi. Elevantallet var begrænset, og lederen kæmpede med økonomien, forklarede Jepsen Christensen sine kolleger. Også Moltesen talte varmt for Trier Hansen og hans virksomhed. Senere svækkedes interessen for arbejdet i Abild, og støtten holdt op. Fra 1.

april 1941 og perioden ud fik formanden desuden en bevilling på 500 kr., som tidligere havde været betalt af Jakob Petersen, til »Danske Samfund« i Tønder.

Ved siden af de faste bevillinger stillede formanden fra tid til anden forslag om enkelte større éngangsbevillinger. Således udvirkede han i 1938 et tilskud på 4.000 kr. til Augustenborg forsamlingshus og i 1943 et tilsvarende beløb til en planlagt ungdomsskole i Højer. Begge forslag tiltrådtes. En nærmere omtale heraf vil blive bragt i anden sammenhæng.

Gennem hele perioden modtog Jepsen Christensen den givne bevilling på 5.400 kr. til støtte for lærere i de nationalt blandede områder. I enkelte år opførtes bevillingen på kultursamfundets regnskab, men normalt undlod man det. Hvert år afleverede formanden til Graae et detaljeret regnskab for bevillingens anvendelse, som dog aldrig blev diskuteret i den samlede bestyrelse. Nu som før fik enkelte lærere enten et mindre løntilskud eller et lån, normalt mellem 270 og 400 kr. Enkelte lærere fik mere, fx Chr. Demuth. Ved periodens begyndelse var der ca. 12 lærere og 1 lærerinde, som nød godt af disse penge. I årene frem mod 1945 svandt antallet ind (i 1945 drejede det sig om 6 lærere), og da man stadig fastholdt de engang fastsatte beløb, blev bevillingen aldrig brugt op. Kontoen udviste lidt efter lidt et ganske betydeligt overskud, ved udgangen af finansåret 1941/42 ikke mindre end 24.993 kr. Med tilladelse af undervisningsminister Jørgen Jørgensen fik Jepsen Christensen lov til at anvende godt 9.000 kr. af dette beløb til finansiering af det festskrift om den nordslesvigske skoleforening, som udkom i 1942 i anledning af foreningens 50-års jubilæum. Trods denne udgift stod der 1.4.1945 det nette beløb af 18.452 kr. på kontoen. Formanden stillede dog aldrig forslag om, at man skulle formindske bevillingen. På flere af de poster, som indgik på formandens almindelige bevilling, skete det fra tid til anden, at nogle ikke blev fuldt udbetalt, men år efter år opretholdtes de engang godkendte bevillinger. Det gælder f.eks. den særlige foredragsbevilling og bevillingen til indkøb af børneblade. Ved periodens udgang havde formanden af sin faste bevilling faktisk oparbejdet en reservebeholdning, som med påførte renter beløb sig til ca. 12.500 kr.

3. Jakob Petersens bevilling

Som omtalt foran, overtog bibliotekar Jakob Petersen fra 1936 administrationen af den bevilling, som hidtil havde været varetaget af H.P. Hanssen. Fra dennes dødsbo indgik iøvrigt 27. maj 1937 4.428 kr., som ikke var kommet til udbetaling, og som nu vendte tilbage til kultursamfundets kasse.

Jakob Petersens bevilling var til at begynde med 19.500 kr. og steg igennem perioden til 22.500 kr. En nærmere undersøgelse af de enkelte konti viser, at der ikke var tale om optagelse af nye større opgaver. Han fulgte faktisk i sin forgængers fodspor. Fem af de faste konti opførtes stort set med de samme beløb som tidligere. Der bevilgedes 10.000 kr. til indkøb af børnebøger til de truede egne, 1.500 kr. anvendtes til indkøb og fordeling af julehæfter, der afsattes 2.500 kr. til foredrag, man bevilgede til at begynde med 2.000 kr. og senere 3.000 kr. til musik- og sangforeninger og endelig ydede man »Historisk Samfund for Sønderjylland« en fast bevilling på 1.000 kr. til »Sønderjyske Årbøger«. Af nye bevillinger, som kom til i periodens løb, kan nævnes 2.500 kr. til forskelligt ungdomsarbejde, 1.000 kr. til ferie-børns rejser og 1.500 kr. til fritids- og ungdomshjem i Åbenrå. Indtil udgangen af 1939 fortsatte man med at udbetale 500 kr. til frk. Gydebæks ungdomshjem for unge piger i Åbenrå. I 1936 havde redaktør Hunger sammesteds oprettet et ungdomshjem, som fra 1937 fik lokaler i en nedlagt vaskeribygning i Ramsherred. Dette ungdomshjem, som senere lededes af sparekassekasserer Nis Jørgensen og fortsat havde til huse i vaskeribygningen, modtog helt op til 1983 en fast understøttelse på 500 kr., et talende bevis på traditionernes magt indenfor kultursamfundets bevillingspraksis. Blandt ungdomsinstitutionerne støttede man også et D.U.I.hjem i Åbenrå. Det gik dog senere over til J.P. Nielsens administration. En helt ekstraordinær bevilling kan måske nævnes i denne forbindelse. I 1937 bevilgede man »Det unge Grænseværn« 5.000 kr. til støtte for idræts- og lejrskolebevægelsen i Sønderjylland.

Da Jakob Petersen på budgetmødet 27. maj 1937 for første gang forelagde et budget, benyttede han lejligheden til nærmere at redegøre for anvendelsen af de enkelte bevillinger, og man får herigennem en vis mulighed for at komme bag de tørre tal.

Om børnebogsamlingerne oplyste han, at man stod i forbindelse

med 96 biblioteker, og fra de særlige 26 bogsamlinger i grænseområdet meddelte han også antallet af lånere og udlån. Det fremgår af denne statistik, at man i finansåret 1936/37 havde udlånt 65.588 bind til 4.337 voksne og 68.973 bind til 4.154 børn. Om forholdene i Burkal sogn oplystes iøvrigt, at befolkningen i 1920 for en stor dels vedkommende stod ganske fremmed overfor dansk litteratur, og at det havde været bibliotekets opgave at gøre dansk litteratur »hjemlig« for befolkningen, som Jakob Petersen udtrykte sig. Denne opgave synes at være lykkedes. Ser man specielt på tallene fra Burkal, fremgår det, at 227 børn havde lånt 3.510 bind, medens de tilsvarende tal for de voksne var 133 og 1.600. Jakob Petersen konkluderede, at den samlede statistik viste, at hvert eneste barn, som kunne læse og gik i dansk skole, også oprådte som låner. Jakob Petersen blev aldrig træt af at understrege den store betydning, man måtte tillægge bevillingen til indkøb af børnebøger, en opgave som også lå sprogforeningen stærkt på sinde.

Om julehæfterne udtalte han, at også de var meget yndede og med til at skabe jul i mange hjem. Mange lærere så i dem en nyttig modvægt mod de tyske uddelinger ved juletid. Han yndede ganske vist ikke at føre tyskerne i marken, men, hævdede han, man måtte ikke stå tilbage på dette punkt, da det også hos de ældre bragte bud om Danmark.

De ydede tilskud til foredrag gjorde det muligt for de lokale kredse at skaffe bedre foredragsholdere. Adskillige lærere benyttede ganske vist ydelsen til at foranstalte forældremøder, til hvilke der også kom mange mennesker, som det ellers var svært at få til at møde op i forsamlingshusene. Han havde selv medvirket ved flere lejligheder, og han betragtede det som nogle af de bedste møder, han havde deltaget i.

Bevillingen til musik- og sangforeninger var måske rigelig stor, men han ville dog ønske, at han kunne støtte det såkaldte »grænsekor«, som var en sammenslutning af småforeninger i Åbenrå amts sydlige del, og han kunne ønske, at et tilsvarende kor kunne oprettes i Tønder amts sydlige del.

På budgetmødet i 1938 understregede Fog-Petersen, at bevillingen til sang- og musikforeninger havde stor betydning, og at det i den opståede situation med den forstærkede nazistiske agitation var mere vigtigt end nogen sinde, at man understøttede denne side af den kultu-

relle indsats. Han var glad for, at Sønderjylland regelmæssigt gæstedes af Århus byorkester, men der måtte også skabes et sønderjysk lokalorkester sammensat af 1. klasses musikere. Man måtte tage dette middel i brug, »hvis tyskerne ikke skulle køre os agterud«. Bemærkningen gav anledning til, at flere medlemmer, bl.a. Moltesen og Kaper, tog til orde for, at man skulle gøre et forsøg på at få genindført den afskaffede militærmusik. Man henviste til, at det tyske »Grenzorchester« i Flensborg havde haft stor succes også nord for grænsen. Jakob Petersen var lydhør over for disse synspunkter og fik også med tiden sin bevilling til musik og sang forøget. Han optog kontakt med det såkaldte »Sønderjyske Harmoniorkester« under ledelse af Niels Nielsen i Guderup på Als. Orkesteret, som blandt sine medlemmer talte flere tidligere militærmusikere, havde haft sin debut i Gram 12. juni 1937 og havde i den følgende tid givet koncerter i Kruså, Løgumkloster, Broager, Tinglev, Højer, Nordborg, Toftlund og Løjt Kirkeby. Jakob Petersen anvendte en del af sin bevilling til at engagere dette orkester til at give populære koncerter i forsamlingshusene i grænsesognene, og han tillagde selv denne virksomhed en ikke ringe betydning. Graae var derimod mere kritisk med hensyn til orkesterets musikalske standard. Jakob Petersen svarede, at landbefolkningen sjældent kom til de store offentlige koncerter i byerne, hvis repertoire nok ikke rigtigt interesserede den, medens man havde mere sympati og forståelse for det populære musikalske program, som den alsiske musikdirektør kunne tilbyde. På budgetmødet i 1943 opnåede Jakob Petersen almindelig tilslutning til en understøttelse på 1.500 kr. til det sønderjyske harmoniorkester. Derimod stillede man sig mere afvisende overfor ansøgninger fra det orkester, som Holger Henriksen havde fået oprettet af 32 strygere og blæsere fra Åbenrå, Haderslev og Sønderborg, og som havde sin debut på Folkehjem 17. febr. 1942. Det samme var tilfældet med en ansøgning fra et orkester, oprettet af musikforeningen i Augustenborg.

Da Jakob Petersen i 1938 foreslog en særlig bevilling, som skulle muliggøre, at sønderjyske børn kunne komme på ferieophold nordpå, vakte det ikke almindelig tilslutning. Formanden var betænkelig og henviste til nærmere forhandling med J.P. Nielsen. Jakob Petersen oplyste, at forslaget stammede fra fru Ingeborg Refslund Thomsen, der som leder af »Kvindeforbundet« i 1937 havde fået sendt 108 børn

fra Åbenrå afsted nordpå. Også andre sønderjyske kvindeforeninger havde taget en tilsvarende opgave op. Man tillagde denne virksomhed stor national betydning, da der i disse år fra tysk side blev tilbudt tyske børn et ferieophold syd for grænsen. Mackeprang støttede Jakob Petersens forslag med den lidt komiske motivering, at det var af stor betydning, »at børnene kom op til det øvrige Danmark og blev fedet«. Jakob Petersen lovede at forhandle med J.P. Nielsen, og fra 1. april 1939 fik han en særlig bevilling på 1.000 kr. til ferie børns rejser. Det er åbenbart gået lidt trægt med at få etableret faste rammer omkring ferierejserne. På budgetmødet i 1941 gjorde J.P. Nielsen nemlig opmærksom på, at der fortsat var 5-6 forskellige organisationer, som tog sig af ferierejser, hvilket medførte, at nogle børn slet ikke kom afsted, medens andre fik tilbudt flere rejser. Jakob Petersen lovede endnu engang at optage forhandlinger med J.P. Nielsen om en bedre ordning, men han måtte året efter konstatere, at man nok måtte fortsætte med den hidtil benyttede organisationsform, hvor kvindeorganisationerne gjorde deres indsats og J.P. Niensens organisation sin. Om støtten til ferie børn, se også det følgende afsnit.

4. J.P. Niensens bevilling

Gennem hele perioden modtog J.P. Nielsen en fast årlig bevilling på 3.500 kr. Der foreligger ingen nærmere oplysning om, hvorledes han anvendte den. Ved tilbageslutning fra den følgende periode kan man måske formode, at han har anvendt broderparten, nemlig ca. 2.000 kr. til afholdelse af oplysende foredrag i arbejderkredse om diverse samfundsspørgsmål, medens den mindre del, ca. 1.500 kr., er brugt til at understøtte eksisterende arbejderkor- og sangforeninger.

Efter at kronprinsparret havde taget ophold på Gråsten slot, kom J.P. Nielsen i kontakt med kronprinsesse Ingrid, der overtog protektoratet for den af J.P. Nielsen oprettede sønderjyske hjælpeforening. Under denne oprettedes en særlig afdeling under betegnelsen »Kronprinsesse Ingrid's feriehjem«. Det ældste af flere planlagte feriehjem opførtes ved Vejrs strand og var først og fremmest bestemt for sønderjyske børn, som havde behov for et styrkende ferieophold. De interesserede planlagde et tilsvarende feriehjem ved Bøgebjerg på Hindsolm (Fyn), og i budgetmødet i 1941 udvirkede J.P. Nielsen, at kul-

tursamfundet ydede et tilskud til dette feriehjem på 4.500 kr. Efter kronprinsessens ønske kom dette hjem, indviet 5. juli 1941, til fortrinsvis at modtage svagelige og fattige sønderjyske børn, som her fik tildelt et 14-dages ophold. Foruden bidraget til startkapitalen, gav kultursamfundet under besættelsen et mindre tilskud til dækning af rejseudgifter. Da der i 1945 blev ansøgt om et almindeligt driftstilskud, blev andragendet på formandens forslag afslået. Feriehjemmet på Vejrs strand ved vestkysten kunne ikke bruges efter 9. april 1940, og det var i en sørgelig forfatning, da befrielsen indtraf i foråret 1945. Man besluttede derfor at opføre et nyt feriehjem nærmere Blåvandsbuk, men man beholdt den gamle grund og dens installationer. Da feriehjemmet fra sommeren 1940 ikke kunne tages i brug, fik man mulighed for midlertidigt at benytte Gentofte lærerforenings feriekoloni ved Dynt strand på Broager. På budgetmødet 11. juni 1940 fik Barfod gennemført, at man ekstraordinært bevilgede 1.500 kr. til sønderjyske børns ophold på dette feriehjem.

5. Departementschef Graaes bevilling

Gennem hele perioden administrerede Graae den såkaldte turnébevilling, og ved talrige lejligheder fremhævedes det på budgetmøderne, at denne indsats fra kultursamfundets side var yderst populær i landsdelen. Man henviste også til, at der fra tysk side, navnlig i form af musikalske arrangementer, blev gjort en systematisk indsats for også at vinde fremgang i danske kredse. Graae havde derfor ingen vanskelighed med at få sin bevilling forøget. I regnskabsåret 1937/38 opførtes turnébevillingen med 10.400 kr., og i finansåret 1944/45 var den steget til 15.000 kr. Det skyldtes imidlertid ikke blot en udvidelse af de forskellige arrangementer, men også stigende udgifter bl.a. til transport af kunstnerne. Det lykkedes faktisk at opretholde turnévirkomheden indtil de allersidste måneder af besættelsestiden. I januar 1945 tog Th.P. Hjejle ud på en oplæsningsturné, hvor man samtidig viste »Højskolefilmen«. Man fik i månedens løb afviklet 15 aftener, som samlede ca. 4000 personer, men da man nåede frem til februar, hvor turnéen skulle have fortsat, måtte den afbrydes. Når man havde været istand til at fortsætte virksomheden så længe, hang det sammen

med, at man havde koncentreret sig om udsendelse af små turnéer og af enkeltpersoner.

I turnébevillingen indgik fortsat et fast tilskud til Sønderjysk teaterforening og til den sønderjyske skolescene, som hver årligt modtog 1.000 kr. Navnlig med den sønderjyske teaterforening havde Graae etableret et nært samarbejde. Foreningen, som i 1941 havde 110 afdelinger med ialt 18.000 medlemmer, der betalte 10 øre i kontingent, lededes fortsat af overlærer Hansen i Gråsten. Foreningen arrangerede både teaterforestillinger og musikaftener af forskellig karakter.

Efterhånden havde kultursamfundet lagt sig fast på følgende handlingsprogram: man gennemførte en stor sommerturné og to mindre turnéer i vintermånederne. Nogle turnéer var arrangeret som rene teateraftener, og i disse år benyttede Graae i vid udstrækning skuespiller Kai Holm som den praktiske tilrettelægger og instruktør af forestillingerne. Man opførte forskellige skuespil og vaudeviller af J.L. Heiberg, Helge Hostrup og Henrik Hertz samt J.H. Wessels uødødelige komedie »Kærlighed uden strømper«. I sommeren 1938 spillede man et lokalt dramatisk arbejde, skrevet af overportør Alfred Kristensen i Bylderup-Bov. Opførelsen blev en stor succes, som blev fremført ikke mindre end 52 gange og set af ca. 12.500 tilskuere. Kultursamfundet belønnede i 1939 forfatteren med 800 kr. I sommeren 1942 iscenesatte Kai Holm et af Chr. Demuth forfattet skuespil »Jord«. Også denne forestilling blev vel modtaget. Den opførtes 20 forskellige steder og blev set af henvend 11.000 tilskuere. Moderne dramatik indgik også i repertoiret, fx skuespil af Otto Benzon, Ejnar Christiansen og Sven Clausen. Periodens sidste friluftsforestilling (sommeren 1944) var en opførelse af Selma Lagerlöfs »Dunungen«, som gik 22 gange og blev set af 14.000 mennesker.

Ved siden af de rent dramatiske turnéer arrangeredes blandede underholdningsaftener med oplæsning, musik, sang og dans. I nov.-dec. 1940 læste skuespilleren Henrik Malberg op af værker både af Holberg og Jeppe Aakjær ved 26 aftenarrangementer, og året efter gav H.C. Andersen-fortolkeren Jakob Texière ikke mindre end 41 oplæsninger. Også skuespillerinderne Ellen Malberg og Louise Jørgensen gæstede hyppigt landsdelen foruden komponisten Saxtorph-Mikkelsen, pianisten Povl Ingerslev-Jensen og hans frue, danserinden Irene, f. Graae.

Populære arrangementer var koncerter, fremført af tidens fornemste provinsorkester, nemlig Århus byorkester under ledelse af Thomas Jensen. I besættelsesårene kom dette orkester normalt 3 gange hvert år til Nordslesvig, enkelte år flere gange. Disse koncertbesøg arrangeredes som regel i samarbejde med teaterforeningen. Man inviterede også af og til forskellige amatørorkestre og -kor til at besøge landsdelen for at give koncerter. I 1938 kom således Skårup seminariums orkester til Haderslev, og ved et par lejligheder gæstede »Handels- og kontormedhjælperforeningens« herrekor fra København Nordslesvig. Det lykkedes også Graae at få den i besættelsesårene så højt beundrede sanger Aksel Schiøtz til Sønderjylland. Blandt de forskellige kulturtilbud, som man kunne byde på i denne vanskelige periode i landsdelens tilværelse, var de dramatiske og musikalske oplevelser af største betydning. Mødet ude i de mange små forsamlingshuse mellem den lokale befolkning og et udvalg af en række af tidens kendte kunstnere har utvivlsomt været en gavnlig modvægt mod den pågående nazistiske agitation.

6. Oprettelse af kultursamfundets historiske udvalg

Gennem adskillige år havde kultursamfundet med en årlig bevilling på 1.000 kr. støttet udsendelsen af landsdelens førende historiske tidsskrift »Sønderjyske Årbøger«. På forskellig måde havde man iøvrigt, således som det er omtalt foran, bidraget til, at værker omhandlende landsdelens historie og topografi var blevet uddelt i vide kredse. Da man på årsmødet i 1938 behandlede Jakob Petersens budgetforslag, som bl.a. indeholdt den sædvanlige støtte til »Sønderjyske Årbøger«, gjorde Aage Friis sig til talsmand for, at der fra dansk side blev iværksat en positiv indsats for at imødegå Kieleruniversitetets og tyske historikeres gennemgående tendentiøse behandling af Sønderjyllands historiske forhold til Danmark. Man burde i første omgang, foreslog Friis, systematisk indsamle det fornødne materiale, således som det forelå i tidsskrifter og avisartikler, og imødegå de fremsatte synspunkter i populær, men videnskabeligt underbygget form. Han henviste i denne forbindelse til den unge historiker Troels Fink, som man muligvis kunne interessere for denne opgave. Forslaget vandt tilslutning, og Kaper tog anledning til at understrege, at den påtænkte dan-

ske imødegåelse burde udkomme på tysk. Man vedtog at bevilge 2.000 kr. til formålet, og man besluttede at nedsætte et særligt historisk udvalg til at administrere denne bevilling. Udvalget kom til at bestå af Aage Friis, Axel Linvald, dr. Mackeprang og dr. Moltesen. Kultursamfundet havde hermed taget en ny opgave op.

26. nov. 1938 indkaldte udvalget en række interesserede i sønderjysk historie til et møde i København, hvor man nærmere drøftede foreliggende opgaver. På mødet repræsenterede amtslæge Lausten-Thomsen »Historisk Samfund for Sønderjylland« og stillede her forslag om udarbejdelse af en dansk Tønder-historie. Af andre forskningsopgaver, som drøftedes, kan nævnes en undersøgelse af befolkningforskydninger i Nordslesvig efter 1920, subsidiært efter 1864. Som eventuelt interesserede i et sådant arbejde pegedes der på daværende arkivar Johan Hvidtfeldt i Åbenrå og kreditforeningsdirektør Callø i Haderslev. Det kom ligeledes frem på mødet, at man måske skulle forsøge at få skrevet nogle småbøger om aktuelle nordslesvigske spørgsmål såsom jordkampen, landboreformer m.m. Flere af deltagerne luftede en række private forskningsprojekter, men nogen større betydning for udvalgets fremtidige arbejde fik dette møde dog ikke.

Da man atter mødtes i 1939, meddelte Friis, at det havde været vanskeligt at få arbejdet i gang. Man havde dog truffet aftale med lærer Karl Rasmussen i Askov, der i en årrække havde virket som lærer i Astrup ved Skærbæk og tidligere havde behandlet landbo- og skoleforhold i en bog om Sønderjylland 1920-35. Udvalget havde tilstået ham en månedlig understøttelse på 100 kr. og aftalt, at han skulle skrive et historisk arbejde om genforeningen. Friis gentog, at det var vigtigt at imødegå Kieleragitationen og fik her støtte af Refslund Thomsen, der udtalte, at »dansk videnskabs assistance ikke kunne undværes i disse spørgsmål«. Af konkrete forskningsopgaver, som man kunne tænke sig at støtte, nævnte man en undersøgelse af befolkningsforholdene i Sønderjylland gennem tiderne, og både arkivar Hvidtfeldt og direktør Callø gik i gang med studier heraf, hvis resultater fremkom i Sønderjyske årbøger i de følgende år. Man tog også initiativ til fremstilling af en vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. En sådan udsendtes i 1944, forfattet af Troels Fink og Johan Hvidtfeldt.

Fra forskellig side fik man tilbudt historiske arbejder til udgivelse, hvilket medførte, at Historisk samfund grundlagde en skriftserie. Fra kultursamfundet ydedes tilskud til udgivelse af flere af disse publikationer. Som nr. 1 i den nye skriftrække udkom i 1939 provst Erik Christensens bog: »Fra min virksomhed i Tønder«, som behandlede dansk kirkeadministration i grænseegnene 1920-36. Det historiske udvalg havde haft manuskriptet til gennemlæsning, og formanden havde henstillet til udvalget om ikke at se altfor kritisk på manuskriptet. Friis kunne imidlertid i et brev til Jepsen Christensen meddele, at man fandt bogen værdig til udgivelse. Som nr. 2 i skriftrækken udsendtes i 1941 – med støtte fra det historiske udvalg – P.J. Refshauges erindringsbog: »Bonden der blev landråd«, og man gav ligeledes et bidrag til trykning af pastor M.H. Nielsens bog: »Fra slesvigsk fattigvæsens fortid«, som udkom i 1943 som nr. 4. Den ovenfor nævnte »Vejledning« udkom som nr. 5 i serien. Det af dr. Mackeprang redigerede værk i to halvbind om »Tønder gennem tiderne« er optaget som nr. 3 i samme skriftserie.

Også på anden måde ønskede det historiske udvalg at fremme studiet af sønderjysk historie. Således vedtog kultursamfundet i 1940 på Linvalds forslag at betale dr. Vilh. la Cour vikarhjælp, således at han kunne frigøre sig et år fra sin lektorstilling i Birkerød. Vikarlønnen fastsattes til 3.500 kr. og kom kun til udbetaling et enkelt år. I 1941 havde Fink erhvervet den filosofiske doktorgrad på et arbejde om udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770, og fra 1942 overtog han et for private midler oprettet særligt docentur i Sønderjyllands historie ved Århus universitet. Til opretholdelse af dette docentur ydede kultursamfundet en éngangsbevilling på 1.000 kr. efter ansøgning fra universitetet. Det kan endvidere nævnes, at kultursamfundet i samme periode gennem nogle år udbetalte protokolsekretær Svend Thorsen en årlig understøttelse på 600 kr. til studier over genforeningens fuldbyrkelse. Der skulle dog gå en længere årrække, inden Thorsen fik mulighed for i en række skrifter at forelægge offentligheden resultaterne af sine undersøgelser.

Et andet arbejde, som optog det historiske udvalg, men som aldrig så dagens lys, var en moderne udgave af C.F. Allens berømte værk fra 1857-58 om det danske sprogs historie i hertugdømmet Slesvig. Linvald havde en idé om, at rigsarkivet skulle påtage sig denne opgave.

Som interesserede medarbejdere meldte sig både arkivar Hvidtfeldt og adjunkt A.H. Feilberg-Jørgensen, og Linvald udvirkede, at kultursamfundet bevilgede et mindre beløb til planlægning og indsamling af det fornødne kildemateriale. I den forbindelse fik både Hvidtfeldt og Feilberg-Jørgensen mulighed for at foretage studierejser til tyske arkiver syd for grænsen. Det blev dog kun til indledende undersøgelser.

I det første budgetmøde efter befrielsen forelagde Friis en plan om trykning af nogle beretninger om oprettelsen af Kreditanstalt Vogelgesang, som han var kommet i besiddelse af sammen med andet dokumentmateriale. Materialet afslørede pastor Johs. Schmidts og andres dobbeltspil med det formål at føre Sønderjylland tilbage til Tyskland. Det meste af materialet var blevet tilintetgjort straks efter 9. april, men betænkningerne var i behold og burde efter Friis' mening offentliggøres. Udgivelsen burde overdrages det historiske samfund, og her til behøvedes 3.000 kr. Både formanden og dr. Moltesen var betænkelige ved forslaget, og man enedes om at forelægge det for bestyrelsen af H.P. Hanssens mindefond. Når man havde hørt herfra, kunne man tage sagen op igen. Spørgsmålet synes ikke senere rejst overfor kultursamfundet.

Med sin positive indstilling til det historiske udvalgs fremsatte ønsker om bevillinger, havde kultursamfundet anerkendt, at studiet af sønderjysk historie og udbredelse af kendskab hertil måtte ligge indenfor dets almindelige kulturelle virke. Ganske vist var der aldrig kommet noget rigtigt ud af bestræbelserne for at imødegå den slesvig-holstenske udlægning af landsdelens historie. På den anden side havde det historiske udvalg ved sin finansielle støtte til forskellige historikere bidraget positivt til, at væsentlige emner indenfor sønderjysk historie var blevet taget op til ny undersøgelse og resultaterne videregivet til en interesseret offentlighed.

Når forsamlingshusbyggeriet ikke har fået en særlig omtale i tidsperioden 1936-45 skyldes det, at tilskud til opførelse af nye forsamlingshuse og modernisering af allerede eksisterende på intet tidspunkt kom til behandling på budgetmøderne, og at bevillinger til forsamlingshusformål ikke optoges på kultursamfundets almindelige regnskab. Efter H.P. Hanssens død overtog Jepsen Christensen formandskabet i det særlige forsamlingshusudvalg, hvori også enkelte af kul-

tursamfundets menige medlemmer fik sæde. Først i den følgende periode blev den samlede bestyrelse – i hvert fald formelt – inddraget i administrationen, og en nærmere redegørelse herfor vil derfor blive bragt senere. De få gange, hvor bestyrelsen undtagelsesvis gav bevil-linger til forsamlingshusformål, er omtalt.

Hans Jepsen Christensens formandsperiode

2. Årene 1945-56

1. Indledning

Efter Danmarks befrielse i foråret 1945 fortsatte Jepsen Christensen endnu i 11 år som formand for kultursamfundet, bistået i den daglige administration af sin nevø og faste sekretær Niels Gotthardsen. I 1947 nedlagde han det landstingsmandat, som han havde beklædt siden 1920 som repræsentant for partiet venstre, og helligede sig i sine sidste leveår det nationale arbejde. Ved siden af sin gerning indenfor kultursamfundet havde han også fra 1920 været aktiv indenfor det arbejde, som med støtte fra Danmark var blevet udført blandt det danske mindretal i Sydslesvig. Dette arbejde blev ikke mindre omfattende i årene efter 1945, da en betragtelig del af den bosiddende befolkning syd for statsgrænsen sluttede sig til mindretallet. Jepsen Christensen fik en afgørende indflydelse på den praktiske forvaltning af de meget omfattende statsbevillinger, som i disse år tilflød mindretallet, og talrige er de danske sydslesvigske skoler, som han var med til at indvi. Det 3. riges sammenbrud ændrede hele den nationale situation i Nordslesvig, men der var fortsat brug for kultursamfundets virke og Jepsen Christensen videreførte med samme nidkærhed sit formands-hverv som tidligere indtil sin død i 1956.

I de 11 år, som endnu forløb under hans ledelse, indtrådte der store ændringer i bestyrelsens sammensætning. Allerede i sommeren 1945 meddelte Graae, at han efter sin afsked som departementschef og sin bosættelse i Nordjylland ønskede at nedlægge sin bestyrelsespost og opgive det særlige hverv som kasserer, han havde varetaget i 22 år. Til hans efterfølger udpegedes departementschef Kaj Paludan-Müller, der dog kun fik en kort funktionsperiode, idet han allerede trådte tilbage som departementschef i 1953. Formelt varetog han også kassererhvervet, og det var ham, der på de årlige budgetmøder forelagde regnskabet. Allerede fra 1945 havde han støttet sig til daværende fuldmægtig i undervisningsministeriet, senere sekretariatschef i Dan-

marks radio, Ejnar Jensen, der lidt efter lidt overtog samtlige sekretariats- og kassererforretninger. Som Paludan-Müllers efterfølger udpegedes departementschef Agnete Vøhtz, der tiltrådte i 1954. I 1949 var også departementschef Barfod faldet for aldersgrænsen, og i hans sted indtrådte hans efterfølger departementschef A. Michelsen. Undervisningsministeriet var således fortsat repræsenteret i bestyrelsen ved sine to departementschefer.

Indenfor et relativt kort tidsrum mistede kultursamfundet flere af sine ældre medlemmer. I 1949 døde både grev Schack og Aage Friis, og året efter dr. Moltesen. I 1952 døde først J.P. Nielsen og senere på året Jakob Petersen. Grev Schack fik ingen direkte efterfølger, men til at afløse Friis valgtes professor Troels Fink, der i øjeblikket er den, der har siddet længst i bestyrelsen. På Linvalds forslag indtrådte i 1951 arkivar, dr. Harald Jørgensen, og både Fink og han blev medlemmer af det historiske udvalg. Til Jakob Petersens efterfølger valgtes sprogforeningens nye formand, højskoleforstander J.Th. Arnfred, der dog først mødte i 1954. Jakob Petersens bevilling administreredes i første omgang af amtmand Refslund Thomsen, men hvervet overgik snart til red. Morten Kamphövener, der indtrådte i bestyrelsen i 1955.

Ved J.P. Niensens død i 1952 var der enighed om at udpege fhv. kirkeminister Frede Nielsen til hans efterfølger. Han døde imidlertid allerede i 1954, og derefter valgtes lærer og sognerådsformand i Gråsten Peter Gorrssen som hans efterfølger. Han indtrådte i bestyrelsen i 1955.

I 1951 meddelte den 77-årige Nic. Svendsen, at han ønskede at træde tilbage fra bestyrelsen, idet han dog samtidig erklærede sig villig til fortsat at administrere uddelingen af børneblade, som han havde varetaget i mange år. Formanden tog heraf anledning til at foreslå, at hans mangeårige sekretær Niels Gotthardsen optoges i bestyrelsen, da der efter grev Schacks død og Nic. Svendsens tilbagetræden kun ville være ham tilbage, der havde nære kontakter med det nationale arbejde i Tønder amt. Endelig meddelte dr. Mackeprang i 1953, at han ønskede at nedlægge sit hverv. Han havde da siddet i bestyrelsen siden 1913 og var således den sidste aktive fra tiden før den 1. verdenskrig. Han døde i 1959, ca. 90 år gammel. Han efterfulgtes af højskoleforstander Hans Lund, der ligeledes blev medlem af det historiske udvalg. Endnu et

skifte fandt sted indenfor bestyrelsen, men det nøjagtige tidspunkt har ikke kunnet fastslås. På årsmødet i 1953 nævnes amtmand Thomsen som værende til stede, men hans navn forekommer herefter ikke mere i bestyrelsesprotokollen. Derimod optræder fru Ingeborg Refslund Thomsen som bestyrelsesmedlem i 1954, og alt tyder derfor på, at mand og hustru har afløst hinanden ca. 1954. Fru Thomsen repræsenterede det radikale venstre.

Ved de mange udskiftninger i årene 1945-56 var bestyrelsens sammensætning blevet væsentligt forynget.

Som omtalt foran, kunne kultursamfundet fra 1. april 1947 disponere over en statsbevilling på 62.000 kr., hvortil kunne lægges mindre renteindtægter, bl.a. fra de obligationer, som man fra ældre tid havde haft rådighed over. Som det nedenfor vil blive omtalt, overførtes fra finansåret 1947/48 en bevilling på 100.000 kr. om året til kultursamfundet. Denne var båndlagt til oprettelse af nye forsamlingshuse og modernisering af allerede eksisterende. Man havde imidlertid fra begyndelsen af 1950'erne vanskeligheder med at få den ordinære bevilling til at slå til. Da man vidste, at formanden rådede over visse reserver, indsat på forskellige bankkonti i banken i Ribe, begyndte man at trække på disse. Et enkelt år fik Jepsen Christensen faktisk ikke udbetalt sin bevilling, men måtte afholde udgifterne af reservebeholdningen. I andre situationer nøjedes man med at trække mindre beløb af disse. Fra 1. april 1954 opnåede man imidlertid at få den almindelige bevilling hævet fra 62.000 til 80.000 kr., og i resten af perioden kunne man således disponere over dette beløb til den almindelige virksomhed. Foruden den ordinære bevilling udbetaltes desuden hvert år 5.400 kr. til støtte for skolearbejdet i de nationalt truede områder. Dette beløb indgik stadig ikke i det almindelige regnskab, men udbetaltes fortsat direkte til formanden.

Nu som før afholdtes normalt et årligt budgetmøde i København, hvor bestyrelsen tog stilling til de forelagte budgetforslag og behandlede de eventuelt indkomne andragender. Bevillingerne blev fordelt mellem de faste administratorer, som ved periodens begyndelse var formanden, Jakob Petersen, J.P. Nielsen, departementschef Paludan-Müller og Aage Friis.

2. Jefsen Christensens bevilling

På det første budgetmøde efter befrielsen forelagde Jefsen Christensen sit sædvanlige budgetforslag, som beløb sig til sammenlagt 11.100 kr. De enkelte poster var følgende: til støtte for ungdomsarbejdet i Tønder og omegn 500 kr. (i sept. 1940 havde man på initiativ af fru Mildred Dahl og seminarielærer Claus Eskildsen stiftet et ungdomshjem, som imidlertid i 1947 blev overtaget af Ungdommens fællesråd), til ungdomsarbejdet i Højer og omegn 300 kr., til Erik Appels arbejde 1.800 kr., til Tønder bibliotek 3.000 kr., hvoraf halvdelen skulle anvendes til oplandsarbejdet, til Tinglev realskole 2.000 kr., til Nic. Svendsens arbejde (uddeling af børneblade og afholdelse af foredrag) 2.000 kr., til Rens efterskoles folkelige arbejde blandt den lokale befolkning 500 kr., til Abild landbohjem 500 kr. og til »Danske Samfund« i Tønder 500 kr. Som det vil bemærkes, var der stort set tale om gengangere fra den foregående periode.

Også i de følgende år tildeltes der formanden en lignende bevilling, hvis størrelse kunne svinge lidt fra år til år. I 1956 bevilgedes således 13.000 kr. Nogle udgiftsposter bevarede gennem hele perioden, enkelte forsvandt, medens nogle få nye kom til. Med hensyn til understøttelserne til ungdomsarbejdet i Tønder og Højer kan det oplyses, at oprettede fadderskaber i nogle år trådte i stedet for formandens bevillinger. Det gjaldt således ungdomsarbejdet i Højer, som sidste gang modtog støtte i 1947. Der eksisterede også et fadderskab for arbejdet i Tønder og omegn, men da det overførtes til Sydslesvig, genoptog Jefsen Christensen støtten til Tønder, som fra 1950 udbetaltes med 1.000 kr. årligt. Om enkelte af formandens understøttelser skal iøvrigt oplyses følgende:

Gennem hele perioden forsvarede Jefsen Christensen det årlige tilskud til Tønder bibliotek, og det lykkedes ham fra 1948 at få tilskuddet hævet til 4.000 kr. Han henviste til, at det kommunale tilskud stadig var beskedent. Når byrådet var tilbageholdende med at forhøje sit bidrag, skyldtes det en frygt for, at der skulle blive rejst krav om et særligt tysk bibliotek. Hertil bemærkede J.P. Nielsen i 1948, at man ikke kunne undgå et tysk bibliotek i længden. »Sandt demokrati må kræve«, udtalte han, »at de får deres eget«. Friis understregede ved samme lejlighed, at det var af vigtighed, at biblioteket blev forsynet med god saglig litteratur om den tyske katastrofe. Selv om de offent-

Hjørnejendommen Storegade og Kobbergade i Tønder. I denne bygning havde det privat oprettede danske bibliotek, som gennem mange år fik støtte af kultursamfundet, sine lokaler i årene 1926-50. Herefter flyttede biblioteket til den tidligere tyske kommuneskole i Richtsensgade, som blev ombygget til formålet efter tegning af arkitekt Carl Jørgensen. Foto i: Historiske Samlinger, Åbenrå.

lige tilskud øgedes i løbet af 1950'erne, var det stadig således, at biblioteket var afhængigt af tilskud fra anden side. Foruden fra kultursamfundet modtog biblioteket 4.000 kr. fra grænseforeningen og 2.200 kr. fra sprogforeningen. Endvidere bidrog den lokale biblioteksforening med ca. 5.000 kr. om året.

På budgetmødet i 1946 stillede Jepsen Christensen som sædvanlig forslag om en bevilling til Erik Appel på 1.800 kr. Han meddelte, at bevillingen for finansåret 1945/46 ganske vist endnu ikke var blevet udbetalt, men han ville imidlertid gerne have den genbevilget. Der udspandt sig nu en længere diskussion om selve bevillingen, som nogle mente burde bortfalde. Det kom også frem under debatten, at man kunne ønske en nærmere redegørelse fra Appel om pengenes anvendelse. Jepsen Christensen oplyste i den forbindelse, at han var vidende om, at Appel i de senere år havde anvendt den modtagne understøttelse til afdrag på en gæld, som var opstået i forbindelse med moderniseringen af den til skolen knyttede foredragssal – den såkaldte Silkeborgsal –, og han ville iøvrigt meget nødigt afkræve Appel en nærmere redegørelse. Formanden støttedes heri af Nic. Svendsen, der fremhævede Appels nationale virksomhed gennem årene. Resultatet af drøftelsen blev, at man for finansåret 1946/47 erstattede den tidligere bevilling på 1.800 kr. med et tilskud på 1.000 kr., som skulle bruges til ungdomsarbejdet ved Ellehus skole. Der blev ikke senere stillet forslag om støtte til Appel, der iøvrigt i 1950 opgav sin forpagtning af Ellehus og slog sig ned i Skibelund. Også støtten til Trier Hansen ved Abild landbohjem ophørte i 1947. Igennem flere år havde kultursamfundet og andre nationale foreninger støttet hans arbejde. Nu blev man enige om at indstille den, idet man dog påtog sig i fællesskab at bringe en gammel gældspost, som Trier Hansen havde pådraget sig, ud af verden. I Jepsen Christensens papirer ligger kopi af et brev til Trier Hansen, hvori det ganske tørt hedder: »Der er ikke mere vilje til at understøtte Dig i Dit arbejde«.

Om bevillingen til uddeling af børneblade, som fra 1952 blev hævet til 3.500 kr., gav formanden på budgetmødet i 1953 en række detaljerede oplysninger. Der var i det forløbne regnskabsår blevet indkøbt og fordelt 257 eksemplarer indenfor 21 sogne i de truede egne. Der blev kun leveret ét eksemplar til hvert hjem, og da den enkelte familie kunne have en større eller mindre børneflokk, måtte man regne med, at bladet blev læst af mange flere end 257 børn. Højer sogn modtog det største antal blade, nemlig 25, medens flertallet af sogne modtog mellem 10 og 15 eksemplarer. Kun ganske få sogne modtog et mindre antal.

I forbindelse med forslaget om en understøttelse til ungdomsarbej-

det i Tønder i 1955, stillede Jepsen Christensen forslag om, at man ydede et tilskud på 1.000 kr. til en nyoprettet hjemmeværns- og fritidsgård i Tønder. Denne institution havde en gæld på 13.700 kr., og af principielle grunde kunne der ikke ydes tilskud af forsamlingshusbevillingen. Ønsket blev efterkommet, men da forslaget blev gentaget på budgetmødet i 1956, rejste både Svensson og Ingeborg Thomsen af principielle grunde indvendinger mod støtte til hjemmeværnsgårde, og bestyrelsen fastslog, at bevillingen til Tønder hjemmeværnsgård ikke måtte danne præcedens. I hjemmeværnsgården havde forskellige ungdomsforeninger fået lokaler, da de ikke havde de økonomiske ressourcer til at leje sig ind andre steder. Det var motiveringen for formandens forslag. Om nødvendigheden af i almindelighed at give ungdomsarbejdet i Tønder fortsat støtte var der enighed i bestyrelsen.

Af periodens nye bevillinger kan nævnes en årlig understøttelse på 1.500 kr. til afholdelse af kirkekoncerter og sangaftener i kirkerne i de nationalt blandede områder. Bevillingen blev første gang givet i 1954 efter ansøgning af pastor Holst i Bredebro. I 1948 og 1949 udvirkede formanden ligeledes, at man understøttede en kreds i Sønderhav med 500 kr. om året. Man havde her indkøbt en gammel villa til menighedshus og gudstjenester, da befolkningen havde langt til kirke. Fra tid til anden havde Jepsen Christensen desuden bevilget en forsamlingshusbestyrelse et mindre beløb til driften af huset. En sådan understøttelse var fx flere gange ydet Ravsted forsamlingshus. I 1955 opnåede han en éngangsbevilling på 1.000 kr. til samme formål, dog uden at den var øremærket til bestemte huse.

Ved siden af den bevilling, som Jepsen Christensen modtog af kultursamfundets almindelige midler, administrerede han som nævnt den årlige bevilling på 5.400 kr. til støtte for lærere i de truede sogne. På fordelingen af disse midler havde kultursamfundet ingen indflydelse. Man kan nok undre sig over, at denne bevilling ikke blev anvendt i større udstrækning, og at de engang fastsatte beløb til den enkelte lærer ikke blev forhøjet i takt med prisudviklingen. I regnskabsåret 1951/52 kom kun 3 lærere og 1 lærerinde i betragtning, og i det følgende regnskabsår drejede det sig om 5 lærere. Enkelte var gengangere fra år til år, fx lærer H.C. Hummeluhre i Burkal (Rens), lærer N.C. Spandet i St. Jynde vad og lærer K.J. Moeslund i Øster Højst.

3. Forsamlingshusbevillingen

Som omtalt foran havde kultursamfundet kort efter genforeningen fået kraftige lokale opfordringer til at igangsætte et nyt forsamlingshusbyggeri. Med de begrænsede muligheder man havde, kunne det kun blive til enkelte bevillinger, eventuelt til mindre understøttelser til et fåtal huses drift. Fra tid til anden bevilgede man også mindre beløb til husenes udsmykning.

Da man omsider fik stillet en særbevilling til rådighed til forsamlingshusbyggeri, blev administrationen heraf ikke henlagt til selve kultursamfundet, men til et særligt udvalg, kaldet forsamlingshusudvalget, hvis formand først var H.P. Hanssen og senere Jepsen Christensen. I udvalget sad desuden enkelte af kultursamfundets bestyrelsesmedlemmer. Da den oprindelige forsamlingshusbevilling var opbrugt, fandt man frem til nye kilder. Det drejede sig om de såkaldte lotterimidler (overskud af landbrugslotteriet) samt andel i undervisningsministeriets konto til støtte af dansk sprog og kultur i udlandet. Af denne konto ydedes i almindelighed støtte til nationale formål både nord og syd for den nye statsgrænse. Jepsen Christensen var formand for det udvalg, som administrerede denne konto. Ud herover kunne man fra tid til anden disponere over andre midler. Det bevarede kildemateriale giver ikke mange oplysninger, men det ser ud til, at man i hvert fald fra begyndelsen af 1940'erne havde mulighed for at disponere over ca. 100.000 kr. årligt til forsamlingshusbyggeri i de truede egne. Til brug for en redegørelse fra fadderskabsforeningen for Højer sogn 1942-43 udarbejdede Jepsen Christensen en nærmere beretning om forsamlingshusbyggeriet i årene 1934-43. Et eksemplar findes blandt hans papirer i landsarkivet. Det fremgår heraf, at der i 1934 opførtes nye forsamlingshuse i Vollerup, Rinkenæs, Hovslund, Bjerndrup (Klipleve sogn), Burkal, Nørre Løgum og Sofiedal (Tingleve sogn). 1935 byggedes forsamlingshuset i Sæd, i 1937 i Augustenborg og i 1938 i Bolderslev, Broager, Sølsted og Ellum (Løgumkloster landsogn), medens man ligeledes havde givet tilskud til modernisering af forsamlingshusene i Ensted, Sofiedal, Solderup og Hjordkær. I 1941 opførtes et nyt hus i Over Jersdal, og man gav moderniseringstilskud til Tinglevhus, Sønderborghus og Brede forsamlingshus. Samme år havde man givet tilskud til opførelsen af nye huse i Frørup ved Stepping og på Årø ved Haderslev næs. Disse huse lå ganske vist udenfor

det nationalt blandede område, men man gav støtte for at hindre, at den lokale arbejdskraft gik i tysk tjeneste. I 1942 købte man jernbane-hotellet i Kliplev, som senere omdannedes til forsamlingshus, og det samme skete i Rise ved Rødekro, medens man moderniserede forsamlingshusene i Nr. Hostrup, i Svenstrup på Als og i Jejsing. I 1943 opførtes nye huse på Kegnæs, i Fårhus og i Sølsted (Abild sogn). Samtidig planlagde man en overtagelse af de nedlagte banegårde i Arnum og Sdr. Vilstrup med det formål at omdanne dem til forsamlingshuse. Alle nye huse udstyredes som regel med et scenearrangement og med moderne toiletforhold, og de gennemførte moderniseringer havde tilsvarende formål. I tilslutning til beretningen udtalte Jepsen Christensen: »Det har været en glæde at have nær føling med hver enkelt sag og at opleve indtrykket af den lokale danske befolknings store interesse og offervilje for den side af dansk nationalt virke, som for mange andre«. I denne forbindelse bør det også nævnes, at der fra tid til anden bevilgedes byggetilskud til enkelte huse fra de 3 store nationale foreninger: sprogforeningen, skoleforeningen og grænseforeningen, og det samme var tilfældet med det i 1937 oprettede H.P. Hanssens mindefond.

I de sidste år af den tyske besættelse og i den nærmeste tid derefter blev det vanskeligere at få bygget nye huse. Det skyldtes først og fremmest den rådende materiale-mangel. Arbejdet gik dog aldrig helt i stå, og efterhånden blev der god brug for de opsparede midler.

Med en skrivelse af 20. aug. 1947 meddelte undervisningsministeriet, at der med finansudvalgets billigelse årligt ville blive overført 100.000 kr. til kultursamfundet til støtte for opførelse af nye eller modernisering af eksisterende forsamlingshuse i det nationalt blandede område. Det var Jepsen Christensen, der tilsyneladende havde taget initiativet hertil. Blandt hans papirer ligger kopier af hans brevveksling med henholdsvis undervisnings- og finansminister. Ændringen medførte ikke større forandringer i selve administrationen af pengene. Nu som før indgik andragender om støtte til Jepsen Christensen, der drog omsorg for, at alle relevante oplysninger blev indhentet, herunder også en nærmere redegørelse for, hvad den lokale befolkning så sig i stand til at bidrage. Han udarbejdede derefter den fornødne låneskitse, som blev sendt i cirkulation blandt forsamlingshusudvalgets medlemmer. Kunne de godkende forslaget, udarbejdedes det fornød-

ne pantebrev, som blev tinglyst og deponeret i skoleforeningens arkiv. På det årlige budgetmøde afgav formanden beretning og regnskab over bevilgede lån. Kultursamfundets bestyrelse havde dermed fået mulighed for at knytte bemærkninger til udvalgets dispositioner og eventuelt komme med henstillinger. Det var faktisk den eneste praktiske følge af nyordningen. En gennemgang af forhandlingsprotokolten for årene 1948-56 viser, at bestyrelsen som regel tog de forelagte redegørelser til efterretning. Forsamlingshusudvalget bestod i 1947, foruden af formanden, af Svensson, Ingeborg Thomsen (endnu ikke indtrådt i bestyrelsen), Nic. Svendsen og J.P. Nielsen. Senere indtrådte Gotthardsen, Frede Nielsen og P. Gorrsen. Ved en bestemt lejlighed udtalte Gorrsen om behandlingen af de forskellige byggesager, at forsamlingshusudvalget altid havde været tilfreds med den måde, hvorpå sagerne var blevet forberedt og forelagt.

Fra begyndelsen af 1950'erne kom der påny gang i opførelsen af forsamlingshuse og i omfattende moderniseringer af de allerede eksisterende. Det var navnlig toilet- og køkkenforholdene, man interesserede sig for. Desuden ønskede mange lokale bestyrelser at få indrettet et scenearrangement, således at de bl.a. kunne modtage de mange turnéer, som kultursamfundet udsendte hver vinter. Stigende omkostninger ved byggeri og modernisering medførte, at man i mange tilfælde måtte øge størrelsen af de enkelte lån. I årene efter 1943 og frem til 1956 viser en foretagen opgørelse, at der blev tilstået lån til 34 forskellige forsamlingshuse, og i nogle tilfælde fik et forsamlingshus ikke ét, men flere lån inden for denne periode. Der er også eksempler på, at H.P. Hanssen-mindefonden trådte hjælpende til. Det skete fx i forbindelse med støtten til Arnum forsamlingshus. I visse tilfælde ydede man støtte til byggeforetagender, som ikke kan kaldes forsamlingshusbyggeri. Således fik Jepsen Christensen ved direkte henvendelse til undervisningsministeren tilladelse til at anvende ikke mindre end 125.000 kr. til opførelse af en ungdomsskole i Højer. Skolen kom til at ligge i udkanten af Højer by og indviedes 3. nov. 1951. I formålsparagraffen var anført, at det var skolens formål »gennem historiefortælling at vække de unges kærlighed til vort fædreland, så de med tiden bliver deltagere i den standende kamp i folkeliv og menigheds-liv«. Skolen var bestemt for unge piger under 18 år. Der arrangeredes et vinterkursus af 5 måneders varighed og et sommerkursus på 4 må-

neder. Den praktiske undervisning bestod i oplæring i husgerning. Af forsamlingshusbevillingen ydedes også et mindre beløb til indretning af en foredragssal på Rens efterskole, bidrag til etablering af F.D.F.-lejren »Frederikshøj« og til indkøb af inventar til et mødelokale i Klovtoft skole for ungdoms- og idrætsforeningen.

Jefsen Christensen havde gerne set, at forsamlingshusbevillingen kunne blive forhøjet til 150.000 kr. om året, og han tog forskellige initiativer for at opnå dette. Det skete første gang i en skrivelse til Paludan-Müller 17. febr. 1950. Han gjorde ved den lejlighed gældende, at behovet for modernisering af adskillige huse i det blandede område var yderst påkrævet, »og her vil man stå ganske uforstående overfor, at vi ikke kan træde hjælpende til, samtidig med at vi bruger mange millioner syd for grænsen«. Departementschefen måtte imidlertid meddele ham, at der ikke var nogen mulighed for en større bevilling. 1. juni 1951 gjorde han et nyt forsøg, som i første omgang resulterede i, at ministeriet udbad sig et mere konkret grundlag for en bevillingsansøgning. I en ny skrivelse af 13. juli 1951 meddelte Jefsen Christensen, at han lå inde med en lang række ansøgninger om støtte, og skulle alle rimelige ønsker opfyldes, måtte der over flere finansår stilles en årlig bevilling på 150.000 kr. til rådighed. Hvad der behøvedes i de enkelte tilfælde, afhang af, hvad det lokale samfund var indstillet på selv at yde, og man kunne ikke på forhånd nævne bestemte beløb. Det måtte derfor overlades det siddende udvalg, som havde kendskab til egnens ydeevne, fortsat at fastsætte hjælpens størrelse. 4. jan. 1952 modtog Jefsen Christensen en af undervisningsminister Hartling underskrevet og af frk. Vøhtz paraferet skrivelse, som udtalte, at man ikke på det foreliggende grundlag så sig i stand til at fremskaffe en større bevilling, men »at man i det omfang, der i løbet af finansåret 1952/53 måtte foreligge fuldt udarbejdede realistiske forslag til forsamlingshusbyggeri, som ikke kan iværksættes med de til rådighed stående midler, vil søge bevillingen suppleret på tillægsbevillingsloven«. Interne referater fra ministeriets overvejelser af Jefsen Christensens forskellige andragender afslører, at man var meget lidt tilfreds med de konkrete oplysninger, man havde modtaget. Man mente, at der måtte kunne forelægges detaljerede byggeprojekter, som man konkret kunne tage stilling til. Man har åbenbart ønsket at øge sin indflydelse på anvendelsen af bevillingen. Da man ikke kunne

opnå dette, nægtede man at fremme bevillingssagen. Kultursamfundet fik således ikke rådighed over en større forsamlingshusbevilling i Jepsen Christensens funktionstid end de engang tilstæede 100.000 kr.

4. Jakob Petersens (Morten Kamphöveners) bevilling

Også Jakob Petersen fortsatte efter 1945 administrationen af sin bevilling stort set efter de samme linier som tidligere. Bevillingen blev på årsmødet i 1945 fastsat til 22.500 kr. fordelt på følgende konti:

Til børnebøger og bogsamlinger 10.000 kr., til julehæfter 1.500 kr., til foredragsvirksomhed ligeledes 1.500 kr., til musik og sang 3.500 kr., til forskelligt ungdomsarbejde 2.500 kr., til Historisk samfund 1.000 kr., til ferie børns rejser 1.100 kr. og til de 3 i Åbenrå eksisterende fritids- og ungdomshjem 1.500 kr. til fordeling mellem dem.

Også med hensyn til denne bevilling skete der i årenes løb visse ændringer. Således gjorde den vanskelige papirsituation det umuligt at fortsætte med uddelingen af julehæfter, og bevillingen hertil slettedes fra 1948 og kom ikke senere tilbage. Også støtten til ferie børns rejser ophørte i 1949. Jakob Petersen kunne imidlertid udmærket bruge beløbene på de ophævede konti til andre formål. Således blev foredragskontoen i 1950 hævet til 2.000 kr., bevillingen til sang og musik til 4.000 kr., og til forskelligt ungdomsarbejde ydedes 3.000 kr. Endelig tilstod man ham et mindre dispositionsbeløb til »forskellige formål« på 1.500 kr., fra 1950 nedsat til 1.000 kr., således at den samlede bevilling stadig blev holdt på 22.500 kr.

Blandt de forskellige bevillinger, som Jakob Petersen administrerede, var der en enkelt, som altid havde haft hans særlige interesse, nemlig indkøb af børnebøger til de forskellige sognebiblioteker. Ved flere lejligheder gjorde han sine kolleger opmærksom på, at priserne på indkøb og indbinding af bøger var steget stærkt, og at han efterhånden kun var i stand til at levere halvdelen af de bøger, som man tidligere havde kunnet uddele. I 1951 lykkedes det ham omsider at vinde tilslutning til en klækkelig forhøjelse af denne konto fra 10.000 til 20.000 kr. Det var en stor, men sen succes, som han ikke selv fik megen glæde af, idet han allerede døde i 1952. Han havde iøvrigt lagt sig meget i selen for at få sognerådene til at give større tilskud til de lo-

kale biblioteker. Han måtte imidlertid erkende, at han ikke havde opnået større resultater i Tønder amt. Han fortsatte ufortrødent sit arbejde med at overbevise de bevilgende myndigheder, og herunder også kultursamfundets bestyrelse, om den store betydning for dansk-undervisningen, som en let adgang til god børnelitteratur nu engang havde.

Han var også meget interesseret i at udvide støtten til sang og musik, og han samarbejdede stadig med det foran omtalte sønderjyske harmoniorkester. I sin beretning for året 1948/49 udtalte han, at de små koncerter i forsamlingshusene havde fundet en god modtagelse, »ja ligefrem begejstring efter de udtalelser, der er meddelt mig«. Musikdirektør Nielsen fra Guderup havde lagt et udmærket folkeligt musikprogram, som alle kunne forstå, og det var et arbejde, »som vi må støtte af fuld kraft«. Også de mange små lokale sang- og musikforeninger udførte et udmærket arbejde.

Foredragsbevillingen anvendte han fortrinsvis til støtte for de tidligere omtalte 4 landboforeninger, og med hensyn til de bevilgede penge til ungdomsarbejdet, fordeltes de i portioner på 125 kr. til det ungdomsarbejde, som foregik i tilknytning til de forskellige forsamlingshuse.

Efter Jakob Petersens død påtog amtmand Refslund Thomsen sig midlertidigt administrationen af den givne bevilling, og på budgetmødet i 1953 diskuterede man den fremtidige ordning. Jakob Petersens efterfølger i bestyrelsen, højskoleforstander Arnfred, kunne ikke være til stede ved mødet og havde som sin repræsentant sendt sprogforeningens næstformand, gårdejer Hans J. Hansen fra Lysabild. På mødet stillede Refslund Thomsen det forslag, at man simpelthen overlod sprogforeningen den hidtidige bevilling, da de formål, som støttedes gennem bevillingen, lå ganske indenfor sprogforeningens almindelige arbejde. Jepsen Christensen kunne til nød gå med til, at bogbevillingen helt overgik til sprogforeningen, men han fremhævede, at det altid havde været praksis, at kultursamfundet traf bestemmelse om, hvilke formål man ville støtte. I hvert fald måtte man kræve, at der blev aflagt detaljeret regnskab for anvendelsen af de enkelte konti. Gårdejer Hansen udtalte som sin opfattelse, at han gerne så, at Refslund Thomsen fortsat administrerede bevillingen. Resultatet blev, at man indtil videre overdrog amtmanden denne opgave, og

at man anmodede sprogforeningen om at bringe en person i forslag, som for fremtiden kunne påtage sig denne opgave. Man vedtog desuden at opføre bevillingen med det sædvanlige beløb på 22.500 kr.

På budgetmødet i 1954 mødte Arnfred op og kunne med hensyn til bevillingen oplyse, at Refslund Thomsen havde ladet redaktør Kamphövener foretage administrationen. Han ville endvidere foreslå, at man fortsatte med Kamphövener, der boede centralt i området, nemlig i Åbenrå. Man ville imidlertid anbefale, at bevillingen fremtidig blev brugt på en anden måde end hidtil. Man havde haft et møde i Tinglev med en række indbudte lærere, hvor man havde diskuteret den fremtidige prioritering af de enkelte konti. Det var fremgået af overvejelserne, at forsamlingen lagde mindre vægt på den hidtidige uddeling af børnebøger, og at man mente, at foredragsvirksomheden burde opprioriteres. Skulle man indkøbe bøger i fremtiden, burde man lægge vægt på særlige anskaffelser. Således havde man i det foreløbne år indkøbt 100 eksemplarer af den nye Danmarkshistorie, som den såkaldte »Historikergruppe« havde taget initiativet til. Arnfred gentog, hvad der allerede var kommet frem på det foregående møde, at man i høj grad beklagede, at Jakob Petersen havde ladet boganskaffelserne gå uden om sprogforeningens regnskab. Denne bemærkning gav anledning til, at Svensson udtalte, at han fandt det uheldigt, at kultursamfundet optrådte som en direkte bidragyder til sprogforeningen, hvilket formanden tilbageviste med en bemærkning om, at både kultursamfundet og skoleforeningen altid havde optrådt anonymt og ikke gav oplysninger om de midler, de administrerede. Man enedes herefter om en bevilling på 32.000 kr., men opstillet på en noget anden måde end tidligere. For fremtiden skulle der kun anvendes 5.000 kr. til boganskaffelser, 4.000 kr. til diverse ungdomsarbejde, 11.000 kr. til sang og musik, 7.000 kr. til foredrag og 5.000 kr. til diverse formål. Inden vedtagelsen havde formanden tilkendegivet, at han gik ud fra, at man ikke ville påtvinge forsamlingshusbestyrelserne bestemte foredragsholdere. Arnfred kunne berolige ham med, at der på Tinglevmødet var nedsat et udvalg, der skulle hjælpe de lokale bestyrelser med at få engageret de foredragsholdere, som man var interesseret i at høre. Man skred ikke straks til at indvælge Kamphövener i bestyrelsen, da formanden ville sikre sig, at amtmanden ønskede at udtræde og overlade Kamphövener den fremtidige administration af

bevillingen. Da man havde opnået den fornødne sikkerhed herfor, skete der henvendelse til Kamphövener, og fra 1955 var han at betragte som medlem af bestyrelsen.

På budgetmødet i 1955 krævede Kamphövener sikkerhed for, at den bevilling, som han var udset til at administrere, betragtedes på samme måde som kultursamfundets andre bevillinger og ikke som en bevilling til sprogforeningen. Arnfred støttede dette ønske, som iøvrigt fandt almindelig tilslutning. Kamphövener gjorde endvidere gældende, at han ikke kunne nøjes med mindre end 32.000 kr., hvad man også tiltrådte. Han kunne desuden meddele, at støtten til musik og sang samt foredrag nu var kommet ind i fastere baner end hidtil, efter at man havde fået nedsat et rådgivende udvalg. Med hensyn til bogbevillingen meddelte han, at den var under afvikling. På budgetmødet i 1956 gentog han sit forslag om en bevilling på 32.000 kr., men under forhandlingen stilledes der forslag om, at den hidtil udbetalte støtte til D.U.I.-afdelingen i Åbenrå skulle overgå til Gorrsens administration, og at bevillingen til »Sønderjyske Årbøger« fremtidig skulle opføres på det historiske udvalgs budgetforslag. Kamphövenerens bevilling opførtes herefter med 28.600 kr.

5. Bevillingen til støtte af kulturelt og folkeligt virke blandt arbejderbefolkningen

Indtil sin død i 1952 administrerede J.P. Nielsen kultursamfundets særlige bevilling til kulturelt og folkeligt virke indenfor arbejderbefolkningen. Ganske naturligt medførte dette et snævert samarbejde med redaktøren af det socialdemokratiske dagblad i Sønderborg, Frede Nielsen, der i 1943 desuden havde efterfulgt J.P. Nielsen som folketingsmand. Frede Nielsen bistod bl.a. J.P. Nielsen med regnskabsførelsen. Fra 1952-54 videreførte Frede Nielsen hans arbejde i kultursamfundet, og efter hans død overdroges administrationen af denne særlige bevilling til lærer Peter Gorrsen.

Det lykkedes J.P. Nielsen i løbet af årene 1945 til 52 at få bevillingen hævet fra 3.500 kr. til 5.000 kr. Størstedelen af pengene anvendtes til afholdelse af oplysende foredrag, til støtte for lokale sang- og musikarrangementer og til fremme af ungdomsarbejdet indenfor forskellige D.U.I.-afdelinger. I 1938 havde Frede Nielsen taget initiativ til

oprettelsen af »Arbejderbevægelsens sønderjyske landsforening«, som bestod af en sammenslutning af parti- og fagforeninger indenfor landsdelen. J.P. Nielsen anvendte en del af sin bevilling til at finansiere oplysende foredrag indenfor denne sammenslutning. Af emner, som kom under behandling, kan nævnes det lokale selvstyre, den lovgivende myndighed og demokrati contra diktatur. På hans budget var ligeledes i flere år opført et bidrag på 1.000 kr. til institutionen »Kronprinsesse Ingrid's feriehjem«. Som omtalt foran havde det været nødvendigt at opføre et nyt feriehjem ved Blåvandshuk til erstatning for det tidligere ved Vejrs. Det indviedes 2. juli 1947, og J.P. Nielsen fik en ekstraordinær bevilling på 5.000 kr. til det nye feriehjem. Iøvrigt anvendte han en del af sin bevilling til støtte for lokale arbejdsangforeninger og -orkestre. Han gav 500 kr. til de sønderjyske arbejdsangere, 100 kr. til Broager strygeorkester (organist Klein) samt 100 kr. til brandværnenes harmoniorkestre. Endvidere støttede han en række D.U.I.-afdelinger i Sønderborg-området, og navnlig var han interesseret i at fremme de unges gymnastik- og lejrlev. Da unge arbejdere fra Gråsten, Alnor og Rinkenæs i 1947 havde erhvervet et hus for at indrette et ungdomshjem, støttede han dette med en éngangsbevilling på 800 kr. (Folkebo). Huset er senere solgt, og salgsindtægten danner grundstammen i et legat for unge arbejdere i Sønderborg valgkreds. Han følte sig stadig forpligtet overfor institutionen »Kronprinsesse Ingrid's feriehjem«, navnlig da de private tilskud til denne institution begyndte at svigte, fordi donatorerne i disse år foretrak at yde bidrag til de danske i Sydslesvig. Der blev derfor mindre til overs til de andre formål, han gerne ville støtte, navnlig ungdomsarbejdet i D.U.I. og de forskellige sang- og musikforeninger. Det lykkedes ham imidlertid at få bevillingen noget forøget, hjulpet bl.a. af Svensson og Mackeprang.

Også Frede Nielsen disponerede i sin korte funktionsperiode over en årlig bevilling på 5.000 kr., som nogenlunde fordeltes efter de engang fastlagte retningslinier. Da Gorrsen overtog administrationen af bevillingen i 1955, foreslog han straks en forhøjelse på 1.000 kr., idet han ønskede at udvide virksomheden ved et nærmere samarbejde med teaterorganisationen Arte. Formanden mente, at man skulle se tiden an, og i første omgang blev der ikke bevilget flere penge. Næste år kom Gorrsen imidlertid igen og stillede nu forslag om en fordobling af den eksisterende bevilling til 10.000 kr. Motiveringen var den samme som

det foregående år, nemlig at kunne tilbyde arbejderbefolkningen andel i Artes teatervirksomhed. Gorrsen hævdede, at tidligere tysksindede arbejdere var begyndt at vise positiv interesse både for det arbejde, som udførtes indenfor Arbejdernes oplysningsforbund, og af Arte. Formanden udtalte en vis bekymring for, at virksomheden skulle gå ud over den truede firkant, men Gorrsen svarede hertil, at man ikke skulle drage altfor snævre grænser, og at vægten i arbejdet fortsat ville ligge i landdistrikterne i de sydlige områder. Det var iøvrigt synspunkter, som også J.P. Nielsen tidligere havde gjort sig til talsmand for. Gorrsen fik ikke alt, hvad han bad om, men hans bevilling blev dog forøget med 4.000 kr. til 9.000 kr.

6. Turnébevillingen

Også efter 1945 fortsatte kultursamfundet sine tilbud med at bringe dramatisk kunst, fremført af professionelle kunstnere, ud til befolkningen i Nordslesvig. På de årlige budgetter opførtes den såkaldte turnébevilling, som fra 1945-53 administreredes af departementschef Paludan-Müller og herefter af hans efterfølger Agnete Vøhtz. Kunstnerne kunne skifte, men tilrettelæggelsen af programmet fulgte de engang fastlagte linier. Man opretholdt også i denne periode et samarbejde med den sønderjyske teaterforening, som man ydede et fast tilskud på 1.000 kr. Det samme var tilfældet med den sønderjyske skole-scene, som modtog et lignende beløb, men denne støtte ophørte i 1956.

Den årlige tilbagevendende hovedbegivenhed var sommerturnéen, hvor der fremførtes en helaftensforestilling. Hertil sluttede sig i efterårs- og vintermånederne mindre turnéer med et mere blandet program. Man lagde allerede ud i sommeren 1945 med en gentagelse af Molbechs skuespil »Ambrosius«, som havde været spillet med stor succes på nationalscenen. I Nordslesvig nåede man op på 15 forestillinger, og som leder af turnéen havde man valgt skuespilleren Kai Holm.

På budgetmødet i 1946 refererede Paludan-Müller en henvendelse fra teaterforeningens formand, overlærer H.C. Hansen, der efterlyste en større indsats. Departementschefen måtte indrømme, at stigende udgifter havde medført, at man før krigen havde kunnet arrangere hened dobbelt så mange forestillinger som nu, men enten måtte man sætte billetpriserne op, hvad han ikke var særlig glad for, eller også

måtte bevillingen forøges ganske betydeligt. Skulle man igen nå op på fortidens ca. 80 forestillinger, omfattende samtlige arrangementer, ville det kræve en bevilling på ca. 34.000 kr., men et sådant forslag vovede han ikke at stille. Han ville imidlertid gerne have en mindre forhøjelse, og han foreslog 20.000 kr. med ret til at overføre besparede beløb til næste regnskabsår.

Også i 1946 anvendtes Kai Holm som leder af sommerturnéen, og man valgte at opføre Shakespeares skuespil »Hellig Trekongers aften«. Fra 1947 indledtes et mangeårigt samarbejde med teaterdirektør Helge Rungwald og hans skuespillerensemble fra Odense teater. Som friluftsforestillinger blev bl.a. givet Shakespeares skuespil »Trolde kan tæmmes«, Chr. Olufsens danske klassiker »Gulddåsen« fra 1793, et nyt skuespil af Chr. Demuth »Vi pløjer en fure« og Johan Skjoldborgs populære folkekomedie »Mikkel Larsens drenge«. Senere fulgte endnu en Shakespeare-forestilling, nemlig »To herrer fra Verona« og Hostrups uopslidelige »Eventyr på fodrejse«.

De mindre efterårs- og vinterturnéer henlagdes for størsteparten til de mange lokale forsamlingshuse. Programmet var sammensat af mindre skuespil, som kun krævede få optrædende, men kunne også bestå af en blanding af oplæsning og sang. Som leder af disse turnéer benyttede Paludan-Müller fortrinsvis skuespiller Harald Jørgensen, og på programmet stod bl.a. skuespil som Bjørnsons »De nygifte«, P.A. Rosenbergs »En guldbryllupsaften« og Svend Rindoms »Tyrannens fald«. Opførelsen af Peter Nansens skuespil »En bryllupsaften« gav Svensson anledning til at spørge, om dette stykke nu også var et »egnet stykke at udsende«. Paludan-Müller måtte indrømme, at han ikke selv havde læst det, men inden antagelsen havde han drøftet forslaget med overlærer Hansen, »der intet anstødeligt havde fundet i stykket, og dette havde han ment at måtte forlade sig på«. Hermed var den sag uddebatteret.

Som oplæsere benyttede Paludan-Müller i vid udstrækning skuespillerinden Louise Jørgensen, der kunne tilbyde et ret varieret program. Hun læste bl.a. op af Leonora Christines »Jammersminde«, St.St. Blichers »Hosekræmmeren« og flere af H.C. Andersens eventyr. Beretningerne lød på, at hun var en populær gæst i de mange forsamlingshuse. I de første år efter 1945 benyttedes fortsat komponisten Saxtorph-Mikkelsen ved forskellige musikalske arrangementer. Da

der på budgetmødet i 1947 fra forskellige medlemmers side rejstes tvivl om disse afteners musikalske lødighed, ophørte samarbejdet med ham. Lidt udenfor det almindelige repertoire var en forårsturné i 1952, hvor skuespillerinden Aase Ziegler både læste op og sang. I tilgift optrådte forfatteren Tobiassen-Kragelund med filmen »Fra hjulplov til mejetærsker«. Dette arrangement blev givet i 23 forskellige forsamlingshuse. Nu som før kunne turnévirksohmheden imidlertid ikke begrænses til de truede egne. Af hensyn til det praktiske samarbejde med teaterforeningen var de udsendte turnéer nødsaget til også at besøge steder, som opfyldte foreningens ønsker.

Fra 1954 og perioden ud var det departementschef Agnete Vøhtz, der administrerede bevillingen, og hun fulgte trofast i sin forgængers fodspor. Hun benyttede fortsat Helge Rungwald og hans skuespillere til sommerturnéerne, og skuespiller Harald Jørgensen og skuespillerinden Louise Jørgensen til de mindre arrangementer. I denne periode kom Rungwald til Nordslesvig med Olfert Jespersens syngespil »Molboerne«, et nyt skuespil af Demuth med titlen »Mands vilje« og en genopførelse af Selma Lagerlöfs »Dunungen«. Louise Jørgensen læste bl.a. op af Jakob Knudsens roman »Sind«. I sæsonen 1954/55 engageredes desuden skuespillerinden fru Asta Esper Hagen som oplæserinde, og med hende fulgte rejseskribenten Hakon Mielche, der foreviste farvefilmen »Ny Guinea«. Endelig kan det nævnes, at både Paludan-Müller og frk. Vøhtz fortsatte traditionen med at lade Århus byorkester hvert år give 3 koncerter i landsdelen. I sæsonen 1953/54 besøgte orkesteret således Tønder, Gråsten og Nordborg. Til turnébevillingen reserveredes normalt ca. 21.600 kr.

7. Det historiske udvalg

Indtil sin død i 1949 fungerede Friis som formand for det historiske udvalg, hvorefter hvervet overtoges af Linvald. Bevillingerne til udvalget svingede fra år til år. Det kom aldrig på tale at fastlægge en bestemt sum, indenfor hvilken udvalget kunne bevæge sig, således som tilfældet var med samfundets øvrige bevillinger. Når udvalget anmodede om en bevilling, var det som regel altid fremkaldt af ønsket om at fremme en bestemt forskningsopgave eller give tilskud til trykning af et historisk arbejde. Ofte kunne forslagene give anledning til diskussion

indenfor bestyrelsen. I hvert fald giver de officielle mødereferater gennemgående fyldigere besked om behandlingen af det historiske udvalgs indstillinger end de forslag, som blev fremsat af de medlemmer, der administrerede de andre bevillinger.

På budgetmødet i 1949 opstod der i forbindelse med behandlingen af Jakob Petersens budgetforslag en større diskussion om »Sønderjyske Årbøgers« økonomiske stilling. Af denne bevilling var der gennem en længere årrække ydet 1.000 kr. til tidsskriftets udgivelse. Det kom nu frem på mødet, at »Historisk samfund for Sønderjylland«, som stod som udgiver, havde pådraget sig en gæld på 2.700 kr., hvilket ville medføre, at man enten måtte hæve abonnementsafgiften eller formindske antallet af trykark. Begge fremgangsmåder anså man for yderst betænkelige. Friis greb herefter ind i diskussionen og stillede forslag om, at kultursamfundet enten bevilgede det historiske samfund en toårig bevilling på 5.000 kr. eller en éngangsbevilling på 10.000 kr. Formanden var yderst betænkelig ved dette forslag, og han mente, at der kun kunne være tale om at dække underskuddet, og her til fik han tilslutning af J.P. Nielsen. Friis gjorde til formandens indvendinger gældende, at dækkede man blot underskuddet, ville Historisk samfund være tvunget til at gøre ny gæld. Både Moltesen og Svensson støttede forslaget om et ekstraordinært tilskud, som fastsattes til 5.000 kr.

På det følgende årsmøde kunne Linvald som udvalgets nye formand meddele, at Historisk samfund havde fået bragt sin gæld ud af verden, men at man stadig manglede 2.000 kr. for at få balance i »Sønderjyske Årbøgers« regnskab. Det ville være meget beklageligt, om man skulle nedskære tidsskriftets omfang på et tidspunkt, hvor det tilsvarende slesvig-holstenske historiske organ påny var begyndt at udkomme og tilmed med et sidetal på 450 om året. Linvald måtte derfor anmode om, at Historisk samfund fik tilstået et årligt tilskud på 2.000 kr. Formanden kunne ikke helt opgive sin gamle uvilje mod at yde et større tilskud, men ville iøvrigt godt indrømme, at man ikke kunne forhøje abonnementsprisen. Det foreslåede tilskud blev derefter vedtaget. Når der i de følgende år ikke blev stillet krav om yderligere støtte til Historisk samfund og til »Sønderjyske Årbøger« hænger det nok sammen med, at tidsskriftet fra 1950/51 modtog et stats-tilskud på 1.500 kr. og også fortsat var opført på Jakob Petersens

budget med 1.000 kr., en understøttelse som inden periodens udgang var hævet til 3.000 kr. Som omtalt foran besluttede man i 1955 for fremtiden at lade dette beløb overføre til historisk udvalg.

I 1950 forelagde udvalget to indkomne andragender. Selskabet »Harmonien« i Haderslev havde fejret sit 100-års jubilæum ved at udgive et festskrift, og man havde herved pådraget sig et betydeligt underskud. Det var den almindelige opfattelse i bestyrelsen, at selskabet på forhånd skulle have sikret sig de fornødne midler til gennemførelsen af festskriftet, men i betragtning af selskabets historiske betydning vedtog man på Linvalds forslag at yde en støtte på 1.000 kr. Det andet andragende drejede sig om bidrag til udgivelse af Bjolderup sogns historie. Man var ikke ganske tilfreds med det foreliggende manuskript, og det var i det hele taget tvivlsomt, om man skulle understøtte udarbejdelsen af sognehistorier. Både J.P. Nielsen og formanden stemte imod, medens Linvald som et kompromis anbefalede en bevilling på 500 kr. til en sagkyndig gennemgang af manuskriptet. Dette enedes man så om.

De fleste af de bevillinger, som udvalget foreslog, drejede sig om bidrag til trykning af foreliggende historiske arbejder. Således fik det historiske samfund i 1952 500 kr. til trykning af 7 radioforedrag om Nordslesvig, og man bevilgede 3.000 kr. til trykning af Flensborg bys historie, redigeret af Johan Hvidtfeldt, dr. H. Hjelholt og Knud Kretzschmer. Formanden indvendte mod dette forslag, at en bog om Flensborg ikke kunne vedrøre kultursamfundet, men snarere det eksisterende kulturudvalg under undervisningsministeriet. Fink gjorde i denne forbindelse den almindelige bemærkning, at man for det historiske udvalgs vedkommende ikke kunne trække en skarp skillelinje ved statsgrænsen. Det var jo heller ikke sket, da man i sin tid havde bevilget penge til arkivundersøgelser syd for grænsen. Når formanden yderligere henviste til, at kultursamfundets opgaver skulle tage sigte på den truede firkant, måtte han gøre opmærksom på, at dette princip havde man fraveget, da man forrige år bevilgede penge til »Harmoni-ens« festskrift.

Også i de følgende år mødte det historiske udvalg med forslag til støtte af forskellige historiske arbejder. Man fik en bevilling til udgivelse af 1. bind af Nic. Svendsens erindringsværk »Sønderjysk skæbne« (1953), og et planlagt værk om Åbenrå bys historie modtog 1.500 kr. i

regnskabsårene 1953/54 og 1954/55. I 1954 fik man en bevilling på 1.000 kr. til udgivelsen af provst Frode Beyers bog »Valdemar Ammundsens liv og tanker« og desuden et tilsagn om at kunne yde et trykkeskud til et planlagt erindringsværk af Morten Refslund Poulsen. Man ønskede dog, at arkivar P.Kr. Iversen og bibliotekar Aage Bonde skulle gennemgå manuskriptet, hvortil man bevilgede 1.000 kr. I 1956 foreslog man yderligere 2.000 kr. til trykning af 2. bind, men der var dog ikke udelt tilfredshed indenfor bestyrelseskredsen med dette erindringsværk. Af andre bevillinger fra periodens slutning kan nævnes et tilskud til dr. phil. Chr. Petersen til studier over nationalitetsproblemet under psykologisk og sociologisk synspunkt og med særlig hensyntagen til Sønderjylland. Man stillede også forslag om trykkeskud til Svenssons Jessen-biografi og til H.V. Gregersens arbejde om præsten Niels Helvad, som udkom i 1957. Samtidig ydede man forfatteren en opmuntring på 1.000 kr. til fortsatte historiske studier. Også Aage Bondes påbegyndte skolehistoriske studier faldt indenfor rammerne af det, man ville fremme. En opgave, som ligeledes blev taget op i disse år, og som skulle blive yderligere opdyrket i den kommende periode, var bestræbelserne for at få udgivet erindringsbøger, skrevet af lokale forfattere og indeholdende værdifulde bidrag til belysning af nordslesvigsk hverdagsliv før og nu. Fra disse år kan nævnes bagermester Thorvald Petersens erindringsbog »Fra Als til Tønder«, som udkom som nr. 14 i det historiske samfunds skriferække, og et optryk ved arkivar Iversen af kniplingskræmmeren fra Brede Jens Wulffs dagbogoptegnelser fra 1813-53, som først offentliggjordes i »Sønderjyske Årbøger« 1954-55 og senere udkom som selvstændigt skrift i det historiske samfunds skriferække.

Sammenlagt var de bevillinger, som det historiske udvalg opnåede i disse år, beskedne i sammenligning med de midler, som stod til rådighed for de formål, som kultursamfundet fra gammel tid støttede. På den anden side var det lykkedes udvalget at overbevise bestyrelsen om, at aktiv støtte til udforskningen af sønderjysk historie og til udbredelse af kendskab til sønderjysk fortid måtte være en naturlig opgave for kultursamfundet.

8. Kultursamfundet og refugiet i Løgumkloster

Fra tid til anden modtog kultursamfundet andragender udefra om

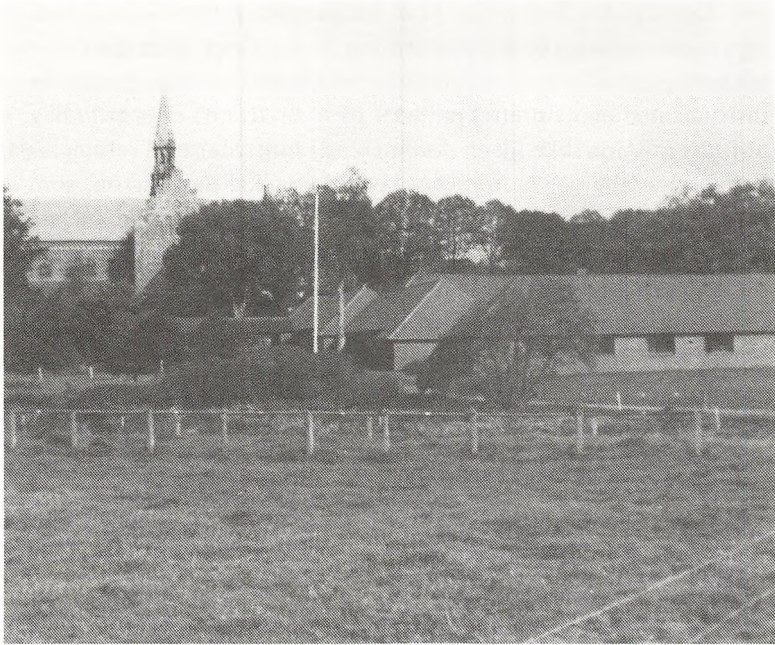
støtte til forskellige nationale formål. I nogle tilfælde bevilgedes en mindre understøttelse, ved andre lejligheder måtte andragendet afvises som liggende udenfor samfundets formål. En henvendelse, som gav anledning til en usædvanlig langvarig debat, var forslaget, om kultursamfundet kunne støtte oprettelsen af et refugium i Løgumkloster. Forslaget blev første gang bragt til diskussion på årsmødet 10. april 1954 og gav anledning til stor meningsforskel. Et særligt møde indkaldtes derefter 9. juni 1954. Også her var meningerne delte. Det lykkedes dog formanden at vinde bestyrelsens tilslutning til, at man kunne støtte planen, når man fik sikkerhed for, at Indre mission ikke fik den alt dominerende indflydelse på den påtænkte institutions ledelse. Da udviklingen af de forskellige kirkelige og folkelige institutioner i Løgumkloster i løbet af de sidste 25 år har haft en overordentlig betydning, også for de formål, som kultursamfundet normalt støtter, vil det være rimeligt kort at skitsere de historiske forudsætninger for hændelsesforløbet.

Når det i løbet af en relativ kort årrække lykkedes interesserede lokalfolk og andre at realisere planerne om et refugium i Løgumkloster, er den første og aldeles afgørende faktor tilstedeværelsen af den imponerende klosterkirke. Efter genforeningen havde arkitekterne H. Lønborg-Jensen og C.M. Smidt fuldendt det allerede i den tyske tid påbegyndte restaureringsarbejde, og hermed havde man reddet et af de mest stemningsvækkende kirkerum, som er bevaret fra middelalderen. I forbindelse med kirkerestaureringen gennemførtes også en grundig istandsættelse af det gamle cistercienserklosters nordfløj med kapitelsal og dormitorium. I 1926 kunne kirken tages i brug, medens man indtil videre ikke rigtigt vidste, hvorledes man kunne udnytte klosterfløjen. Den bygning, som i begyndelsen af 1700-tallet opførtes i forlængelse af kirken med materialer hentet fra de nedbrudte klosterfløje, og som benævnedes »Slottet«, benyttedes en årrække efter genforeningen bl.a. til dommerkontor.

I 1932 fik Løgumkloster en ny sognepræst Poul Schülein, som bl.a. så det som sin opgave at arrangere store fælleskirkelige møder i Løgumkloster. En række af byens fremstående borgere gav fuld tilslutning til disse møder, som var yderst velbesøgte. Efter nordisk og udenlandsk forbillede fik Schülein nu den tanke, at man kunne indrette den ledige klosterfløj til en slags protestantisk kloster, hvor sunde,

men trætte mænd kunne tilbydes et midlertidigt ophold og her modtage kyndig religiøs og sjælehygiejnisk hjælp. Schülein kaldte den påtænkte institution for et refugium, hvilket var den latinske betegnelse for et tilflugtssted. Planerne forelagdes landets biskopper, der viste stor interesse, men krigsudbruddet i 1939 og besættelsesårene lagde sig hindrede i vejen for en realisering af planerne.

I 1950 trak Schülein sig tilbage og døde et par år efter. Løgumklosters nye sognepræst var den 42-årige pastor A. Bork Hansen. Han kom fra en 17-årig virksomhed i Lønborg ved Skjern og tilhørte den Indre-missionske kirkelige retning. Også i sin tidligere virkekreds havde han stået som arrangør af kirkelige møder, hvor både missionsfolk og tilhængere af andre toneangivende kirkelige kredse var mødtes til drøftelse af tidens aktuelle problemer, i første række kirkelige. Det var derfor ganske naturligt, at han ved sin ankomst til Løgumkloster fortsatte traditionen med de store kirkelige og folkelige møder, og den almindelige tilslutning var stadig betydelig. Også den gamle refugieplan dukkede op, og Bork Hansen greb denne idé med begejstring og udfoldede i de følgende år en energisk indsats for at få den realiseret. Af afgørende betydning var det, at Indre missions daværende formand pastor Chr. Bartholdy støttede planerne og gav tilsagn om, at den kirkelige organisation, som han var formand for, ville stille de fornødne økonomiske midler til rådighed og garantere driften i en nærmere fastsat tidsperiode. Bartholdy havde også en almindelig interesse for nationale spørgsmål, og på et ret tidligt tidspunkt enedes man om at udbygge den rene refugieidé med et vist folkeligt-nationalt oplysningsarbejde. Der skete nu også henvendelse til kultursamfundets formand Jepsen Christensen, og til formændene for henholdsvis sprogforeningen og grænsforeningen, nemlig forstander Arnfred og præsident Holger Andersen. De så straks betydningen af at få indflydelsesrige indre-missionske kredse gjort interesserede i en mere aktiv deltagelse i det almindelige folkelige-nationale arbejde. Indre mission havde fra gammel tid en betydelig indflydelse i sognene i den skæve firkant, og hidtil havde interessen i disse kredse for aktuelle folkelige, nationale spørgsmål været ret så beskednen. Ved at støtte det indre-missionske forslag om et refugium og en dertil knyttet beskednen oplysningsvirksomhed i grænespørgsmål håbede man på at kunne aktivere den vestslesvigske befolkning i de almindelige nationalt-folkeli-

Refugiet i Løgumkloster med den ærværdige cistercienser klosterkirke i baggrunden. Gennem en overdækket forbindelsesbygning kan man gå fra refugiet til kirken. Refugiet opførtes 1959-61 efter tegninger af arkitekterne Rolf Graae og Rich. Aas. Kultursamfundet har siden institutionens oprettelse haft sæde i bestyrelsen.

Foto okt. 1985 af H.J.

ge bestræbelser i landsdelen. Endnu var planerne ret beskedne, og man forestillede sig faktisk, at både refugium og oplysningsvirksomhed kunne installeres dør om dør i den gamle klosterfløj. Jepsen Christensen tænkte sig, at der muligvis af forsamlingshusbevillingen kunne ydes en væsentlig støtte til de byggeforanstaltninger, som var nødvendige, og han sonderede i ministeriet, hvorledes man så på dette. Skulle der opføres en særlig refugiebygning, forestillede han sig, at man eventuelt kunne yde et lån på 200.000 kr. af forsamlingshusbevillingen. Forinden man gik videre med forhandlingerne, ville det imidlertid være rimeligt at forelægge kultursamfundets bestyrelse de rent foreløbigt udarbejdede skitseforslag.

Dette fandt sted 10. april 1954, og der udviklede sig en længere de-

bat. Der blev fra flere sider, bl.a. fra Svensson, Hans Lund, Arnfred og Holger Andersen, givet tilslutning til projektet, men det blev også understreget, at man kun kunne støtte, såfremt man fik garanti for, at institutionen blev oprettet og ledet på et bredt kirkeligt grundlag, og at Indre mission ikke fik en dominerende indflydelse på refugiets dagligdag. Navnlig var man meget betænkelig ved den person, som det forberedende udvalg havde tænkt som forstander. Skulle kultursamfundet engagere sig aktivt i projektet, måtte der imidlertid foreligge en direkte ansøgning. Inden man tog endelig stilling, ønskede man yderligere oplysninger, og navnlig ville man gerne vide, hvorledes man havde forestillet sig ledelsen af den påtænkte selvejende institution. For at sikre sig det bredest mulige grundlag for refugiets virke, foreslog Arnfred, at man måske kunne foreslå, at kultursamfundet og de store nationale foreninger blev repræsenteret i den kommende bestyrelse. Formanden afsluttede drøftelsen med at fastslå, at der var givet udtryk for interesse for sagen under forudsætning af, at refugiet kom til at arbejde på et bredt kirkeligt grundlag.

Jefsen Christensen udarbejdede derefter et mere udførligt oplæg, som rundsendtes til bestyrelsen med en skrivelse af 10. maj 1954. Heri udtalte formanden som sin opfattelse, at refugietankens realisering var en stor national og folkelig opgave. Gennemførelsen ville betyde, at man fik Indre mission knyttet nærmere til det folkelige og nationale arbejde, hvilket ville have stor værdi i de gamle Slogs og Lø herreder, hvor Indre mission fra gammel tid havde haft et stærkt tag i befolkningen. Dette havde medført en vis passivitet i national henseende, understregede han.

Formandens betænkning kom til drøftelse på et ekstraordinært indkaldt bestyrelsesmøde i undervisningsministeriet 9. juni 1954. I mødet deltog pastor Bork Hansen, der nærmere udviklede refugietanken og besvarede spørgsmål. Da han havde forladt mødet, tog man fat på debatten. Et hovedpunkt blev det nu foreliggende forslag til den kommende sammensætning af refugiets bestyrelse. I denne skulle Indre mission udpege 6 medlemmer, de 3 nationale foreninger og det grundvigske kirkelige samfund hver ét medlem og Løgumkloster by ligeledes et medlem. Byen havde nemlig hensigt at skænke refugiet visse arealer. Formanden kunne oplyse, at selv med den nu indskrænkede repræsentation for Indre mission havde denne organisation bekræfter

bekræftet sit tidligere afgivne tilsagn om at ville garantere den fremtidige drift. Fru Refslund Thomsen var betænkelig ved Indre missions overvægt i bestyrelsen, og en lignende frygt udtaltes af Harald Jørgensen, Linvald og frk. Vøhtz. Overfor de fremførte betænkeligheder understregede Holger Andersen betydningen af at få de missionske kredse inddraget i det folkelige arbejde. Ejnar Jensen henstillede til overvejelse, om man ikke ved valg af forstander kunne sikre sig imod en for kraftig missionsk indflydelse ved at kræve kvalificeret flertal, når bestyrelsen skulle udpege ham. Forslaget vandt almindelig tilslutning, ligesom man ville anbefale, at kultursamfundet udpegede biskoppen i Ribe til medlem af styrelsen. Ribebiskoppen var i regelen udgået fra den grundtvigske kirkeretning. Under disse forudsætninger kunne kultursamfundet anbefale, at der blev givet en bevilling på 200.000 kr. til det planlagte refugium. Pengene skulle ikke ydes af forsamlingshusbevillingen, men af den almindelige statslige kulturfond. Man kan vel sige at formanden opnåede, hvad han ønskede, nemlig kultursamfundets anbefaling af refugieplanerne. Da afgørelsen var truffet, kom der følgende tørre bemærkning fra ham: »Jeg har indtryk af, at jeg har deltaget i et hestemarked«, en ganske naturlig bemærkning, når man erindrer sig, at den påtænkte nye institution skulle anbringes i den lokalitet, hvor der fra gammel tid var afholdt store kreatur- og hestemarkeder.

I de følgende år arbejdedes der videre med refugieplanerne, men uden af kultursamfundet kom til at øve indflydelse på disse. Planerne voksede, og der blev nu tale om at opføre et større bygningskompleks, medens de minderige klosterinteriører blev fælles for to institutioner, nemlig refugiet og Løgumkloster højskole. Refugiets bygninger opførtes nær klosterkirken og sattes i forbindelse med denne ved en overdækket gang. Refugiet er en selvejende institution, som er grundlagt af en kreds af kirkeligt og folkeligt interesserede mennesker fra hele landet. Dets hovedformål er i kortere eller længere tid at modtage gæster, der ønsker afspænding og hvile samt nye tilskyndelser og styrke til hverdagens opgaver. Der er også mulighed for at åbne refugiets døre for afholdelse af kurser og møder for folk, der gerne vil samles om at diskutere bestemte kirkelige, folkelige eller nationale problemer. Man arrangerer såkaldte refugieuger eller refugieweekender med indkaldelse af kendte foredragsholdere og diskussionsledere. I juli 1961 modtog refugiet sine første gæster.

Et halvt år tidligere havde man påbegyndt undervisningen på Løgumkloster højskole, som var installeret i en række nybygninger på en grund syd for refugiet. Arealerne var stillet til rådighed af Løgumkloster kommune, som havde været meget positiv overfor oprettelsen af de nye folkelige institutioner. Højskolen har kristendomskundskab som hovedfag og arrangerer hvert år et flere måneder langt hovedkursus og i sommer- og efterårsmånederne adskillige korte kurser om en række aktuelle folkelige og nationale emner. Til højskolen er erhvervet det store bibliotek, som læge Lauesgaard havde opbygget i Toftlund, da han slog sig ned i denne lokalitet efter genforeningen. En del af biblioteket er dog opstillet i den gamle klosterfløj. Det gælder en række meget værdifulde teologiske specialværker. På mange måder er der i de forløbne år arrangeret et snævert samarbejde mellem refugium og højskole. Man kan frit deltage i de to institutioners specielle arrangementer. Det gælder både foredrag, koncerter og kunststudier. I det kvarte århundrede, hvor de to institutioner nu har virket, har man aldrig fornægtet eller svigtet sin nære kontakt med den danske folkekirke, og man har også ydet sit bidrag til at vække interesse om de mange forskellige opgaver, som det er naturligt at beskæftige sig med i et grænseland. De praktiske muligheder, som refugium og højskole i fællesskab kan tilbyde i form af hyggeligt ophold, udmærkede arbejdsværelser og studielokaler, et stort og alsidigt bibliotek og let mulighed for at besøge historiske steder nord og syd for grænsen har medført, at en række institutioner har set deres fordel i at flytte til den i og for sig ret afsides beliggende vestslesvigske lokalitet. Det gælder den særlige præstehøjskole, som er folkekirkens efteruddannelsesinstitution for præster. Den har lokale i det såkaldte »slot«, opført i 1600-tallet i tilslutning til kirken og med materialer hentet fra det gamle klosteranlæg. I forbindelse med præstehøjskolen og i de samme lokaler er tillige indrettet »Det religionspædagogiske studiecenter«, der bl.a. kan drage nytte af de righoldige kirkelige bogskatte, som nu findes opstillet i »Abbedens værelse« i det gamle klosternordfløj. I Løgumkloster findes også den af kirkeministeriet oprettede kirke-musikskole, der foretager uddannelse af organister og kirkesangere, primært til landsognene. Ved skolen kan man desuden tage klokkenist-eksamen. Der findes idag kun 4 skoler i Europa, som er i stand til at uddanne personer, som kan betjene klokkespil. Den

ene af disse skoler ligger altså i Løgumkloster, hvor man i 1973 indviede »Kong Frederik IX's klokkespil«, udstyret med ikke mindre end 49 klokker. I de frosthøje måneder spilles der 5 gange om dagen automatisk på klokkerne. Af og til giver uddannede klokkenister koncerter med manuelt spil, og i stille vejr kan klokkerne høres vidt omkring. Da Jepsen Christensen i 1954 forelagde den oprindelige og yderst beskedne plan om oprettelse af et refugium i Løgumkloster, var der vel ingen indenfor bestyrelsen, der forestillede sig, hvorledes fremtiden ville forme sig for en institution, hvis initiativtagere så ganske givet hørte hjemme i Indre mission.

I henhold til refugiets og højskolens statutter udpeger kultursamfundet en repræsentant til bestyrelsen. I mange år lod man sig repræsentere af de skiftende biskopper i Ribe. Da biskop Dons Christensen trak sig tilbage i 1980, foreslog forsamlingshusudvalget to kandidater, nemlig den nyudnævnte biskop Helge Skov og bestyrelsesmedlem J.K. Hansen. Forslaget gik til skriftlig afstemning indenfor kultursamfundets bestyrelse, og J.K. Hansen blev valgt. I den periode, hvor han virkede som trafikminister i Anker Jørgensens seneste regering, remplaceredes han af Gorrsen. Kultursamfundet synes ikke at have vist større interesse for de nye folkelige institutioner i Løgumkloster, og der er heller aldrig afgivet nogen beretning, som kunne give anledning til debat. Dog bør det nævnes, at man som regel årligt har bevilget refugiet en understøttelse på 3.000 kr. til støtte for dets foredragsvirksomhed.

Jepsen Christensen var sidste gang til stede ved budgetmødet 8. juni 1956, idet han døde nogle få måneder senere, 76 år gammel. Han havde da virket indenfor kultursamfundet i 35 år, de sidste 20 år som formand. Ofte havde han taget ordet under forhandlingerne, og hans gode politiske forbindelser havde muliggjort, at han fra tid til anden fik styrket det økonomiske fundament for kultursamfundets arbejde. Som mangeårig formand for forsamlingshusudvalget har han gjort et omfattende praktisk arbejde, og hans personlige bekendtskab med de lokale sognebeboere hjalp i mange tilfælde til, at de rigtige beslutninger blev taget. Hans fyldige privatarkiv indeholder et væld af breve til ham fra snart sagt alle sogne i landsdelen. Der er ingen tvivl om, at det var ham en stor personlig tilfredsstillelse, at det lykkedes ham at opnå tilslutning i bestyrelsen til refugieprojektet. Æren for at man nåede så

vidt, som det faktisk var tilfældet, må han dele med andre, men den tillid, han havde oparbejdet gennem et langt livs indsats i grænsearbejdet og hans udprægede forhandlingsevner, havde også sin store betydning ved løsningen af denne store lokalopgave. Det bør afsluttende understreges, at han gennem hele sin indsats fastholdt den traditionelle målsætning, at kultursamfundet først og fremmest havde til opgave at støtte det folkelige, nationale arbejde i den truede firkant. Fra det sidste møde, han havde lejlighed til at deltage i, er refereret en udtalelse fra ham om, at der kommer mange ønsker fra den øvrige del af landsdelen, »som det hverken vil være naturligt eller rimeligt at imødekomme«. Den følgende fremstilling vil imidlertid vise, at der indenfor bestyrelsen var en stigende interesse for at udvide kultursamfundets virkeområde.

Peter Gorrsens formandsperiode

1. Årene 1957-74

1. Indledning

4 måneder efter at kultursamfundet havde holdt sit ordinære budgetmøde i foråret 1956 døde Jepsen Christensen 27. sept. 1956. Der indkaldtes ikke til noget ekstraordinært møde i den anledning. Man havde jo truffet beslutning om fordelingen af de til rådighed stående midler for finansåret 1956/57. Ét spørgsmål måtte imidlertid afgøres ret omgående, nemlig hvorledes man skulle forholde sig med de bevillinger, som den afdøde formand havde administreret. Sekretariatschef Ejnar Jensen, der af og til havde virket i formandens sted, traf 7. nov. 1956 den beslutning at overlade Niels Gotthardsen indtil videre at forvalte formandens bevillinger. Gotthardsen havde nogle uger i forvejen skrevet et brev til Ejnar Jensen, hvoraf følgende fortjener at citeres:»...Jepsen Christensen var jo sparsommelig med offentlige midler og udbetalte ikke beløb, før de var tiltrængt, selv om han havde en bevilling til formålet. Derfor havde han altid en reserve at tage af, når der indtraf særlige forhold, hvor der skulle handles hurtigt. En lang arbejdsdag i det nationale arbejdes tjeneste havde vist ham, at det i visse tilfælde var nødvendigt at have en reserve, hvoraf der kunne ydes støtte og hurtig hjælp, når forholdene krævede det. I de 29 år, jeg har arbejdet under hans ledelse, har jeg flere gange været vidne til, at dette har været til uvurderlig gavn for det nationale arbejde i grænselandet«. Man forstår, at Ejnar Jensen – efter af have modtaget denne udtalelse – ikke kunne have større betænkelighed ved på eget ansvar at bemyndige Gotthardsen til at videreføre den afdøde formands administration af kultursamfundets bevillinger. Det kan da også allerede her bemærkes, at Gotthardsen fremover troligt fulgte i sin afdøde onkels fodspor og ikke gerne lod foretage udbetalinger, førend det var absolut nødvendigt, d.v.s. på regnskabsårets sidste dag. Han kunne på den måde drage fuld nytte af den indvundne renteindtægt.

Der blev i regnskabsåret 1956/57 kun udbetalt lån til 2 forsamlingshuse (Broderup og Ensted) til et samlet beløb af 22.500 kr. Formodentlig havde Jepsen Christensen allerede inden sin død godkendt disse dispositioner. Gotthardsen kunne derfor på budgetmødet i 1957 fremvise regnskaber, som sluttede med betydelige beholdninger. Til forsamlingshusformål var der med årene oparbejdet en særlig opspæringskonto, som pr. 1/4 1957 var opgjort til 67.250 kr., og der forefandt desuden en anden konto, skabt af de såkaldte lotteripenge, som beløb sig til 34.751 kr. Hertil kom så en besparelse på den disponible forsamlingshuskonto, som kunne opgøres til 80.849 kr. Af besparede forsamlingshuspenge fandtes der således ca. 183.000 kr. På Jepsen Christensens særlige bevillingskonto indestod 13.930 kr., hvoraf de 10.127 kr. var opført som en rente- og administrationskonto, og endelig fandtes der på kontoen til støtte for lærere i de truede områder ikke mindre end 61.678 kr. Det var således et veldækket bord, bestyrelsen kunne sætte sig til, da man mødtes til ordinært budgetmøde 20. juni 1957.

Ved mødets åbning udtalte redaktør Svensson ifølge det udarbejdede referat følgende mindeord om den afdøde formand:

»H. Jepsen Christensen hørte til det slægtled af unge, der sluttede op i de danske rækker kort efter århundredskiftet. Han havde som så mange af det slægtled modtaget blivende indtryk under ophold på en dansk folkehøjskole, og det prægede ham livet igennem.

Da han på årsmødet i Gråsten blev valgt til formand for den nord-slesvigske skoleforening, fandt han her et arbejdsfelt, der blev til en livsgerning for ham. Og da han i 1920 kom ind i landstinget, blev arbejdet på det område efterhånden mangedoblet, idet de statslige bevilinger til skoleophold i Danmark for unge sydslesvigere også kom til at gå gennem hans hænder. Som formand, dels for Kulturudvalget, og dels for Kultursamfundet udførte han gennem mange år et støt og betydningsfuldt arbejde, der blev påskønnet fra alle sider.

Det, Jepsen Christensen drømte om i sin ungdom, folkeligt og nationalt at komme til at øve en indsats i sin snævre hjemstavn, fik han lykke til, i større udstrækning end ventet, at virkeliggøre gennem et langt livs utrættelige virksomhed. Vi vil ære hans minde«.

Man gik derefter over til valg af ny formand. Holger Andersen foreslog, at man valgte Peter Gorrsen. Det var nødvendigt, udtalte

han, at formandsposten lå hos en sønderjyde, og at der kom yngre kræfter til. Som modkandidat foreslog Kamphövener på Arnfreds, Hans Lunds og egne vegne fru Ingeborg Thomsen. Hun boede centralt i området, havde et godt kendskab til arbejdet ude i forsamlingshusene og havde nu den fornødne tid til at tage sig af tingene, fremhævedes det. Hun havde netop i 1957 opgivet sit folketingsmandat. Man besluttede herefter at afholde en skriftlig afstemning. Ved denne fik Gorrsen 6 stemmer, fru Thomsen 4 og 1 stemme var blank. Svensson erklærede herefter Gorrsen for valgt til ny formand for kultursamfundet, og Gorrsen overtog den videre ledelse af mødet.

Man gik herefter i gang med en drøftelse af den afdøde formands finansielle bo. Indledningsvis oplyste Gotthardsen, at forsamlingshuspengene hidtil var blevet administreret af et udvalg bestående af Jepsen Christensen, Svensson, Ingeborg Thomsen og Gorrsen. Man havde fulgt den praksis, at formanden førte de indledende forhandlinger om de indkomne andragender, som derefter sendtes til skriftlig behandling hos de øvrige udvalgsmedlemmer. Bevilling var normalt kun givet, når alle var enige. Gotthardsen foreslog nu, at Gorrsen blev formand for forsamlingshusudvalget. Linvald gav tilslutning hertil, men anmodedes om, at udvalget for fremtiden ville give bestyrelsen en årlig beretning om udvalgets arbejde. Han pegede desuden på, at det af regnskaberne fremgik, at der eksisterede en reservefond fra krigens tid på 67.250 kr. og en restkonto af lotterimidler på 34.751 kr, som han gerne ville have en yderligere forklaring på. Med hensyn til det sidste beløb oplyste Gotthardsen, at det gik tilbage til den tid, da man af lotterimidler havde haft en bevilling til arbejdet syd for grænsen med bemyndigelse til at anvende eventuelle besparelser til forsamlingshusarbejdet nord for grænsen. Under den fortsatte diskussion foreslog Harald Jørgensen, at man samlede de eksisterende beløb, som var reserveret forsamlingshusformål, under én konto, og Linvald rejste spørgsmålet, om det »som rente- og administrationskonto« opførte beløb på 10.127 kr. på den afdøde formands særbevilling ikke burde overføres til samfundets almindelige midler til fælles bedste. Fink henstillede, om der heraf måske kunne oprettes en særlig reservefond. Resultatet af forhandlingen blev, at man samlede forsamlingshuspengene på én konto og oprettede en særlig reservefond af de 10.127 kr. Man vedtog samtidig at overdrage forsamlings-

husbevillingen til Gorrson som formand for forsamlingshusudvalget, at vælge Gotthardsen som sekretær og folketingsmand Jørgen Gram som nyt medlem af udvalget.

Man tog derefter fat på en drøftelse af det opsparede beløb på den konto, hvoraf der var ydet bidrag til lærere i de truede egne. Gott-hardsen udtalte, at Jepsen Christensen havde administreret denne be-villing i samarbejde med skoledirektionerne for Tønder og Åbenrå amter. Den havde i begyndelsen været brugt til at skaffe dygtige læ-rere til grænseområdet, og adskillige af de lærere, der havde modtaget tilskud, havde været sådanne, der i forbindelse med lærergerningen havde påtaget sig et betydningsfuldt folkeligt arbejde, navnlig blandt ungdommen. Der var stadig brug for bevillingen, idet der i øjeblikket var ikke mindre end 28 ledige lærerembeder alene i Tønder amt.

Fink fandt det ønskeligt, at de opsparede midler på denne konto på en eller anden måde kunne komme til anvendelse til særlige formål. Departementschef Michelsen understregede, at der var to spørgsmål, som undervisningsministeriet måtte have svar på: 1) om bevillingen skulle opretholdes og 2) hvorledes man skulle forholde sig med de op-sparede beløb. Den nærmest liggende løsning på spørgsmål 2) ville være, at pengene blev betalt tilbage til ministeriet. Realiteten i sagen var jo den, at der i mange år havde været tale om en for stor statsbevil-ling. Der måtte derfor fremføres en særlig stærk begrundelse for at bevare de opsparede midler. Michelsen gjorde desuden opmærksom på, at foruden de 5.400 kr., som Jepsen Christensen havde fået udbetalt hvert år, var der på undervisningsministeriets budget yderligere bevilget 9.000 kr. til særlige skoleforhold i de 4 sønderjyske amter, og heraf modtog også Tønder amt sin del.

I den afdøde formands ånd tog Gotthardsen til orde for, at den hid-tidige bevilling opretholdtes. Han gjorde opmærksom på, at bevillingen til at begynde med havde været 6.000 kr. men at den på et vist tids-punkt var blevet nedsat til 5.400 kr., hvilket havde medført, at man havde beskåret bidragene til de enkelte lærere med 10%. Udbetalin-gerne var aldrig senere blevet reguleret op trods indtrufne prisstignin-ger. Kunne man nu tænke sig at forhøje de enkelte tilskud, ville man let finde anvendelse for hele bevillingen. Med hensyn til det opspare-rede beløb undlod han at stille et konkret forslag. Svensson støttede Gotthardsen, idet han gjorde opmærksom på, at det faktisk var van-

skeligt at få de ledige embeder besat. Man måtte derfor ønske, at bevillingen blev opretholdt, og at det opsparede beløb blev hensat til en særlig fond. For at komme ud af den lidt vanskelige situation foreslog Linvald, at man nedsatte et lille udvalg bestående af formanden, Michelsen og Gotthardsen og anmodede dem om nærmere at overveje sagen. Michelsen frabad sig imidlertid valg under henvisning til, at han jo senere skulle tage stilling, når sagen blev forelagt ministeriet. Man vedtog herefter et foreløbigt svar til ministeriet gående ud på, at bevillingen på de 5.400 kr. ønskedes opretholdt uforandret under formandens administration i samarbejde med skoledirektionen, og at spørgsmålet om de opsparede midler skulle overvejes i et udvalg bestående af formanden, Gotthardsen og Ejnar Jensen, ligeledes i samarbejdet med skoledirektionen.

Det varede nogle måneder, inden disse forhandlinger kom i gang. Resultatet blev, at bevillingen blev opretholdt, og at kultursamfundet fik bemyndigelse til at anvende 40.000 kr. af det opsparede beløb til indretning af en ny lærerbolig ved Ellehus. Resten måtte benyttes som tilskud til de skolemyndigheder i det truede område, der ønskede at anskaffe filmsapparater eller tonefilmsgengivere. En forudsætning var imidlertid, at den enkelte skole betalte halvdelen af udgifterne, hvorefter kultursamfundet kunne yde op til 2.000 kr. Ansøgninger om støtte skulle behandles af forsamlingshusudvalget, og i regnskabsåret 1958/59 kom ikke mindre end 10 skoler i betragtning. Også i de følgende år indløb der fra tid til anden enkelte ansøgninger. Som betingelse for at yde et tilskud krævede kultursamfundet, at den lokale skolemyndighed skulle erklære sig rede til at stille de indkøbte apparater til rådighed for et igangværende ungdomsarbejde. Ved en enkelt lejlighed ville en skole ikke give et sådant tilsagn, hvorefter man afslog at udbetale det sædvanlige tilskud. Ved udgangen af regnskabsåret 1958/59 var den tidligere opsparingskonto nedbragt til 10.724 kr.

Efter at man havde truffet de fornødne beslutninger med hensyn til afviklingen af den afdøde formands administration, kunne årsmødet gå i gang med de sædvanlige årsmødeforretninger, herunder fordeling af den til rådighed stående statsbevilling på 180.000 kr. for finansåret 1957/58. Man vedtog at overlade Gotthardsen administrationen af den bevilling, som hidtil havde været varetaget af Jepsen Christensen, ligesom han også påtog sig at forvalte særbevillingen på de 5.400 kr.

til lærere i grænsesognene. Gorrsen havde, som nævnt ovenfor, påtaget sig det fremtidige formandskab i forsamlingshusudvalget, og ved siden heraf fortsatte han indtil videre administrationen af bevillingen til arbejderoplysning. Kamphövener og frk. Vøhtz videreførte ligeledes deres betroede opgaver, og også det historiske udvalg arbejdede videre, foreløbig under Linvalds ledelse. Der skete i årene 1957-75 ingen større ændringer i selve forretningsgangen. Der afholdtes et årligt budgetmøde, hvor man diskuterede fordelingen af de til rådighed stående midler, og hvor der ligeledes var lejlighed til at behandle diverse indkomne andragender. I de første år mødtes man stadig i København. Først i slutningen af perioden henlagdes møderne til Folkehjem i Åbenrå. 5. sept. 1961 oprettedes ministeriet for kulturelle anliggender. Kultursamfundet havde hidtil sorteret under undervisningsministeriets 2. departement, men overflyttedes nu til det nye ministerium. En direkte følge heraf blev, at departementschef frk. Vøhtz trådte ud af bestyrelsen og erstattedes af en repræsentant for kulturministeriet. Derimod bevarede fortsat en repræsentant fra undervisningsministeriets 1. departement (skoledepartementet) i bestyrelsen.

I 1957 havde følgende personer, nævnt i alfabetisk rækkefølge sæde i bestyrelsen, præsident Holger Andersen, fhv. højskoleforstander Arnfred, *professor Troels Fink, *lærer P. Gorrsen (formand), *sekretær Niels Gotthardsen, folketingsmand Jørgen Gram, *sekretariatschef Ejnar Jensen (sekretær), *overarkivar Harald Jørgensen, *red. M. Kamphövener, rigsarkivar Axel Linvald, højskoleforstander Hans Lund, departementschef A. Michelsen, red. A. Svensson, fru Ingeborg Thomsen og departementschef frk. Vøhtz. De med * markerede 6 personer var stadig bestyrelsesmedlemmer i 1975, medens de øvrige 9 enten var trådt tilbage efter eget ønske eller afdøet ved døden.

Holger Andersen døde i 1961, og efterfulgtes af grænseforeningens nye formand direktør Fr. Heick. Da han døde i 1971, kom fhv. kirkeminister Arne Fog Pedersen ind i bestyrelsen som grænseforeningens repræsentant. I 1974 trådte Arnfred tilbage som formand for sprogforeningen og forlod bestyrelsen. Til hans efterfølger udpegedes den nye formand for sprogforeningen gårdejer Chr. Speggers. Han mødte dog først i 1975. I 1964 døde Jørgen Gram, og partiet Venstre valgte folketingsmand Simon From som hans efterfølger. Linvald døde i

1965, og i hans sted indtrådte landsarkivar P. Kr. Iversen, der dog allerede havde deltaget i mødet 11. juni 1964. Hans Lund døde i 1969, og til hans efterfølger udpegedes professor H.P. Clausen, Århus. I 1963 var redaktør Svensson afgået ved døden. Han havde da haft sæde i bestyrelsen siden 1934 og i mange år været medlem af samlingshusudvalget. Det konservative folkeparti udpegede viceskoleinspektør Chr. Stenz, Åbenrå til at efterfølge ham. I 1964 faldt departementschef A. Michelsen for aldergrænsen, og kontorchef i undervisningsministeriet V. Martensen-Larsen beskikkedes som hans efterfølger. Fru Refslund Thomsen døde i 1972, og det radikale venstre valgte civilingeniør Claudi Westh, Tønder til at efterfølge hende. Desuden trådte, som allerede nævnt, departementschef Agnete Vøhtz tilbage i 1962, og kontorchef E. Thrane fra kulturministeriet udnævntes til hendes efterfølger. Endelig optoges på formandens forslag i 1965 chefredaktør Kr. Bjerregaard Jensen i bestyrelsen med det særlige hverv fremtidig at administrere bevillingen til arbejderoplysning m.m. Da han fraflyttede landsdelen, udpegedes i 1973 regnskabschef, major J.K. Hansen som hans efterfølger.

Når bestyrelsen så nogenlunde i de nærmeste år efter 1957 kunne klare sig med den faste årlige bevilling på 80.000 kr. til kultursamfundets almindelige formål, skyldtes det naturligvis, at man ved de tagne beslutninger på mødet i 1957 havde fået rådighed over en del af de af Jepsen Christensen opsparede midler. Disse var imidlertid hurtigt opbrugt, og ville man fastholde aktivitetsniveauet måtte bevillingen forøges. Fra begyndelsen af finansåret 1960/61 fik man mulighed for at disponere over 100.000 kr., og i finansåret 1964/65 opnåede man en ny forhøjelse på 30.000 kr., således at der i resten af den her behandlede periode kunne disponeres over 130.000 kr. Ikke desto mindre stod man ofte i den situation, at man ved første gennemgang af de forelagte budgetter havde disponeret over flere penge, end der var til rådighed. Ved den endelige gennemgang af de stillede forslag, måtte man derfor tillempe ønskerne, således at regnskabet kunne gå op. Foruden den faste bevilling kunne man yderligere råde over en mindre renteindtægt, som bl.a. stammede fra den gamle obligationsbeholdning, som man indtil videre havde beholdt. I det følgende vil vi nærmere se på sammensætningen og anvendelsen af de godkendte bevillinger på de enkelte administrationsområder.

2. Forsamlingshusbevillingen.

Støtten til forsamlingshusene administreredes fortsat af det særlige udvalg, som gennem hele perioden havde Gorrssen som formand. Gotthardsen virkede som kasserer og oppebar fra 1968 et af kulturministeriet bevilget honorar på 1.500 kr. I de første år havde Svensson, fru Thomsen og Gram sæde i udvalget. I 1958 bad Svensson om at måtte træde tilbage, og han afløstes af Kamphövener, efter Gram fulgte i 1964 Simon From, og fru Thomsen erstattedes i 1972 af Claudi Westh. Det var længe en stiltiende forudsætning, at de 4 gamle politiske partier skulle være repræsenteret i udvalget.

Fra tid til anden mødtes man til drøftelse af de indkomne andragender, og formodentlig har man fastholdt den gamle tradition, at man helst skulle nå til enighed. På årsmøderne afgav Gotthardsen en kort redegørelse om bevilgede lån, og bestyrelsesmedlemmerne kunne stille spørgsmål til udvalget om de enkelte lånesager. Gennem årene var der flere, som benyttede sig heraf, og som regel overlodes det Gotthardsen at give de ønskede oplysninger. Mulighed for at ændre en udvalgsbeslutning havde man dog ikke, men man kunne rejse et eller andet generelt spørgsmål i forbindelse med forsamlingshusbyggeriet og ved en tilkendegivelse påvirke den fremtidige administration.

I 1957 disponerede udvalget over en bevilling på 100.000 kr. På årsmødet i 1958 rejste Gram spørgsmålet, om man ikke i fremtiden burde støtte forsamlingshuse overalt i landsdelen. Efter hans mening var det nødvendigt at vedligeholde det folkelige arbejde omkring forsamlingshusene. De folk, der stod i spidsen for arbejdet, hævdede han, var ved at køre trætte, og hjælp var nødvendig overalt i landsdelen. Gram omtalte iøvrigt fjernsynets voksende indflydelse på forsamlingshusarbejdet. Formanden kunne give tilslutning til Grams forslag og ville gerne medvirke i den foreslåede retning, hvis bestyrelsen ellers kunne godkende denne nye bevillingspolitik, og det var der ingen, der protesterede imod. Beslutningen betød naturligvis ikke, at man ville sidde ønsker fra de truede egne overhørig, men man ville ikke som tidligere af principielle grunde afvise andragender fra landsdelens nordlige sogne. Beslutningen i 1958 betegnede imidlertid et afgørende brud med den hidtil fulgte hovedlinie for arbejdet.

Skulle man fremtidig også støtte forsamlingshuse udenfor det nationalt blandede område, måtte man have større midler at råde

over, og formanden gik da også i gang med at søge sådanne fremskaffet. I 1959 lykkedes det at få ekstra 100.000 kr. fra finansministeriet, idet et sådant beløb blev tilstået af det overskud fra tipsmidlerne, som stod til rådighed for finansministeriet »til ungdommens fritidsliv og til velgørende eller andre almennyttige formål«. Da man i finansministeriet ikke mente, at man i længden kunne anvende tipsmidler til forsamlingshusbyggeri, foreslog man, at der på kulturministeriets budget 1962/63 opførtes ialt 200.000 kr. til forsamlingshusformål, og for resten af perioden kunne man disponere over denne bevilling. Man videreførte endvidere det tidligere princip, at ikke-anvendte beløb i et finansår kunne overføres til det næste. For en glidende afvikling af støtten havde dette en ikke ringe betydning.

Størstedelen af forsamlingshuspengene anvendtes i denne periode til moderniseringsarbejder i de allerede eksisterende huse, men der blev dog også ydet lån til opførelse af nye huse. Moderniseringen gjaldt navnlig installering af moderne varmeanlæg og toiletter samt indretning af bedre garderobe- og omklædningsrum for gymnaster. Man var også indstillet på at modernisere køkkenforholdene. I adskillige tilfælde ydede man desuden tilskud til indretning af teaterscene; det var navnlig tilfældet på de meget små steder. Der forekom også af og til mindre tilskud til anskaffelse af nødvendigt inventar. Efter at fru Thomsen på flere møder havde kritiseret mange forsamlingshuses primitive talerstole uden lys, kom man også ind på at købe og forære moderne talerstole til enkelte huse. Arnfred fulgte fru Thomsens kritik op ved at understrege, at de tider jo var forbi, hvor taleren benyttede sig af det »levende ord«. Nu var han som regel bundet til sit manuskript.

Støtten blev nu som før givet i form af rente- og afdragsfrie lån, for hvilke forsamlingshusbestyrelsen måtte udstede et pantebrev med sikkerhed i bygningen. Pantebrevet udstedtes normalt til skoleforeningen. En betingelse for at opnå lån var fortsat, at den lokale kreds kunne give tilsagn om selv at afholde en del af udgifterne til det ønskede byggeforetagende.

Medens bestyrelsen kun havde ringe indflydelse på afgørelsen af de enkelte låneandragender, forbeholdt man sig fra tid til anden at diskutere mere almindelige synspunkter med hensyn til den førte lånepolitik. Var der stadig brug for at opretholde de mange små lokale for-

samlingshuse, og ville den begyndende kommunesammenlægning ikke naturligt medføre, at man koncentrerede virksomheden omkring færre, men større huse.

Blev de eksisterende huse også udnyttet tilstrækkeligt af den lokale befolkning, og hvorledes skulle man stille sig til et voksende krav om tildeling af beværterbevilling. Disse og andre spørgsmål stilledes hyppigere og hyppigere både indenfor kultursamfundets egen kreds og i kredse udenfor, som interesserede sig for forsamlingshusenes fremtid. Baggrunden for denne debat må søges i den kraftige både økonomiske og sociale udvikling, som fandt sted i denne periode, og som på mange måder ændrede den almindelige befolknings daglige tilværelse og interesseområder. Den moderne automobilismes sejrsgang gjorde befolkningen mere mobil og bandt den ikke som før til den snævre lokalitet. Tidligere var der i forsamlingshusene blevet afholdt adskillige generalforsamlinger i de mange lokale mejerier og andre små faglige sammenslutninger, men disse var så afgjort på retur. Man måtte også konstatere en aftagende interesse for at gå til foredrag. Dette skyldtes vel nok fjernsynets indtog i de mange hjem, og det langt bredere tilbud af oplysning og underholdning, som denne moderne opfindelse kunne give. Opførelsen af de mange moderne centralskoler med deres større og mere tidssvarende lokaler fremstod også mere og mere som et konkurrerende alternativ til de mindre forsamlingshuse. Man måtte derfor indenfor kultursamfundet se i øjnene, at der kunne opstå et lokalt ønske om nedlæggelse af eksisterende forsamlingshuse. På den anden side mente man, at det ikke kunne være kultursamfundets opgave at tage initiativ til nedlæggelser. Fremkom et sådant ønske, pålagdes det forsamlingshusudvalget at drage omsorg for, at afviklingen fandt sted på en sådan måde, at der var sikkerhed for, at de indestående lån blev tilbagebetalt.

På årsmødet i 1959 meddelte Arnfred, at sprogforeningen havde anmodet rektor Feilberg Jørgensen om at foretage en generel undersøgelse af forsamlingshusenes tilstand i Nordslesvig, og at den udarbejdede redegørelse ville blive offentliggjort. Arnfred mente, at sprogforeningen nok kunne ønske assistance til de videre undersøgelser. Der udspandt sig herefter en længere debat, som viste, at flere bestyrelsesmedlemmer følte, at forsamlingshusproblematikken nok trængte til at kulegraves. Linvald udtalte således et ønske om, at man

først og fremmest fik kortlagt benyttelsen af husene, og han foreslog, at man nedsatte et lokalt udvalg for at undgå enhver mistanke om, at det var københavnerne, som ville gribe ind i forholdene. Fink henviste til, at man muligvis kunne få støtte af H.P. Hanssens mindefond til en sådan undersøgelse, som han mente kun kunne få betydning, hvis man aflagde besøg i de forskellige huse. Kamphövener henviste til en lille undersøgelse, som han selv et par år før havde foretaget. Han understregede, hvor vanskeligt det var at udarbejde en formelig statistik over benyttelsen. Han tilføjede, at efter hans indtryk var forsamlingshusbevægelsen stærkest på de steder, hvor tyksheden formåede at gøre sig kraftigt gældende. Med hensyn til benyttelsen henviste Gott-hardsen til de årsberetninger, man modtog fra Rens efterskole, som jo i realiteten virkede som et forsamlingshus. Resultatet af drøftelsen blev, at man på formandens forslag ville prøve på at få nedsat et udvalg med repræsentanter fra kultursamfundet, sprogforeningen og mindefonden. Udvalget kom dog aldrig i funktion.

I 1967 rejste Arnfred påny spørgsmålet om en generel undersøgelse af de eksisterende forsamlingshuse, og han fik nu støtte af Heick. Også fru Thomsen udtalte sig positivt om Arnfreds forslag, som hun fandt nyttigt, såfremt man kunne få en drøftelse med formændene for de forskellige forsamlingshusbestyrelser. Fink udkastede den idé, at man skulle prøve på at få arrangeret et weekend-møde, et forslag som også Hans Lund støttede. Han føjede dog forsigtigt til, at et sådant møde ikke måtte resultere i, at man vedtog en række ordnende og planlæggende henstillinger. Arbejdet omkring et forsamlingshus stod og faldt altid med de lokale personligheder, som ledede det, hævdede han. Diskussionen førte til et møde på Rødding højskole 28-29. okt. 1967, hvortil man indbød kultursamfundets bestyrelse og formændene for de forskellige forsamlingshusbestyrelser. Til brug for forhandlingen udarbejdede Gorrson en række spørgsmål, som han fandt det nødvendigt at få belyst. Det var utvivlsomt nyttigt at få talt ud om sagerne indenfor den kreds, som havde nærmest føling med problemerne. Mødet resulterede imidlertid ikke i nogen radikal omlægning af kultursamfundets holdning til forsamlingshusene, og man gav faktisk tilsagn om, at man i fremtiden var indstillet på at yde op til 50% af de beløb, som behøvedes til gennemførelse af et byggeføretagende. Et spørgsmål, som diskuteredes på Røddingmødet, var muligheden

for at skaffe forsamlingshusene spiritusbevilling. Det var jo således, at den lokale befolkning stadig i vid udstrækning anvendte forsamlingshuset som ramme om større private festligheder. Gorrsen forhandlede efter mødet med justitsministeren om dette spørgsmål og måtte på det følgende årsmøde berette, at ministeren havde fundet det vanskeligt at tildele eventuelle lejlighedsbevillinger. Nogen større ændring i kultursamfundets holdning til forsamlingshusene synes Rødding-mødet ikke at have medført.

Foruden den her omtalte generelle drøftelse af forsamlingshusproblematikken kan også nævnes andre debatter om mere specielle spørgsmål. Således førtes på årsmødet i 1963 en længere drøftelse om fortsat støtte til indretning af teaterscener i forsamlingshusene. 31. maj 1963 var der udkommet en ny teaterlov, som åbnede mulighed for statsstøtte til indretning af scener og anskaffelse af sceneudstyr. Thrane mente, at denne lov gjorde det muligt i Nordslesvig at støtte, hvad han kaldte de »større steder«, medens kultursamfundet fortsat måtte tage sig af sceneindretning i de mindre forsamlingshuse. Man burde imidlertid tilstræbe en vis standardisering af udstyret, og det ville være nyttigt, om man søgte kontakt med de konsulenter, som kulturministeriet kunne anbefale.

På årsmødet i 1967 diskuteredes det, om man kunne støtte de kommunalt ejede forsamlingshuse. Anledningen var en ansøgning fra det kommunale forsamlingshus i Vester Sottrup. Gotthardsen oplyste, at der i landsdelen fandtes 4 kommunalt ejede huse, og efter hans mening kunne disse ikke modtage hjælp fra kultursamfundet. Formanden var ikke enig heri, men det kunne være rimeligt at give de privatejede huse en fortrinsstilling. Fink frarådede, at man lagde sig altfor fast på et princip. Man måtte kunne støtte de kommunale forsamlingshuse, hvor særlige hensyn gjorde sig gældende. Thrane støttede dette synspunkt, men understregede, at det måtte være undtagelsen.

På samme møde gav Iversen anledning til en drøftelse af spørgsmålet om nedlæggelse af eksisterende huse. Man måtte ikke skære planløst ned, hævdede han, men prøve at finde ud af, hvad der skulle falde, og hvad der kunne blive stående. Man måtte heller ikke være blind for, at der på steder, hvor der ikke før havde eksisteret et forsamlingshus, kunne opstå behov for et sådant. Gotthardsen mente, at det var altfor tidligt at tage stilling til, om huse skulle nedlægges el-

ler ikke. Mange af de eksisterende små huse trængte stadig i høj grad til modernisering, og man burde ikke nægte sit samtykke hertil. Det var på baggrund af denne debat, at forslaget til indkaldelse af Rødning-mødet blev fremført.

På årsmødet i 1973 rejste Iversen det meget centrale spørgsmål om kompetenceforholdet mellem forsamlingshusudvalget og den samlede bestyrelse. Ejnar Jensen svarede på den fraværende formands vegne, at der aldrig var truffet nogen egentlig beslutning herom. Hidtil havde bestyrelsen taget forsamlingshusudvalgets beretninger og regnskaber til efterretning. På den anden side havde man ved forskellige lejligheder haft principielle diskussioner om mere generelle problemer. Fink foreslog, at man på det næste bestyrelsesmøde fik en principiel drøftelse af kompetencespørgsmålet, medens Thrane gjorde opmærksom på de praktiske vanskeligheder, som nemt kunne opstå, hvis konkrete låneandragender skulle afgøres af en bestyrelse, som kun mødtes én gang om året.

På årsmødet i 1974 genoptoges diskussionen, efter at Gotthardsen havde redegjort for den historiske baggrund for nedsættelsen af det særlige forsamlingshusudvalg og dets hidtidige administration. Fink gentog sit på det forrige møde fremsatte ønske om, at man fremtidig fik en mere fyldestgørende redegørelse for udvalgets administration indeholdende bl.a. regnskab og status, således at bestyrelsen fik bedre mulighed for at følge udviklingen. På et direkte spørgsmål af Thrane, om den samlede bestyrelse skulle have forsamlingshussagerne til afgørelse eller blot til orientering, svarede Fink, at man ikke skulle ændre kompetencen. Da ikke andre bestyrelsesmedlemmer ønskede at udtale sig, ebbede diskussionen ud. Den fik dog den praktiske følge, at Gotthardsen lovede at udarbejde en samlet opgørelse over alle udestående fordringer. En sådan forelagdes på det næste bestyrelsesmøde, og den viste, at der indtil da var givet lån til et beløb af ca. 5 mill. kr. Gotthardsen lovede desuden at holde oversigten à jour. Fink benyttede lejligheden til at udtale, at de 5 mill. kr. syntes ham at være godt anbragt, selv om »Tinglevhus« måtte betragtes som et smertensbarn. For støtten til »Tinglevhus« vil der nedenfor nærmere blive redegjort. Diskussionen om kompetencespørgsmålet syntes iøvrigt ikke at have ændret væsentligt ved administrationen af forsamlingshuspengene. På de årlige bestyrelsesmøder forelagdes den sædvanlige redegørelse

fra forsamlingshusudvalget om de i årets løb udbetalte lån og om de tilsagn om lån, som var godkendt, men endnu ikke udbetalt. Der var nu som før mulighed for at kommentere redegørelsen og også til at søge enkeltsager nærmere belyst.

En detaljeret gennemgang af samtlige behandlede forsamlingshussager vil føre alt for vidt. For dog at give et vist indtryk af denne yderst vigtige side af kultursamfundets indsats, skal der på basis af årsberetningernes ret så summariske oplysninger gives en oversigt over lånevirkksomheden i 5-årsperioden 1956/61.

Indenfor denne periode blev der ydet lån til 36 forsamlingshuse og enkelte andre institutioner til et samlet beløb af 1.037.750 kr. I de første år måtte man endnu kæmpe med de af besættelsestiden skabte materialebesværligheder, men efterhånden kom der atter gang i byggeriet, og man fik rigeligt brug for de givne bevillinger. Det var også i disse år, at man begyndte at hjælpe forsamlingshuse i landsdelens nordlige del. I regnskabsåret 1958/59 gav man således Haderslev højskolehjem et lån på 40.000 kr. Fra 1902 havde hjemmet været det danske borgerskabs mødested, men fra 1940-55 havde bygningen, som lå i Storegade, været brugt af CBU-kolonnen. Den var nu blevet ombygget til hotel og forsamlingsbygning. Man ydede ligeledes lån til forsamlingshuse i Hviding (opført i 1906) og i Nustrup (opført i 1914) henholdsvis beliggende i Hviding og Gram herreder. I regnskabsåret 1960/61 fik Øster Lindet, Københoved og Fole, alle beliggende i Frøs herred, lån af forsamlingshusbevillingen. Af de 36 lån gik i den undersøgte periode således 6 til forsamlingshuse i den nordlige del, medens resten blev bevilget til institutioner beliggende indenfor det område, man traditionelt havde koncentreret sig om.

Et særligt spørgsmål, som er stillet til det undersøgte materiale, er lånenes størrelse. Af de konstaterede 36 forsamlingshuse havde langt de fleste, nemlig 28, modtaget lån på indtil 20.000 kr. Til 6 huse havde man bevilget et lån på mellem 20.000 og 40.000 kr. Det drejede sig om Højer fritidshjem og forsamlingshus, Klipleve, Hviding, Nustrup og Tandslet forsamlingshuse samt Haderslev højskolehjem. Helt i top lå Slogsherredhus med et lån på 50.000 kr. og desuden smertensbarnet Tinglevhus.

Det første Tinglevhus stammede fra 1924, og det havde efter krigen været benyttet af civilforsvaret og var efterhånden ret forfaldent. I

Tinglev havde det tyske mindretal efter krigen koncentreret en væsentlig del af sin nationale indsats. Den danske lejr var noget svækket ved den ustandselige udskiftning indenfor den store skare af tjenestemænd, som var knyttet til dette trafikale knudepunkt. Den lokale befolkning savnede i høj grad et nationalt samlingssted, og navnlig havde de små danske foreninger vanskeligt ved at finde egnede mødelokaler. Indenfor forsamlingshusudvalget var man klar over, at man ikke kunne regne med en større økonomisk indsats fra befolkningens side. Man forstod også, at der i Tinglev var behov for oprettelsen af et moderne dansk forsamlingshus, og man var indstillet på i dette tilfælde at gøre en særlig indsats. Det nye forsamlingshus, som var tegnet af arkitekt Jens Dall, opførtes i årene 1958-60, og til projektets gennemførelse bidrog kultursamfundet med 70.000 kr. af sin normale bevilling. Dette beløb slog imidlertid slet ikke til, og gennem en særlig statsbevilling lykkedes det at fremskaffe 420.000 kr., som blev skaffet over undervisningsministeriets konto til »kunstneriske og andre videnskabelige og kulturelle formål i almindelighed«. Også fra anden side ydedes der betydelige tilskud til byggeriet. På et senere tidspunkt måtte kultursamfundet endnu engang træde hjælpende til. I 1972 havde huset fået ny vært, og i den forbindelse måtte køkken, varmeanlæg og isolering bringes i bedre stand. I første omgang tegnede den stedlige bestyrelse en kassekredit, som blev indfriet med et nyt lån fra kultursamfundet på 20.000 kr. Hverken før eller siden har forsamlingshusudvalget skullet løse en i økonomisk henseende så krævende opgave.

3. Gotthardsens bevilling

På årsmødet i 1957 overdrog man Gotthardsen at videreføre den bevilling, som Jepsen Christensen havde administreret siden 1921, og som først og fremmest var gået til støtte af nationale formål i det vestslesvigske område. Enkelte af de formål, som den tidligere formand havde ydet bidrag til, videreførtes også i årene 1957-75, andre faldt bort og enkelte nye kom til. Selv om bestyrelsen som regel godkendte Gotthardsens budgetforslag, fik han dog ikke altid det fulde beløb udbetalt. I flere tilfælde henstillede man til ham at benytte opsparede midler. Bevillingen beløb sig i den første del af perioden til

14-15.000 kr., men mod slutningen var den blevet nedsat til ca. 5.500. Der var således tale om en væsentlig nedskæring.

På mange måder kan man sige, at Gotthardsen trofast fulgte i sin afdøde onkels fodspor, og at han fuldt ud vedgik arv og gæld efter ham. I 1962 købte han endog sin onkels hus i Hviding og flyttede ind. Han forklarede købet med, at han her fik rådighed over både arkiv- og kontorrum. Ved flere lejligheder forsvarede han med stor energi de hjælpeforanstaltninger, som onklen havde været interesseret i at opretholde, og ligesom denne viste han sig yderst sparsommelig og ville gerne oparbejde reserver.

I de nærmeste år efter 1957 videreførte man den traditionelle uddeling af børneblade. Uddelingen varetoges endnu nogle år af Nic. Svendsen, men i 1958 frasagde han sig dette hverv. De årlige omkostninger til indkøb af blade beløb sig på dette tidspunkt til 3.500 kr. Nic. Svendsens tilbagetræden gav anledning til en diskussion i bestyrelsen, om man skulle fortsætte eller ikke. Gotthardsen var stemt for at blive ved og fik støtte af Svensson og Michelsen, den sidste med den motivering, at man herigennem modarbejdede den »kulørte litteratur«. Da amtsskolekonsulent S.C. Brejl havde tilbudt sig som fremtidig leder af uddelingen, bevilgede man endnu engang de fornødne 3.500 kr. Brejl kom imidlertid ved nærmere eftertanke til den overbevisning, at det var bedre at benytte pengene til at indkøbe bøger til lærerne. Det var der imidlertid ingen stemning for i bestyrelsen. Oprettelsen af særlige lærerbiblioteker måtte være en kommunal opgave, fremførte man. Da overlærer Skovmand desuden på det tidspunkt opgav udgivelsen af det børneblad, man hidtil havde abonneret på, blev denne særlige bevilling slettet i 1960. Gotthardsen udtrykte ved den lejlighed, at han håbede, at sprogforeningen ville hjælpe de skoler, som behøvede egnet børnelitteratur.

En anden af de tidligere bevillinger, som også ophørte, var understøttelsen til Tønder bibliotek. Den opretholdtes endnu i nogle år og beløb sig til 4.000 kr. om året, hvoraf de 1.000 kr. skulle bruges til oplandsarbejde. Ved flere lejligheder kritiserede enkelte bestyrelsesmedlemmer denne bevilling. Linvald var således yderst skeptisk, og det samme var tilfældet med Gram, medens Arnfred som regel rykkede Gotthardsen til undsætning. Biblioteket blev også understøttet af sprogforeningen. Den private biblioteksforening i Tønder kæmpede

for bibliotekets videreførelse som en rent dansk institution. Her fik man støtte af byens borgmester J.J. Paulsen, som i et brev af 16. april 1962 varmt gik ind for bibliotekets danske status. Omdannedes institutionen til et offentligt bibliotek, kunne man ikke fortsat holde byrådets tyske mindretal udenfor bestyrelsen. Biblioteket ville hermed miste »noget af sin betydning som dansk kulturfaktor«, hævdede borgmesteren. Kommunens tilskud var ellers på det tidspunkt øget til ca. 91.000 kr., og set på denne baggrund måtte kultursamfundets årlige tilskud karakteriseres som såre beskedent. På årsmødet i 1962 besluttede man omsider at stryge den gamle bevilling, hvilket Gotthardsen med stor beklagelse meddelte biblioteket i en skrivelse af 5. okt. 1962.

Endnu en af de gamle bevillinger måtte Gotthardsen sige farvel til, nemlig den gennem mange år udbetalte understøttelse på 2.000 kr. til den danske mellem- og realskole i Tinglev. Hjælpen var blevet betalt siden 1924 og var af skolen anvendt til nedsættelse af skolepenge for børn af mindrebemidlede forældre og til indkøb af skolebøger. Den nye skolelov, som trådte i kraft 1. aug. 1962, gjorde det muligt for skolen at opnå en bedre offentlig tilskudsordning. Skolens bestyrelse kunne meddele, at man med udgangen af skoleåret 1960/61 ikke længere behøvede den tidligere understøttelse.

Til de fra gammel tid eksisterende tilskud hørte også et bidrag på 1.000 kr. til Rens efterskole som erstatning for de udgifter, man havde i forbindelse med foredrag og andre kulturelle foranstaltninger for den nærmeste beboerkreds. En kortere periode inddrog man denne hjælp, men efter en ansøgning fra den lokale danske forening genindførte man den gamle tilskudsordning.

Ungdomsarbejdet i Tønder og i Højer modtog hele perioden igen et tilskud af Gotthardsens bevilling. Som regel udbetaltes der 3.000 kr. til Tønder og 1.000 kr. til Højer. Pengene anvendtes først og fremmest til at skaffe de forskellige foreninger passende lokaler. I 1951 havde personer i Tønder indkøbt et tidligere savskæreri, som ombyggedes til den såkaldte »Ungdoms- og hjemmевærnsgård«, til hvilken også forsamlingshusudvalget havde givet et mindre lån. Da man i 1943 havde fået rejst et nyt Tønderhus, regnede man med, at de forskellige ungdomsforeninger kunne få lokaler her. Tønderhus var imidlertid også bygget som hotel, og værten kunne kun stille lokaler til rådighed, hvis han havde sikkerhed for en vis omsætning. Det kun-

ne foreningerne imidlertid ikke garantere, og dette var baggrunden for oprettelsen af ungdoms- og hjemmeværnsgården. Da den åbnede sine porte i 1955, fik ikke alene ungdomsforeningen husly her, men også en række uniformerede ungdomsorganisationer som de forskellige spejderkorps, FDF og DUI. Fru Thomsen var ret kritisk overfor kultursamfundets støtte til en »hjemmeværnsgård«, men flertallet støttede forslaget med henvisning til de specielle lokale forhold. I Højer var det i mange år førstelærer Folmer Christiansen, der stod i spidsen for den i 1954 oprettede fritidsklub, som i 1961 havde 115 medlemmer og heriblandt også flere tysksindede unge. I en kortere år-række fik Gotthardsen også mulighed for at støtte ungdomsarbejdet i Tinglev med 1.000 kr. Motivering var den samme som i Tønder, at ungdomsforeningen måtte have tilskud til benyttelse af lokaler i Tinglevhus. Indenfor bestyrelsen fremkom fra tid til anden kritik af ungdomsarbejdet i Tinglev. Navnlig var Kamphövener kritisk, og i 1975 blev man enige om at stryge denne støtte og i stedet for bruge pengene i Højer. Også et påbegyndt ungdomsarbejde i Ravsted havde Gotthardsens bevågenhed.

En ny opgave, som Gotthardsen gik varmt ind for, var støtte til afholdelse af kirkekoncerter i det nationalt blandede område. Initiativtageren var provst J. Holdt i Brede, og den musikalske ledelse var lagt i hænderne på organist M. Melbye i Tønder og skoleinspektør E. Brahm ved Tønder øvelsesskole. Man fik oprettet både et sangkor og et kammerorkester. Til at begynde med ydede man et tilskud på 1.500 kr., senere blev dette forhøjet til 2.000 kr. I regnskabsåret 1959/60 afholdtes 11 musikaftener i Kristkirken i Tønder og koncerter i Højer, Skærbæk og Bjolderup kirker. Baggrunden for bevillingens forhøjelse var et ønske om at udstrække koncertvirksomheden også til Løgumkloster. Det var der imidlertid ikke enighed om. Fru Thomsen protesterede, medens Gram anførte, at man forlængst havde vedtaget også at støtte foranstaltninger udenfor det nationalt blandede område. Fink kunne støtte koncerterne i Løgumkloster, idet han henviste til, at Løgumkloster lå indenfor Tønder provstis område. I 1962 vedtog man imidlertid, at støtten til kirkekoncerter skulle afholdes gennem Kamphöveneres bevilling.

I 1957 havde pastor Hans Magle ved Kristkirken i Tønder i forbindelse med kirkens restaurering fået indrettet et lille kirkemuseum i den

tidligere konfirmationssalsbygning. Museet åbnedes for publikum 30. juli 1957. Grundstammen i museet var en række præsteportrætter foruden udrangerede inventargenstande. Gotthardsen gav museet en éngangsbevilling på 800 kr., hvilket kritiseredes af Gram, der kaldte museet for en »fattig historie«.

Gotthardsen havde også en del besvær med at overtale bestyrelsen til at komme den gamle frimenighedskirke i Skærbæk til hjælp. Kirken havde anskaffet sig et nyt varmeanlæg, hvis betaling hvilede tungt på regnskabet. Det lykkedes ham at skaffe kirken en fast årlig bevilling på 1.000 kr. til afdrag af gælden. Ved flere lejligheder måtte han imødegå kritiske bemærkninger. Som motivering for bevillingens opretholdelse fremhævede han i 1959, at der stadig var en kreds på ca. 50 familier, som holdt fast ved den gamle frimenighedskirke, og at man i pastor Hans Ebbesen fra Døstrup havde fået en præst, som var indstillet på at betjene den gamle menighed med en månedlig gudstjeneste. Både Gotthardsen og menigheden håbede, at folkekirken en dag ville overtage kirken og menigheden, således at kirken kunne blive byens 2. sognekirke. Det skete imidlertid ikke. Bevillingen blev dog opretholdt i hele den her behandlede periode.

Som omtalt foran var det lykkedes kultursamfundet indtil videre at opretholde den gamle særbevilling på 5.400 kr. til støtte for lærere i det nationalt blandede område. Bevillingen udbetaltes i årene efter 1957 til Gorrsen, der straks overførte beløbet til Gotthardsen, og i fællesskab administrerede de pengene. Bevillingen anvendtes fortsat til de lærere, der ved siden af deres embedsgerning gjorde en praktisk indsats indenfor det lokale ungdomsarbejde. Man understøttede også lærere, der kunne tænke sig at overtage et ret magert aflønnet lærerembede. Der var nemlig fortsat visse vanskeligheder med at få mindre attraktive lærerembeder besat.

Efter den førte diskussion i 1957 skulle man have troet, at man ville have forhøjet bidragene til de enkelte lærere. Det skete imidlertid ikke. De lærere, som fra gammel tid havde modtaget støtte, fik fortsat udbetalt deres beskedne understøttelser, medens de ny tilkommende modtog mere rundelige beløb. Bevillingen blev således som regel ikke opbrugt, og en ny reservebeholdning var under opbygning.

I regnskabsåret 1956/57 fik 5 lærere udbetalt sammenlagt 3.450 kr., nemlig lærer L. Christiansen, Tinglev 1.000 kr., lærer M. Lang-

dal Nielsen, Jejsing 1.200 kr., lærer N.C. Spandet, St. Jyndeved 450 kr., lærer H.C. Hummeluhre, Rens ligeledes 450 kr. og lærer K.J. Moeslund, Øster Højst 350 kr. Enkelte af disse modtog fortsat understøttelse endnu en halv snes år. Efterhånden gik de på pension, og nye navne kom til. Om de fleste af disse gælder, at de kun oppebar understøttelse nogle få år. Endnu i 1965 modtog to ældre lærere, der havde virket i Nordslesvig fra begyndelsen af 1920'erne understøttelse. Af nye lærere, som kom på listen, kan nævnes lærer J.C. Laursen, Nr. Sejrslev, lærer H.O. Johnsen, Bjerndrup og lærerinde Jytte Larsen, der gerne ville overtage et embede i Højer, selv om hun havde mulighed for at modtage et økonomisk bedre aflagt embede andetsteds. Hun fik en éngangsbevilling på 1.000 kr.

I 1960 henledte lærer Harald Flint, Daler opmærksomheden på lærer Chr. Jensen, der i en årrække havde virket i Mejlby og nu havde søgt lærerembede i Rudbøl. Ved siden af sin lærergerning havde han i mange år flittigt dyrket sin violin og været en meget søgt »spillemand«. Han havde også taget initiativ til at få arrangeret aftenunderholdninger i ord og toner og i det hele taget udført et betydningsfuldt folkeligt arbejde i vide kredse. Han havde aldrig krævet honorar for sin medvirken, og han anbefaledes nu til en understøttelse. Også amtsskolekonsulent Brejl gik varmt ind for ham, og i 1961 gav kultursamfundet ham for første gang en understøttelse på 1.500 kr. Fra nu af, og så længe der indestod penge på kontoen, modtog han støtte fra kultursamfundet. Selv efter at han var blevet pensionist i 1971, fortsatte han utrætteligt sit folkelige arbejde. Med mellemrum forhøjede man hjælpen, og ved periodens slutning beløb den sig til 4.000 kr. årligt. Af andre lærere, som i denne periode modtog understøttelse, kan nævnes lærer P.H. Lagoni, Sofiedal og lærer Erling Køster, Sdr. Sejrslev.

I 1967 forespurgte undervisningsministeriet, om bevillingen på de 5.400 kr. ikke kunne slettes, men både formanden og Gotthardsen var enige om at tage en forhandling med ministeriet om bevillingens bevarelse. Man drøftede også sagen med amtsskolekonsulent Brejl, der nok mente, at der stadig var brug for pengene. På årsmødet i 1968 kom spørgsmålet op til ny drøftelse, og her tog Fink til orde for, at man burde se at komme af med denne bevilling, da understøttelser til enkelte lærere efter hans mening let kunne sætte skel mellem folk,

som alle gjorde et udmærket arbejde. Endvidere fandt han det uheldigt, at der stadig fandt en vis opsparing sted på kontoen. Hans Lund var betænkelig ved at opgive bevillingen, og han tilføjede, at man i hvert fald ikke måtte ofre lærer Jensen. Som et kompromis mellem de forskellige synspunkter foreslog Fink, at man forsøgte at få tilladelse til at anvende kontoen til andre formål, f.eks. til ungdomsarbejde. Martensen-Larsen påtog sig at undersøge dette spørgsmål. Finansministeriet gjorde imidlertid gældende, at en ændring af kontoens anvendelse ville kræve, at man rejste en helt ny bevillingssag, og det ønskede undervisningsministeriet ikke. På årsmødet i 1970 foreslog Ejnar Jensen, at man fra 1. april 1970 gav afkald på fremtidig genbevilling, og at man med henvisning til, at man stadig havde nogle løbende forpligtelser, måtte få lov til at beholde det opsparede beløb, indtil dette var afviklet. Undervisningsministeriet tiltrådte forslaget, og man kunne herefter fortsat udbetale lærer Jensen den tilståede understøttelse.

4. Kamphöveners bevilling

Også i årene 1957-75 administrerede Kamphövener en særlig bevilling, som i de første år beløb sig til 29.000 kr. og fra 1. april 1959 hævedes til 30.000 kr. Der kunne være år, hvor bevillingen blev overskredet, men så måtte der i det følgende år foretages visse beskæringer. Som sædvanlig blev der på årsmøderne aflagt regnskab og fremsat forslag til nyt budget og det var sjældent, at der forekom kritiske bemærkninger til de stillede forslag.

I det store og hele fordeltes bevillingen på de traditionelle udgiftsposter. Således udbetaltes årligt 5.000 kr. til sprogforeningen, som indkøbte og fordelte børnebøger i de sogne, som fra gammel tid havde modtaget børneblade. Det blev ved flere lejligheder fremhævet, at denne uddeling af bøger var meget velkommen. Flere lærere anvendte det modtagne materiale som flidspræmier.

Desuden ydedes der fortsat tilskud til afholdelse af foredrag i de forskellige forsamlingshuse. Kamphövener havde ordnet sig således, at han én eller to gange om året mødtes med repræsentanter for de forskellige forsamlingshuse i de nationalt blandede områder for nærmere at drøfte planlægningen af de kommende sæsoners foredrag. Gennem

disse møder holdt han sig underrettet om lokale ønsker vedr. emner og foredragsholdere, og det var derefter hans opgave at tilrettelægge eventuelle foredragsrejser og træffe aftale om honorarer. Der kunne i denne periode registreres en faldende interesse for foredrag, og stigende honorarer gjorde det også vanskeligt at imødekomme alle indkomne andragender. På et vist tidspunkt måtte Kamphövener konstatere, at antallet af foredrag, som i periodens begyndelse lå omkring 60, var faldet til det halve. Medens højskolelærere tidligere havde været flittige foredragsholdere, var dette ikke mere tilfældet. De havde efterhånden opnået en ganske betydelig lønforbedring. Kamphövener ydede også en vis støtte til Løgumklosterrefugiets foredragsvirksomhed, hvilket af og til fremkaldte kritiske bemærkninger, men Arnfred rykkede som regel ud til forsvar for denne disposition.

Henvend 1/3 af bevillingen anvendtes til støtte for en række lokale musik- og sangforeninger, og Kamphövener mente at kunne konstatere en stigende interesse for denne side af det lokale kulturelle arbejde. Understøttelser blev imidlertid kun bevilget efter indgiven ansøgning og en nærmere vurdering af denne. I den foregående periode havde Kamphövener haft et nært samarbejde med musikdirektør Nielsen fra Guderup, men hans tiltagende alder medførte, at man efterhånden måtte indskrænke samarbejdet. Også den voksende lokalinteresse for amatørteatervirksomhed fandt Kamphövener det rimeligt at understøtte, men nærmere oplysning herom foreligger ikke. I 1969 forelagde Kamphövener en ansøgning fra en af lederne af amatørteatersamvirket i Gråsten, fru Anna Aabenhus, der havde bedt om en understøttelse på 1.000 kr. til opførelse af et skuespil, skrevet af forfatteren Gynter Hansen. Man havde begyndt opsætningen uden at have sikret sig det fornødne økonomiske fundament. Under debatten gik Fink stærkt ind for, at man understøttede opførelsen af et værk, som var skrevet af en sønderjysk forfatter, og i bestyrelsen var der enighed om at give den ønskede håndsrækning. Der indledtes i de kommende år et mangeårigt samarbejde med amatørteatervirksomheden i Gråsten, for hvilket der andetsteds senere vil blive redegjort. Som omtalt foran overtog Kamphövener fra 1962 fra Gotthardsen den godkendte støtte til afholdelse af kirkekoncerter i Tønder provsti.

Fra gammel tid understøttede Kamphövener også det arbejde, som udførtes i forskellige ungdoms- og fritidshjem i Åbenrå. Som regel

drejede det sig om en støtte på 500 kr. til de forskellige institutioner. Medens Gotthardsens bidrag til det lokale ungdomsarbejde som regel gik til afholdelse af lokaleudgifter, støttede Kamphövener også selve det arbejde, som disse institutioner satte i gang. På årsmødet i 1963 rejste Kamphövener det spørgsmål, om man kunne godkende støtte til den voksende lokale interesse for de gamle folkedanse. Spørgsmålet besvaredes positivt, og i en årrække understøttede man bl.a. folkedanserne i Løgumkloster. Fru Thomsen var et af de bestyrelsesmedlemmer, der udtalte sig positivt for folkedanserne, som bl.a. havde arrangeret et stort folkedanserstævne på idrætshøjskolen i Sønderborg.

5. Bevillingen til støtte af kulturelt og folkeligt virke blandt arbejderbefolkningen

Som omtalt foran varetog Gorrssen indtil 1965 ved siden af sit formandshverv også administrationen af denne bevilling. I 1965 efterfulgtes han af chefredaktør Bjerregaard Jensen, der fra 1973 afløstes af major J.K. Hansen. Understøttelse af denne bevilling blev normalt givet efter ansøgning, og til brug herfor havde man udarbejdet særlige skemaer. Den samlede bevilling udbetaltes som regel straks efter, at bestyrelsen havde godkendt det forelagte budgetforslag. På årsmøderne præsenteredes det detaljerede regnskab for det forløbne år samt forslag til nyt budget, og med hensyn til dette forekom det yderst sjældent, at bestyrelsen diskuterede enkeltheder.

Der foregik i årene 1957-75 en fortsat forhøjelse af bevillingen. Den beløb sig i regnskabsåret 1957/58 til 11.000 kr. og udbetaltes i regnskabsåret 1974/75 med 25.000 kr. Baggrunden herfor var dels, at man i periodens løb tog nye opgaver op, dels at virksomheden lidt efter lidt udvidedes til at omfatte hele landsdelen. Adskillige af de ydede understøttelser var meget beskedne, ofte 100 kr. Der kan derfor ikke i detaljer redegøres for disse, men man kan samle understøttelserne i visse hovedgrupper og hermed give et almindeligt indtryk af bevillingens anvendelse.

En væsentlig del af de til rådighed stående midler gik til støtte for arbejdet indenfor Arbejdernes oplysningsforbund (AOF). Man støttede til at begynde med forbundets lokale afdelinger, og da man i

1959 fik oprettet et sydjysk distrikt, gik støtten fortrinsvis til dette. En del af midlerne anvendtes til uddannelse af instruktører og studiekredsledere, og gennem årene ydedes endvidere støtte til afholdelse af kurser, fx samaritterkurser, til foredrag samt teater- og filmforestillinger i oplysningsforbundets regie. Man kunne også bidrage til fx, at medarbejdere indenfor oplysningsforbundet kunne komme på kursus på arbejderhøjskolen i Esbjerg eller til det såkaldte »Europaseminar« i Strasbourg. På årsmødet i 1974 spurgte Stenz, om det var rimeligt fortsat at bruge et relativt stort beløb (8.000 kr.) til aflønning af oplysningsforbundets konsulent, eller om der ikke var andre dele af arbejdsområdet, som mere trængte til støtte. Både Gorrsen og J.K. Hansen indrømmede, at det kunne være betænkeligt at låse sig fast på dette særlige formål.

Et andet væsentligt område, som fik hjælp af bevillingen, var de eksisterende afdelinger af »De unges idræt« og herunder DUI-Sønderjyllandskredsen. Understøttelsen blev givet, dels til fremme af de enkelte afdelingers arbejde, dels som hjælp til indretning og modernisering af mødelokaler. Det sidste formål kunne til tider beslaglægge ret betydelige beløb, således anvendtes i regnskabsåret 1968/69 ikke mindre end 10.000 kr. af den samlede bevilling på 23.500 kr. til dette formål. De enkelte DUI-afdelinger kunne også modtage hjælp til uddannelse af ledere og til indkøb af diverse materiel fx teltudstyr og lign. En ny betegnelse for disse ungdomsorganisationer var fra 1969 »Leg og virke«.

Et 3. betydningsfuldt område var støtten til forskellige arbejderkor og -orkestre. I det hele taget var man meget interesseret i at støtte dyrkelsen af sang og musik indenfor de lokale arbejderforeninger. Det gjaldt ikke blot de forskellige DUI-afdelinger, men også de voksne. Man bevilgede således en støtte til damekoret »Marsken« i Tønder, til Padborg jernbaneorkestre og til Sønderborg brandmandsorkestre. Ved flere lejligheder indkøbte man arbejdersangbøger til uddeling.

Fra den foregående periode havde man overtaget en fast bevilling på 800 kr. til »Kronprinsesse Ingrid's feriehjem«. Indtil 1967 fortsatte man med at yde denne understøttelse, men herefter ophørte den.

I anledning af genforeningsjubilæet i 1960 besluttede man at afsætte 2.000 kr. til udarbejdelse af en fremstilling af arbejderbevægelsens indsats i det nationale arbejde i årene 1920-40. Et par gange ef-

terlyste man en forfatter til en sådan fremstilling. Omsider indkom der et manuskript, som Bjerregaard Jensen dog ikke fandt tilfredsstillende. På flere bestyrelsesmøder var der fra forskellige side blevet nævnt personer, som man mente var i stand til at løse opgaven. I 1967 besluttede man at overføre beløbet til det historiske udvalg til udgivelse af et af Jens Bladt udarbejdet erindringsværk, som bl.a. indeholdt en fortrinlig skildring af 1930'ernes alvorlige arbejdsløshedskrise. Bogen udkom i Historisk samfunds særlige serie af sønderjyske levnedbeskrivelser i 1967.

6. Turnébevillingen

Blandt kultursamfundets forskellige bevillinger var turnébevillingen den, som i løbet af årene 1957-75 helt skiftede karakter. I periodens første år videreførtes de nu i mange år til den lokale befolkning givne tilbud om dramatisk kunst, fremført af professionelle skuespillere. Med tiden blev det af forskellige grunde mere og mere vanskeligt at fortsætte denne virksomhed, som man havde drevet i nært samarbejde med den sønderjyske teaterforening. Fra 1969 ophørte dette samarbejde, og i løbet af 1970'erne besluttede man mere og mere at anvende turnébevillingen til at understøtte den voksende lokale interesse for at spille amatørteater, således som den havde manifesteret sig, dels indenfor den såkaldte »Sønderjyske forsøgsscene«, dels indenfor »Dansk Amatør Teater Samvirke« med kontor i Gråsten.

Indtil 1962 administreredes turnébevillingen af departementschef Agnete Vøhtz, men fra 1963 overtoges bevillingen af kulturministeriets repræsentant i kultursamfundet, kontorchef E. Thrane. I de første år var den årlige bevilling 23.400 kr. I de følgende år svingede den både i op- og nedadgående retning og fastsattes for regnskabsåret 1974/75 til 37.600 kr.

Indtil teaterdirektør Helge Rungwalds død i 1960 fortsatte frk. Vøhtz med at lade Odense teaters skuespillerensemble opføre den traditionelle sommerforestilling. Som regel drejede det sig om ca. 20 opførelser hver sæson. I 1957 opførtes Chr. Olufsens tilsyneladende uopslidelige komedie »Gulddåsen«, i 1958 viste man Shakespeares skuespil »Trolde kan tæmmes« og i 1959 Chr. Demuths skuespil »Jord«. Efter Rungwalds død opførte en kreds af unge skuespillere

fra det kgl. teater Shakespeares skuespil »To herrer fra Verona«. Omkostningerne hertil beløb sig til 25.000 kr. og heraf betalte kultursamfundet de 14.000.

Man videreførte endvidere samarbejdet med teaterforeningen og ydede tilskud til de af denne forening arrangerede mindre efterårs- og vinterturnéer, som bl.a. blev tilrettelagt af teaterdirektørerne Illum og Harald Jørgensen. På programmet stod en række moderne danske dramatikere som Kaj Munk, Leck Fischer og Soya. Til godt 30 forestillinger kunne der samles ca. 4000 tilskuere. I 1961 ydede man et tilskud til »Dansk folkescene«, som opførte Jakob Knudsens skuespil »Den gamle præst« 28 gange.

Frk Vøhtz benyttede også fortsat skuespillerinden Louise Jørgensen som oplæser af dansk litteratur i forskellige forsamlingshuse. På hendes program stod i disse år bl.a. Herman Bangs »Tine«, Martin A. Hansens »Høstgildet« og »Jobs bog«. I sæsonen 1960 besøgte hun således Guderup, Klipleve, Emmerlev, Abild, Agerskov, Vollerup, Ravsted, Højer og Hellevad. En del af oplæsningerne var henlagt til de lokale kirker. Indtil 1961 støttede man også de sædvanlige 3 årlige koncerter af Århus byorkester. Omkostningerne beløb sig til 2.400 kr., og i 1957 gæstede orkesteret Gråsten, Nordborg og Tønder.

Fra 1963 overtog Thrane administrationen af bevillingen, og i de første år fulgte han i sin forgængers fodspor. Det viste sig imidlertid snart, at de stærkt stigende udgifter, navnlig til honorarer for de optrædende kunstnere, gjorde det vanskeligt at fortsætte de traditionelle sommerturnéer. Thrane forhandlede med direktør Kai Holm om udsendelse af en turné i 1963 og atter i 1964, men det viste sig umuligt at gennemføre. Thrane fandt det derfor nødvendigt at udvide efterårs- og vinterturnéerne, og det blev i vid udstrækning overladt teaterforeningen at stå for arrangementerne. Også her havde man stigende udgifter, og turnébevillingen blev i 1964 forhøjet til 30.000 kr., hvoraf de 27.000 kr. udbetaltes foreningen. Fra 1966 forhøjedes bevillingen yderligere til 40.000 kr. og heraf modtog foreningen i 1967 og 1968 33.000 kr. Ved forskellige lejligheder udtrykte Thrane en vis skepsis overfor foreningens valg af repertoire. I 1969 kunne Thrane meddele, at der i henhold til den nye teaterlov var blevet bevilget teaterforeningen et ganske betydeligt statstilskud, og selv om han ikke kunne garantere, at et tilsvarende tilskud ville komme til udbetaling fremover,

vedtog bestyrelsen at nedskære turnébevillingen fra 40 til 18.000 kr. Hermed ophørte kultursamfundets mangeårige samarbejde med teaterforeningen.

Ligesom frk. Vøhtz ønskede Thrane, at man skulle arrangere oplæsningsaftener med anerkendte skuespillere. I 1966 sluttede han aftale med skuespillerinden Beatrice Bonnesen, der på sin turné besøgte 19 forsamlingshuse. Selv om han på årsmødet i 1971 havde fået godkendt en bevilling på 5.000 kr. til dette formål, lykkedes det hverken i 1971 eller i 1972 at få gennemført et lignende arrangement, vel nok fordi det knob med at få etableret de fornødne lokale kontakter. På Kamphöveners forslag kom Thrane i 1973 i forbindelse med lærer Tage Madsen i Bylderup-Bov, der var sekretær i »Grænseegnens arbejdsudvalg«. I januar 1973 blev der på Thranes initiativ afholdt et møde i Åbenrå, hvori bl.a. deltog foruden lærer Madsen, Kamphöven og Iversen. Man aftalte her, at Thrane skulle kontakte skuespillere, der var villige til at stille sig til rådighed med oplæsning, og honorarerne skulle betales af kultursamfundet. Lærer Madsen påtog sig de lokale arrangementer og lovede desuden at skaffe dækning for rejseudgifter og ophold. I marts 1973 sluttedes en aftale med direktør Kai Holm, som lovede at fortælle teatererindringer og læse op af Johs. V. Jensens værker. Det var netop 100-året for denne forfatters fødsel, og der arrangeredes 3 aftenunderholdninger med dette program i Bylderup, Gråsten og Hellevad. Senere på året fik Thrane skuespilleren Ebbe Rode til at læse op i Åbenrå og Bylderup. I 1974 udsendtes skuespilleren E. Hass Christensen med et Blicher-program. I februar 1974 besøgte han 13 forskellige steder, og i november 1974 kom han igen til Nordslesvig, hvor han havde 6 oplæsningsaftener. Det var iøvrigt sidste gang, at der fra kultursamfundets side blev ydet støtte til udsendelse af professionelle skuespillere til de nordslesvigske forsamlingshuse. Thrane havde gerne set, at der af turnébevillingens midler fortsat kunne være ydet støtte til dette formål, men i bestyrelsen var der en stigende interesse for at anvende turnébevillingen til den voksende lokale interesse for amatørteaterarbejdet.

Allerede før 1920 havde man spillet amatørteater i Nordslesvig som et naturligt led i bestræbelserne for at dyrke og udbygge sin danske nationalitet. I de nærmeste år efter genforeningen var der ligesom indtrådt en vis stilstand i amatørteaterarbejdet, men da den nazistiske

propagandastorm blæste op, vågnede den gamle interesse påny. »Det unge Grænseværn« gjorde en positiv indsats for at genopvække dette gamle og prøvede middel i nationalitetskampen. Også besættelsestiden virkede i samme retning, og interessen for amatørteatret fik yderligere næring under indtryk af den popularitet, som vesttysk fjernsyn skaffede sig i disse år, og også af en lurende frygt for en øget fremmed kulturel påvirkning, hvis Danmark sluttede sig til de europæiske fællesskaber.

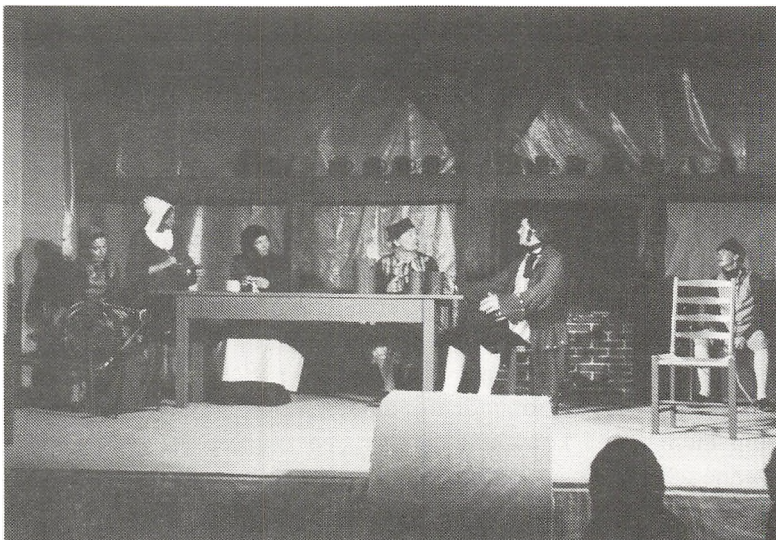
Kultursamfundets støtte til amatørteatervirksomheden samlede sig om to forskellige institutioner, nemlig »Dansk Amatørteater Samvirke« og »Sønderjysk Forsøgscene«.

Landsorganisationen »Dansk Amatørteater Samvirke« var blevet oprettet i 1948, og dets landssekretariat henlagdes til Gråsten, hvor viceinspektør ved Gråsten folke- og realskole, Arne Aabenhus, virkede som ulønnet sekretær og forretningsfører, bistået af sin kone Anna Aabenhus, som en vis periode varetog formandshvervet for den særlige sønderjyske kreds indenfor samvirket. Længe havde landssekretariatet sine lokaler i ægteparret Aabenhus' hjem. Senere fik man med støtte fra Gråsten kommune rådighed over den nedlagte Ladegårdsskov skole til landssekretariat. Samvirket ydede økonomisk støtte og vejledning til privatpersoner og foreninger, som ønskede at komme i gang med amatørteatarbejde. Arne Aabenhus virkede tillige som instruktør.

På et vist tidspunkt var Kamphövener begyndt at støtte samvirket i Gråsten med en årlig bevilling på 500 kr. Som omtalt foran blev der i 1969 ligeledes på hans bevilling opført et éngangstilskud til opførelsen af et skuespil, skrevet af forfatteren Gynter Hansen. Da bestyrelsen ivotrigt fandt virksomheden i Gråsten værd at understøtte, enedes man i 1969 om på turnébevillingen yderligere at optage et tilskud på 2.000 kr., og fra da af tilstod man regelmæssige tilskud til samvirket af turnébevillingen.

På årsmødet i 1972 kunne Thrane meddele, at samvirket havde oprettet en teaterskole i Gråsten, og at man nok ville få brug for flere penge. Indtil videre ville han dog foreslå opretholdelse af det tidligere givne tilsagn om et årligt tilskud på 2.000 kr. I tilslutning til dette forslag udspandt der sig en almindelig drøftelse om anvendelsen af turnébevillingen, hvorunder Fink gjorde gældende, at den tidligere virk-

Amatører i Højer opfører skuespillet »De tre Helligaftener« (St.St. Blicher/Folmer Christiansen) i den såkaldte »Kiers gård«, hvor amatørgruppen »Galeasen« giver sine forestillinger. Scenen er indrettet i den gamle lade, hvis tømmerkonstruktion ses i billedets baggrund. Foto udlånt af: Amatør Teater Samvirke, Gråsten.

somhed nok havde overlevet sig selv og havde fundet sin naturlige afløser i amatørteatret. Det var ved denne lejlighed, at Thrane udtalte, at han ikke gerne fuldstændigt opgav at støtte det professionelle teater. Som påvist foran, opnåede han da også endnu i nogle år at få godkendt en mindre bevilling til udsendelse af professionelle skuespillere. Til Thranes bemærkninger svarede Fink, at man eventuelt kunne satse på de professionelle skuespillere, hvor det drejede sig om optræden på større steder. Iversen argumenterede for en forestilling enten i Sønderjyllandshallen eller i biblioteket i Sønderborg, hvor man kunne anvende unge kunstnere fra landsdelen. Thrane fik sine ønskede 10.000 kr. til en fortsættelse af turnévirkomheden, medens resten af bevillingen reserveredes amatørteaterarbejdet.

På årsmødet i 1973 genoptog man drøftelsen om støtte til den nyoprettede teaterskole i Gråsten. Thrane havde modtaget en ansøgning om et tilskud på 50.000 kr. og oplyste i den forbindelse, at kulturmini-

steriet var positivt indstillet overfor virksomheden i Gråsten. Han kunne dog kun anbefale, at kultursamfundet ydede 20.000 kr., da der i Gråsten ikke var tale om egentlig skuespilvirksomhed. Ejnar Jensen spurgte, om ikke der kunne ydes tilskud af forsamlingshusbevillingen til indretningen af den indkøbte ejendom for skolen, men det betvivlede formanden. Bestyrelsen tilsluttede sig, at man ydede 20.000 kr. til skolen i Gråsten i regnskabsåret 1973/74, hvilket medførte, at turnébevillingen måtte sættes op til det hidtil største beløb, nemlig 41.500 kr. Teaterskolen i Gråsten eksisterede dog kun i 5 år, da man ikke så sig i stand til økonomisk at efterkomme brandmyndighedernes krav til den indkøbte bygnings indretning. I regnskabsåret 1974/75 nedsatte man derfor bevillingen til 10.000 kr.

Den anden institution indenfor amatørteaterarbejdet i Nordslesvig, som man kom i kontakt med, var den sønderjyske forsøgsscene. Denne selvejende institution, som kan betragtes som et barn af samvirket i Gråsten, oprettedes ved et møde på Folkehjem i Åbenrå 15. febr. 1959. En kreds af teaterinteresserede fra landsdelen havde fulgt en indbydelse fra forstanderen for Vojens ungdomsskole E. Hagelsø, der på det tidspunkt var landsformand for samvirket, om at mødes i Åbenrå. Deltagerne var enige om, at en udvidet dansk amatørteatervirksomhed, nøje forbundet med det eksisterende danske foreningsliv, var egnet til at styrke dansk-nordisk ånds- og kulturliv. Den praktiske ledelse af den nyoprettede forsøgsscene lagdes i de første år i hænderne på fru Carla Caspersen, Åbenrå. Da hun trak sig tilbage som formand i 1969, valgtes forsøgsscenens daværende sekretær fru Bodil Rindom, Tinglevgård til hendes efterfølger.

Det var forsøgsscenens opgave at samle interesserede medborgere til aktiv deltagelse i fremførelse af dramatisk kunst. Man lagde ud med en opførelse af Kjeld Abells skuespil »Anna Sophie Hedvig«, og premieren fandt sted på Sundeved ungdomsskole 22. nov. 1960. Forestillingen, som blev en stor succes, blev senere opført adskillige steder i landsdelen. De optrædende i denne og de nærmest følgende forestillinger var hentet fra hele Nordslesvig. Man fortsatte i 1961 med opførelsen af Erik Knudsens skuespil »Frihed – det bedste guld« og året efter med Erik Lindstrøms dramatiske arbejde »Et spil om en vej, som til himlen går«. Det var ved opførelsen heraf, at fru Rindom gjorde sin entré i amatørteaterarbejdet. Ved de to sidstnævnte fore-

Scenebillede fra opførelsen i 1964 på Folkehjem i Åbenrå af skuespillet »Hvo som tror, haster ikke«. Holger Jacobsen havde skrevet stykket på basis af bevarede breve fra årene 1863-65. I stykket optrådte både brevskriveren madam Cornett, Åbenrå og den sagnomspundne Jomfru Fanny. Stykket var iscenesat af overlærer Arne Aabenhus, Gråsten. Foto udlånt af: Sønderjysk forsøgsscene, Tinglev.

stillinger havde iøvrigt Arne Aabenhus virket som instruktør.

Det viste sig hurtigt yderst besværligt at skulle samle de aktive skuespillere fra nær og fjern. Man besluttede derfor at oprette lokale arbejdsgrupper, hvor deltagerne ikke behøvede at tilbagelægge lange strækninger for at samles til de nødvendige prøver og de følgende opførelser. I årene frem mod 1975 fik man oprettet den såkaldte »Haderslev-gruppe«, i 1962 grundlagdes »Det lille teater i Flensborg« og i 1967 »Slogs herreds amatører«, som kunne benytte den i 1963 færdiggjorte friluftsscene med plads til 400 tilskuere. I 1970 startedes »Det lille teater i Åbenrå« og to år senere »Det lille teater i Gråsten«. Desuden fik man oprettet en særlig »Kirkespilgruppe«, som havde premiere 3. nov. 1965 i Løgumkloster kirke, og som gennem årene opførte adskillige kirkespil, først og fremmest skrevet af Olav Hartman.

I 1961 henvendte fru Caspersen sig for første gang til kultursamfundet med anmodning om støtte til forsøgsscenens arbejde. I sin ansøgning gjorde hun opmærksom på, at man behøvede gode instruktører til iscenesættelserne, og disse måtte ofte hentes udenfor landsdelen. Man ville også gerne anskaffe forskelligt sceneudstyr, ligesom det var nødvendigt at arrangere sminkekurser. I bestyrelsen var der almindelig enighed om at støtte forsøgsscenens arbejde, og man pålagde frk. Vøhtz at udrede en understøttelse på 3.000 kr. af turnébevillingen. For at skaffe plads indenfor bevillingens rammer, henstillede man iøvrigt, at man opgav den traditionelle støtte til Århus byorkester, da dettes økonomi på anden måde var sikret. Også i de følgende år udbetalte man tilskud til forsøgsscenen. På årsmødet i 1969 udtalte Thrane, at forsøgsscenen burde støttes yderligere som anerkendelse for sit gode og idealistiske arbejde. Man havde stadig uopfyldte ønsker om anskaffelse af mere belysningsmateriel og diverse lydanlæg, og man ville gerne have mulighed for at kunne yde de optrædende bidrag til rejseomkostninger og til fortsat afholdelse af de meget vigtige sminkekurser. Thrane foreslog, at man forhøjede det faste tilskud til 6.000 kr. og at man iøvrigt gav et ekstraordinært tilskud på 10.000 kr. til opfyldelse af de forskellige fremsatte ønsker. Også i de følgende år ydede kultursamfundet et fast tilskud, i regnskabsåret 1974/75 fastsat til 12.000 kr.

Der kan ikke i denne sammenhæng i detaljer redegøres for forsøgsscenens mange forskellige initiativer, ved hvis gennemførelse et stigende antal både unge og ældre medvirkede. I visse tilfælde fik man ligeledes organiseret særlige børnegrupper. Det skal blot nævnes, at da man i 1979 kunne se tilbage på 20 års virke, havde man i denne periode opført ca. 160 skuespil, fordelt på ca. 1100 opførelser, hovedsagelig indenfor Nordslesvig, men også syd for grænsen og i det øvrige land. Også gæstespil i de andre nordiske lande havde man haft mulighed for at gennemføre.

Udviklingen i perioden 1957-75 havde for turnébevillingen formet sig således, at de til rådighed stående penge mere og mere gik til støtte af amatørteatervirksomheden i Nordslesvig. På budgettet for finansåret 1974/75 var turnébevillingen opført med 30.000 kr., hvoraf de 12.000 kr. var reserveret forsøgsscenen og de 10.000 kr. teatersamvirket i Gråsten. De resterende 8.000 kr. var tiltænkt traditionelle turnéer

med professionelle skuespillere. I praksis blev der ikke brug for disse penge.

7. Det historiske udvalg

Indtil 1963 virkede Linvald som udvalgsformand. I 1963 frabad han sig formandshvervet, men forbeholdt sig at blive siddende i bestyrelsen. Han mødte dog ikke senere og døde i 1965. I Linvalds sted udpegedes Troels Fink som fremtidig formand, og samtidig indvalgtes landsarkivar Iversen i bestyrelsen og til medlem af det historiske udvalg. Efter Hans Lunds død i 1969 udpegedes professor H.P. Clausen som medlem af bestyrelsen, og han fik samtidig plads i det historiske udvalg. Sammen med Troels Fink havde Harald Jørgensen sæde i udvalget gennem hele perioden.

På årsmødet i 1957 godkendtes en bevilling på 8.000 kr. til historisk udvalg, og i regnskabsåret 1974/75 var bevillingen 49.000 kr. Der var altså tale om en ganske betragtelig forhøjelse af de midler, som blev stillet til rådighed for publikationer vedr. sønderjysk historie.

Baggrunden herfor var den betydelige ekspansion, som Historisk samfund for Sønderjylland gennemløb i denne periode. Æren herfor må i første række tilskrives landsarkivar Iversen, som i 33 år varetog ledende poster indenfor samfundets bestyrelse. Han virkede fra 1946 som sekretær i det historiske samfund og derefter i en lang årrække som formand. I disse år lykkedes det ikke blot at få medlemskredsen betydeligt forøget, men også at aktivere den. Samfundets gamle tidsskrift »Sønderjyske Årbøger« blev udvidet, og det samme gælder »Sønderjysk Månedsskrift«, et mere populært anlagt tidsskrift, som udkom med 12 numre om året. Det var blevet grundlagt i 1924 af det historiske samfund og var i de første år blevet redigeret af amtslæge Lausten Thomsen, der også i mange år havde virket som det historiske samfunds formand, og af seminarielærer Claus Eskildsen. Foruden at stå som udgiver af disse to historiske tidsskrifter fortsatte det historiske samfund som udgiver af en særlig skriftserie, og i årene 1957-75 udsendtes adskillige nye publikationer i denne række. Man tog også i disse år initiativet til at udsende en særlig række af små sønderjyske levnedbeskrivelser, som blev meget yndede og fik stor udbredelse.

Ved periodens begyndelse var en del af bevillingen (3.000 kr.) reser-

veret selve driften af det historiske samfund, men allerede indenfor det følgende femår, blev driftstilskuddet forøget til 10.000 kr. Baggrunden herfor var øget foredragsvirksomhed, igangsættelse af lokalhistoriske kurser, egnsvandring og den stærkt øgede publikationsvirksomhed. Også den betydelige tilgang af nye medlemmer øgede administrationen. Omkring 1964 beløb den årlige omsætning sig til ca. 200.000 kr., hvilket medførte, at man ikke længere kunne klare samfundets daglige administration på fritidsbasis, således som det var skik og brug indenfor de fleste tilsvarende videnskabelige organisationer. Man måtte antage lønnet arbejdskraft. Bevillingen blev derfor i 1964 forhøjet til 15.000 kr. om året, og på dette niveau blev man stående i resten af perioden. På årsmødet i 1966 kunne man meddele, at samfundet nu talte ca. 3.000 medlemmer, og at det hermed havde indtaget pladsen som det største af de danske lokalhistoriske samfund. Fra ca. 1970 måtte man imidlertid meddele kultursamfundet, at det var nødvendigt at anvende det tilståede bidrag på 15.000 kr. til dækning af et stigende underskud på udgivelsen af »Sønderjysk Månedsskrift«, idet stigende trykkeudgifter var løbet langt foran indtægten ved abonnement og annoncer. Man havde ganske vist fra tid til anden set sig nødsaget til at forhøje abonnementsprisen, men man var bekymret for, at en kraftig forhøjelse ville foranledige tab af holdere.

Foruden det almindelige driftstilskud modtog det historiske samfund gennem hele perioden betydelige beløb til udgivelse af adskillige historiske arbejder og de før nævnte mindre levnedbeskrivelser. I det følgende skal gives en oversigt over de bøger, hvis udgivelse kultursamfundet støttede, og hvis titler viser bredden i samfundets publikationspolitik. I nogle tilfælde deltes understøttelsen over to regnskabsår, og det anførte årstal i parentes angiver det første år, hvor en bevilling blev vedtaget.

A. Svensson: Redaktør J. Jessen. Flensborg Avis II-III (1957 og 1959), Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid (1957), Åbenrå bys historie I-II, under redaktion af J. Hvidtfeldt og P. Kr. Iversen (1960), Johan Meyer: Det gamle Frøslev (1961), Th. Kaufmann: Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet (1963), Peter H. Smidt: Hverdag og fest. Vestslesvigske minder (1963), Fred. Høyberg: Gennem 80 år (1964), L. S. Ravn: Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk sty-

Friluftsscenen ved »Slogs Herreds Hus«. I 1963 tog den lokale befolkning initiativet til indretning af en friluftscene i forsamlingshusets nabolag. Man fyldte nogle eksisterende mergelgrave op og beplantede dem. Scenen toges i brug i 1964, og der kan skaffes plads til ca. 400 tilskuere. Ovenstående fotografi viser forestillingen »Sommer i Tyrol« fra 1968. Foto i privateje.

re (1966), Slægtshistoriske studier i Sønderjylland. En vejledning (1965), Andreas Øster: Barn i Herrnhuternes Christiansfeld (1965), Jens Bladt: Alsiske minder (1967), Peter Kier: Min rejse gennem jordelivet (1967), I.J.I. Bergholt: Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig (1969), M. Mørk-Hansen: Erindringer (1969), Harald Jørgensen: Genforeningens statspolitiske baggrund (1970), Sønderjyske historikere (1972) og P. Beck: Dansk dreng i Sundeved (1973). Da det historiske samfund efterhånden lå inde med flere manuskripter til udgivelse, vedtog man på årsmødet i 1974 at bevilge 14.000 kr. til fortsat udgivelse af sådanne. Det historiske samfund blev på den måde friere stillet med hensyn til hvilke publikationer, man ville give prioritet.

På årsmødet i 1966 foreslog Iversen en første bevilling på 3.000 kr.

til indsamling af lokalhistorisk stof. Hermed var begyndelsen gjort til den særlige institution, som fra 1969 benævnedes »Historiske samlinger for Sønderjylland«, og som fik egne lokaler i landsarkivet, da dette i 1974 kunne tage sin nybygning i brug. Det var den nye institutions opgave at indsamle billeder og traditionsstof. Man begyndte en affotografering af historiske bygninger, og man optog interviews på bånd med personer, som kunne berette om de gamle tider og deres mennesker. Da man havde vanskeligt ved at få tilskud fra anden side til det påbegyndte arbejde, forhøjede kultursamfundet sin bevilling fra 1970 til 15.000 kr.

Som det vil være fremgået af det foregående var det så godt som udelukkende det historiske samfunds arbejde, som kultursamfundet understøttede. Det kan dog nævnes, at man i 1959 gav daværende undervisningsadjunkt H.P. Clausen 1.500 kr. til en studierejse til Wien, Paris og Bruxelles i forbindelse med hans arbejde med en biografi af hertug Christian August af Augustenborg.

Peter Gorrsens formandsperiode

2. Årene 1975-85

1. Indledning

I kultursamfundets sidste 10 år frem mod 75-års jubilæet i foråret 1985 har Peter Gorrsen fortsat varetaget hvervet som formand. Derimod er der i samme periode forekommet adskillige ændringer i bestyrelsens sammensætning. 3 bestyrelsesmedlemmer er afgået ved døden, nemlig kontorchef Martensen-Larsen (1981), gårdejer Chr. Speggers (1983) og sekretær Niels Gotthardsen også i 1983. Desuden er følgende medlemmer udtrådt, nemlig Arne Fog Pedersen og Morten Kamphövener (1978), E. Thrane (1979) og Claudi Westh (1983). Revisor Hans Mathiesen afløste Fog Pedersen som repræsentant for grænseforeningen, medens kontorcheferne Hans Jacob Kjær og Erik Lautrup fulgte efter Thrane og Martensen-Larsen som repræsentanter for henholdsvis kultur- og undervisningsministeriet. Erhvervssekretær P. Groth Bruun, Åbenrå afløste Gotthardsen, medens overbibliotekar Jørgen Mågård indtrådte som repræsentant for sprogforeningen og seminarieadjunkt Niels E. Tyge, Tønder fulgte efter Claudi Westh som repræsentant for det radikale venstre. Da Simon From nedlagde sin plads i bestyrelsen i 1985, indvalgte lærer Tage Madsen, Bylderup-Bov som repræsentant for partiet venstre.

I 1980 døde også kultursamfundets mangeårige sekretær, økonomidirektør i Danmarks radio Ejnar Jensen, og som hans efterfølger valgtes fuldmægtig i kulturministeriet Karen Munk Christensen.

Gennem hele perioden har kultursamfundet kunnet disponere over en statsbevilling på 330.000 kr., som udredes af finanslovskonto § 21. 01.01.53.06, og som bærer betegnelsen »til ministeriets disposition«. Man vil således også i de sidste 10 år forgæves lede efter betegnelsen »Dansk Kultursamfund« på finansloven. Nu som før er de 200.000 kr. af bevillingen båndlagt til forsamlingshusformål. Fra gammel tid havde kultursamfundet iøvrigt haft en lille obligationsbeholdning til pålydende 6.000 kr., som afkastede en beskedent renteindtægt. På

Finks forslag vedtog man i 1981 at afhænde obligationerne og lade det indvundne beløb – 1621 kr. – indgå på samfundets sparekassekonto.

Ligesom i de foregående år har man afholdt et fast årsmøde, som fra 1980 har været henlagt til Sandbjerg slot ved Alssund. På disse årsmøder forelægges regnskabet for det forløbne finansår, og man modtager beretninger fra de udvalg og enkeltpersoner, som har administreret de givne bevillinger. Bestyrelsen kan i tilknytning hertil fremsætte bemærkninger og stille forslag om eventuelle nye opgaver, som ønskes drøftet. Årsmødet vedtager herefter et budget for det kommende år på basis af de fremsatte forslag. I det store og hele har man videreført støtten til de forskellige opgaver, som er taget op i de foregående perioder. De øgede muligheder for i henhold til ny lovgivning at få både statslig og kommunal støtte til flere af de foretagender, som kultursamfundet traditionelt har givet finansiell hjælp gennem årene, har imidlertid medført, at nogle tilskud er blevet slettet, og pengene overført til løsning af nye opgaver. En nærmere redegørelse herfor vil fremgå af det følgende.

2. Forsamlingshusbevillingen

Til forsamlingshusformål har årligt været reserveret 200.000 kr. med ret til at overføre besparede beløb til næste regnskabsår. Gorrsen har gennem hele perioden varetaget hvervet som formand for forsamlingshusudvalget, og indtil sin død i 1983 fungerede Gotthardsen som sekretær og kasserer med et årligt honorar af 1.500 kr. Han efterfulgtes i 1983 af erhvervsrådssekretær i Åbenrå P. Groth Bruun. Man benyttede sekretærskiftet til at overføre forsamlingshuspengene fra den tidligere bankforbindelse i Ribe til pengeinstitutter i Åbenrå. Ved periodens begyndelse var desuden Kamphövener, Simon From og Claudi Westh medlemmer af forsamlingshusudvalget. Da Kamphövener trak sig tilbage i 1978, efterfulgtes han af Speggers, og da han døde i 1983, indtog Jørgen Mågård den ledige plads. Simon From udtrådte i sommeren 1984 og erstattedes af lærer Tage Madsen, Bylderup-Bov, der på det tidspunkt ikke var medlem af kultursamfundets bestyrelse, men som i forskellige forbindelser havde været knyttet til samfundets virke. Det radikale venstres repræsentant i forsamlingshusudvalget efter Claudi Westh var seminarieadjunkt Niels E. Tye.

Der har også i årene 1975-85 været stor efterspørgsel efter de rente- og afdragsfrie lån, som kunne bevilges. En væsentlig grund hertil var skærpede myndighedskrav til forsamlingshusenes brandsikring og forsyning med moderne sanitære installationer. De lokale myndigheder viste ofte stor forståelse overfor den enkelte forsamlingshusbestyrelse og krævede ikke en omgående opfyldelse af alle krav, men de nye bestemmelser skulle naturligvis følges, og mange måtte derfor stille op i køen af låneansøgere. På årsmødet i 1975 kunne det således oplyses, at man havde modtaget andragender til et samlet beløb på ca. 1 mill kr. Også i de følgende år indkom der mange nye andragender.

En oversigt over samtlige bevilgede lån pr. 26. juni 1984 viser, at der ialt var givet 7.661.750 kr. i lån.

Af dette beløb indestod 7.454.750 kr. som lån i 83 forsamlingshuse, medens 207.000 kr. var udlånt til andre institutioner end forsamlingshuse. Det drejede sig om følgende institutioner, idet lånets størrelse er angivet i parentes. Ungdomsskolen i Højer (125.000 kr.), FDF-lejren »Frederikshøj« (10.000 kr.), Ungdomsborgen i Skærbæk (6.000 kr.), Rens ungdomsskole (20.000 kr.), Højer fritidshjem (28.000 kr.), Sundved ungdomsskole (8.000 kr.) og i sportspladsen ved det tidligere forsamlingshus i Notmark, som var overtaget af kommunen (10.000 kr.).

Lånene i de 83 forsamlingshuse havde – nu som før – en meget varieret størrelse og var ikke altid bevilget på én gang. Det kunne være ydet i større eller mindre portioner over en vis årrække. I bunden af låneskalaen lå Hjerpsted forsamlingshus og Vedsted landbohjem, som hver havde modtaget et lån på 10.000 kr., medens følgende huse lå i top, nemlig Tinglevhus med et lån på 560.000 kr., efterfulgt af Sofiedal forsamlingshus med et lån på 224.000 kr. og Slogs Herreds Hus med et lån på 201.000 kr.

Fordeles man samtlige huse i 5 grupper efter de modtagne låns størrelse, fremkommer følgende billede:

9 forsamlingshuse havde modtaget lån indtil 25.000 kr.

13 forsamlingshuse havde modtaget lån fra 26.000- 50.000 kr.

32 forsamlingshuse havde modtaget lån fra 51.000-100.000 kr.

26 forsamlingshuse havde modtaget lån fra 101.000-200.000 kr.

3 forsamlingshuse havde modtaget lån over 200.000 kr.

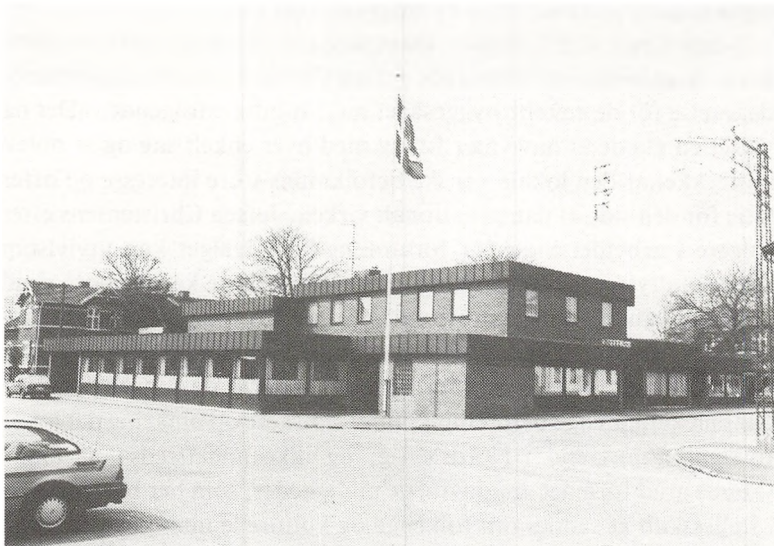
83 forsamlingshuse

Gruppen med lån i størrelsesorden mellem 101.000 og 200.000 kr. vejede tungt til i det samlede billede, idet lidt under halvdelen af den samlede udestående lånekapital, nemlig 3.646.000 kr., var anbragt i disse 26 huse. Det drejede sig om følgende forsamlingshuse: Fårhus, Sølsted, Klipleve, Nr. Hostrup, Kegnæs, Døstrup, Løgumkloster, Vilstrup, Skelde, Arnum, Uge, Bolderslev, Alslev, Rinkenæs, Øster Højst, Ravsted, Hovslund, Kollund, Holbøl landbohjem, Kruså, Hviding, Tandslet, Spandet, Augustenborg, Hjordkær og Brede.

Som det vil erindres, ydede kultursamfundet til at begynde med kun støtte til forsamlingshuse i de nationalt truede egne. Efter at man i 1958 havde besluttet, at også forsamlingshuse udenfor dette område kunne komme i betragtning, udvidedes långivningen også til landsdelens nordlige del. Selv huse beliggende helt oppe ved Kongeågrænsen, fx forsamlingshuset i Skodborg, opnåede betydelige lån. Da forsamlingshusudvalget blev spurgt af et bestyrelsesmedlem, hvorledes det kunne gå til, at huset i Skodborg havde fået bevilget et lån på 80.000 kr., svarede Gotthardsen, at der fra lokal side var fremskaffet ikke mindre end 120.000 kr. til formålet.

Som regel gav forsamlingshusudvalgets beretning og regnskab ikke anledning til større diskussioner på årsmøderne. Ved enkelte lejligheder rejstes dog mere principielle spørgsmål. Således spurgte Speggers i 1976, hvorledes bestyrelsen så på forsamlingshusenes mulighed for at udskænke spiritus. Fink udtalte i den forbindelse, at man ikke skulle lægge for megen vægt herpå, men først og fremmest være opmærksom på husenes anvendelse i det almindelige kulturelle arbejde. På et spørgsmål om, hvorledes man skulle stille sig i de tilfælde, hvor kommunen overtog et forsamlingshus for at indrette det til en »sognegård«, svarede Gotthardsen, at man i sådanne tilfælde lod de ydede lån blive stående. Kun når husene overgik i privateje, krævedes indfrielse af lånet.

Ved flere lejligheder kunne formanden oplyse, at der fra kommunernes side var en stigende interesse for at understøtte virksomheden i forsamlingshusene, og det kom også frem, at både sprogforeningen og H.P. Hanssens mindefond af og til ydede enkelte huse støtte. Det var dog kun mindre beløb, det drejede sig om. Speggers oplyste således i 1977, at sprogforeningen ikke kunne anvende mere end ca. 10.000 kr. om året til forsamlingshusformål, og Gorrsen kunne her-

Forsamlingshuset i Tinglev, således som det præsenterer sig efter den sidste store renovering. Igennem årene har kultursamfundet dels bidraget til opførelse af en række nye forsamlingshuse, dels medvirket ved modernisering af allerede eksisterende huse i takt med de seneste årtiers skærpede myndighedskrav. Forsamlingshuset i Tinglev er den forsamlingsbygning, som kultursamfundet har ydet det største lån.

Foto fra 15.6.1985 i Lokalhistorisk arkiv for Tinglev kommune.

efter fastslå, at det fortsat måtte være kultursamfundets opgave at løse de egentlige investeringsformål.

Fra tid til anden skete det, at en lokalkreds opgav at fortsætte driften af et forsamlingshus og solgte det til en privatmand. I sådanne tilfælde krævede kultursamfundet, at et ydet lån blev indfriet, således at det tilbagebetalte beløb kunne anvendes til nye lån. I 1974 nedlagdes Notmark forsamlingshus, og et lån på 60.000 kr. indfriedes. Dog lod man et mindre lån blive stående i den ved forsamlingshuset indrettede sportsplads. Da Tønderhus overgik i privateje, traf man den ordning med den nye ejer, at han i 3 årlige rater à 15.000 kr. skulle tilbagebetale det indestående lån på 45.000 kr. I 1979 overgik Sønderhav og omegns mødehus også i privateje, og et lån på 19.000 kr. gik tilbage, og året efter nedlagdes Jels landbohjem, og man modtog 36.000 kr.

tilbage. Efter 1980 har Abild landbohjem indfriet sit lån på 20.000 kr. og Broager forsamlingshus et lån på 60.000 kr.

I den foran s. 95 omtalte beretning om forsamlingshusbyggeri i årene frem mod 1943 afsluttede Jepsen Christensen sin detaljerede redegørelse for de enkelte byggesager med at udtale følgende: »Det har været en glæde at have nær føling med hver enkelt sag og at opleve indtrykket af den lokale danske befolknings store interesse og offervilje for dén side af dansk nationalt virke«. Jepsen Christensens efterfølgere i arbejdet indenfor forsamlingshusudvalget kan utvivlsomt nikke samtykkende til disse ord. Forsamlingshuse kendes også rundt omkring i andre danske provinser, og en samlet kortlægning af disse og deres funktioner er for nylig gennemført og publiceret. Uden at gå nogen for nær, kan det nok fastslås, at i ingen af de danske provinser har den almindelige befolkning sluttet stærkere op omkring det lokale forsamlingshus end i Nordslesvig, og ikke andetsteds har man i samme grad formået at udnytte de muligheder, som her blev givet for i fællesskab at samles om folkelige og kulturelle interesser. Gennem de midler, som har været stillet til kultursamfundets disposition, har det været muligt ikke blot at medvirke til mange nye huses opførelse, men også til disses fortsatte udbygning og modernisering, således at forsamlingshuset stadig kunne forblive det naturlige og stærkt benyttede samlingssted for lokalsamfundet.

3. Gotthardsens bevilling

Indtil 1977 videreførtes den af Gotthardsen administrerede bevilling til forskellige nationale formål. Bevillingen havde imidlertid ikke mere sit tidligere omfang, og på årsmødet i 1977 besluttede man helt at ophæve den. Man stillede dog Gotthardsen i udsigt, at man ville være villig til at diskutere en genoptagelse af de tidligere understøttelser, hvis der skulle blive behov for det. Det blev dog ikke tilfældet.

I de få år, hvor bevillingen endnu eksisterede, drejede det sig om et beløb på indtil 5.000 kr. I regnskabsåret 1975/76 anvendtes disse penge på følgende måde: skoleinspektør Folmer Christiansen fik 1.500 kr. til ungdomsarbejdet i Højer, førstelærer S.N. Christensen 1.000 kr. til ungdomsarbejdet i Ravsted, forstander Niels Mønsted i Rens 1.000 kr. til afholdelse af udgifter i forbindelse med befolkning-

gens benyttelse af skolens bygninger til nationale møder og 1.000 kr. til frimenighedskirken i Skærbæk. Også årsmødet i 1976 tilsluttede sig, at Gotthardsen kunne disponere over 5.000 kr. til fordeling mellem de tidligere modtagere, idet bevillingen til ungdomsarbejdet i Højer blev sat op til 2.000 kr. Da Gotthardsen i 1977 måtte meddele, at der faktisk ikke havde været brug for at støtte ungdomsarbejdet, da en ny og udvidet fritidslov åbnede mulighed for offentlig støtte, endes årsmødet om, at der ikke var nogen grund til at fortsætte med denne bevilling.

Efter at man, som omtalt s. 137, havde givet afkald på den tidligere bevilling på 5.400 kr. om året til »ophjælpning af skolevæsenet i det nationalt blandede område« og havde fået bemyndigelse til at anvende en opsparet reserve til afholdelse af »løbende forpligtelser«, havde denne reserve været administreret af Gotthardsen i samarbejde med formanden. Ved udgangen af regnskabsåret 1974/75 indestod der endnu 28.142 kr. på kontoen, hvis eneste indtægt i de følgende år var tilskrevne renter.

Der var i bestyrelsen almindelig enighed om at benytte kontoen til fortsat støtte af lærer Chr. Jensens nationale arbejde. Lærer Jensen var nu blevet pensionist og var flyttet til Gallehus, men han var fortsat yderst aktiv, og han arrangerede bl.a. forskellige kulturelle aftenarrangementer, hvortil han selv – foruden at medvirke på sin violin – også udarbejdede de fornødne brochurer. Han havde gennem en årække modtaget en årlig understøttelse fra kultursamfundet på 4.000 kr., og i 1976 forhøjedes beløbet til 5.000 kr., og dette beløb udbetaltes også i regnskabsåret 1982. Ved indgangen til regnskabsåret 1983 udviste kontoen 1.959 kr. Årsmødet i 1983 vedtog at udbetale lærer Jensen dette beløb med tilskrevne renter, ialt 2.076,66 kr. som en sidste anerkendelse af hans mangeårige fortjenstfulde nationale indsats. Lærer Jensen havde på det tidspunkt passeret de 80 år.

Ved omtalen af denne særlige konto bør også nævnes, at man på årsmødet i 1977 diskuterede et andragende om støtte til fremstilling af en LP-plade med lærer Primdals musik. Primdal var en af de kongerigske lærere, der efter 1920 havde søgt embede i Nordslesvig (Hønky). Han var musikalsk begavet, hvilket var kommet både skole og kirke til gode. Gennem årene havde han komponeret adskillige melodier og korværker, og et udvalg af hans kompositioner ønskedes pub-

liceret gennem fremstilling på grammofonplade. Man bevilgede nu 4.500 kr. til dette formål, idet der var truffet aftale med Haderslev seminariekor, at det skulle indsyngne korteksterne. Også sprogforeningen støttede forslaget, og det aftaltes med denne, at et passende antal plader skulle fordeles mellem skoler i det nationalt blandede område.

4. Foredrags- og musikudvalgets bevilling (tidligere kaldet Kamphöveners bevilling)

Indtil 1978 varetog Kamphövener administrationen af denne bevilling, som først og fremmest anvendtes til indkøb af bøger, afholdelse af foredrag og støtte til musik og sang. Ved hans tilbagetræden i 1978 overdroges administrationen til viceskoleinspektør Chr. Stenz, der fra 1981 fik bistand af landsarkivar Iversen. Da Stenz i 1982 ønskede at træde tilbage, vedtog årsmødet på Iversens forslag, at bevillingen fremover skulle administreres af et tremandsudvalg, hvori Iversen førte forsedet og desuden fungerede som forretningsfører. I udvalget indtrådte desuden Gorrsen og Speggers. Der udpegedes ingen efterfølger efter Speggers, da han døde i 1983, og udvalget består idag af Gorrsen og Iversen.

Ved periodens begyndelse opførtes bevillingen med 30.000 kr., men da det viste sig, at der ikke altid var brug for det fulde beløb, nedsattes bevillingen i 1976 til 25.000 kr., og fra 1979 reduceredes den yderligere til 20.000 kr. Det var bestyrelsens opfattelse, at man burde undgå, at de enkelte bevillingshavere oparbejdede større reservebeløb, som man tidligere havde oplevet.

I mange år havde sprogforeningen af denne konto modtaget 2.000 kr. til indkøb af bøger til uddeling i det nationalt blandede område. Udviklingen indenfor biblioteksvæsenet havde imidlertid medført, at de lokale biblioteker nu modtog ganske anseelige offentlige tilskud. Fink foreslog derfor på årsmødet i 1983, at sprogforeningen skulle anvende 2.000 kr. til billiggørelse af Højskolesangbogen. Med tiden var den hæderkronede »Blå sangbog«, som hidtil havde været den mest benyttede sangbog ved alle sammenkomster i de nordslesvigske forsamlingshuse, blevet afløst af Højskolesangbogen.

Ved administrationen af foredragsbevillingen havde Kamphövener fået oprettet det såkaldte »Grænseegnens arbejdsudvalg«, som idag

ledes af viceskoleinspektør Knud Nielsen, Bredebro, og med den foran omtalte lærer Tage Madsen, Bylderup som sekretær. Udvalget bistod Kamphövener og senere Stenz ved behandlingen af indkomne andragender om støtte til foredrag. Interessen for at arrangere foredrag var imidlertid faldende, og på flere årsmøder diskuteredes ofte baggrunden for denne sørgelige udvikling. Det fremførtes, at den fortsatte udbygning af den moderne aftenskole havde åbnet mulighed for støtte til folkeoplysning i bred almindelighed, og at fjernsynets udbredelse til så godt som alle hjem mindskede interessen for at gå til foredrag i forsamlingshuset. Flere medlemmer af bestyrelsen var dog betænkelige ved helt at sløjfe al støtte til den traditionelle foredragsvirksomhed. Til disse hørte bl.a. Simon From, der i 1977 gjorde opmærksom på, at en enkelt forsamlingshuskreds i Haderslev amt i den sidste sæson havde arrangeret 8 foredragsaftener med 35-100 deltagere pr. aften. Man fortsatte derfor med at afsætte et vist beløb til foredrag, herunder også til foredrag på refugiet i Løgumkloster. Man vedtog desuden, at eventuelle besparelser på foredragsbevillingen kunne anvendes til støtte for musik og sang. Af regnskabet for 1979 fremgår iøvrigt, at man havde ydet 5.100 kr. til afholdelse af 5 foredragsaftener. Også i de følgende år opførte man et særligt beløb til foredrag. På årsmødet i 1984 fik Iversen godkendt, at man bevilgede det ovenfor nævnte »Grænseegnens arbejdsudvalg« 5.000 kr. til støtte for foredragsvirksomhed. Endvidere udtalte han, at han fandt det rimeligt, at lokale kredse, som var interesserede i foredrag, optog kontakt med folkeuniversitetsudvalget.

Hvad angår understøttelserne til sang og musik fortsatte man ligeledes med bl.a. at understøtte de eksisterende musikforeninger i Åbenrå, Sønderborg og Tønder, som lededes af fruene M. Hahne-mann, Pia Rytter og Else Valeur hver. Igennem adskillige år havde disse foreninger fået et fast tilskud på 3.000 kr. Det var imidlertid ikke den eneste støtte, de modtog, idet de også i henhold til gældende lovgivning kunne få betydelige offentlige tilskud. I sammenligning med disse var kultursamfundets traditionelle bidrag af en beskeden størrelse. Da man også havde bemærket sig, at disse musikforeninger kun i meget begrænset udstrækning interesserede sig for dansk og nordisk musik, besluttedes det på årsmødet i 1984 at påbegynde en nedtrapning af understøttelserne og i stedet for at yde støtte til det sønderjy-

skø amatørsymfoniorkester og til en kreds af operaamatører. Også andre musikalske arrangementer modtog fra tid til anden en hjælpende hånd.

Der var ligeledes en gammel tradition for, at man også af denne bevilling havde ydet mindre tilskud til forskelligt ungdomsarbejde. Således havde man i mange år ydet 500 kr. til Åbenrå ungdomshjem, som lededes af sparekassedirektør Nis Jørgensen. Også her havde udviklingen medført, at kultursamfundets lille bidrag ikke synede meget ved siden af de modtagne offentlige tilskud, og i 1983 udbetaltes beløbet for sidste gang. Derimod vedblev man at yde bidrag til spejderarbejde. Navnlig var man interesseret i fortsat at hjælpe de lokale ungdomsorganisationer, som kunne dokumentere, at der var en positiv interesse for det arbejde, de udførte.

Selv om der på årsmødet i 1984 blev foreslået visse nedskæringer af enkelte tilskud, stillede Iversen dog forslag om, at bevillingen for regnskabsåret 1984 fortsat blev opført med det hidtidige beløb, nemlig 20.000 kr. Der var nemlig indkommet et forslag fra sprogforeningen om et ekstraordinært tilskud på 3.000 kr. til udgivelse af et register til »Sprogforeningens Almanak« 1894-1983 (90 årgange). Et sådant register ville lette adgangen til det meget betydningsfulde historiske stof, som lå gemt i de mange årgange. Der var fuld enighed om at bevilge dette tilskud.

5. Turnébevillingen

Også i årene efter 1975 videreførtes den såkaldte turnébevilling, selv om betegnelsen ikke længere kan siges at dække indholdet. Det kom i disse år aldrig på tale at udsende større eller mindre turnéer med professionelt uddannede skuespillere eller musikere. Bevillingen anvendtes udelukkende til støtte af det arbejde, som var taget op af henholdsvis den sønderjyske forsøgsscene og teatersamvirket i Gråsten. Bevillingen administreredes i de første år af kontorchef Thrane, og ved hans afgang i 1979 overtoges den af kontorchef Kjær. Ved periodens begyndelse beløb bevillingen sig til 25.000 kr. Den kunne i den følgende tid svinge lidt op og ned og udgjorde derefter i nogle år atter 25.000 kr., indtil den fra 1982 forhøjedes til 35.000 kr. Der blev aldrig fra nogen side rejst tvivl om den værdifulde folkelige indsats, som de to nævnte teaterorganisationer udførte.

Scenebillede fra opførelsen af kirkespillet »Den brændende ovn«, forfattet af Olov Hartman. Sønderjysk forsøgsscene har siden jan. 1965 opført adskillige kirkespil, som ved velvilje fra sognepræsten Bork Hansens side kunne opføres i klosterkirken. Ovenstående fotografi, som er udlånt af Sønderjysk forsøgsscene, Tinglev, viser skuespillergruppen foran alteret i klosterkirken. Kirkespillet »Den brændende ovn« er opført 32 gange.

I forlængelse af omtalen s. 146 ff. skal der om forsøgsscenens arbejde yderligere oplyses. Foruden det faste tilskud fra kultursamfundet modtog forsøgsscenen også støtte fra amtskommunen, hvilket muliggjorde, at man kunne knytte en professionel skuespiller som instruktør til flere af de gennemførte forestillinger. Forsøgsscenen kunne i efteråret 1984 fejre sit 25-års jubilæum, og organisationen havde gennem de 25 år iscenesat ikke mindre end ca. 230 skuespil og arrangeret ca. 1555 forestillinger. Desuden havde man taget initiativ til en lang række andre aktiviteter, såsom kurser, underholdning for ældre og patienter, viseaftener, hørespil m.m. Man havde også syet kostumer, etableret scener, komponeret musik og lavet dukker, og det var lykkedes at vække interesse for amatørteatervirksomhed i vide kredse. Arbejdet var stadig koncentreret indenfor bestemte lokalite-

ter, omkring hvilke en fast gruppe af medarbejdere samlede sig. Til Haderslev-gruppen var således knyttet ca. 60 medlemmer, det såkaldte lille teater i Gråsten (Ladegårdsskov) havde ca. 100 aktive deltagere, det lille teater i Åbenrå ca. 80 medlemmer, og Slogs herreds amatører, som stadig benyttede friluftsscenen ved Slogs Herreds Hus, kunne f.eks. i 1983 opføre »Zigeunerbaronen« med ikke mindre end 45 personer medvirkende på scenen og 30 musikere i orkesteret. Også det lille teater i Flensborg, som havde sin egen scene i »Hjemmet« i Flensborg, udfoldede stor aktivitet.

Den særlige »kirkespilgruppe« var også fortsat aktiv. I Grundtvig året (1983) opførte man »Påskeliljen. Et Grundtvig program«. Indtil foråret 1984 var dette spil blevet opført i 38 forskellige kirker rundt omkring i Danmark. På gruppens program har iøvrigt stået Olov Hartmans kirkespil »Profet- og Tømmermand«, som i sommeren 1984 opførtes i forbindelse med den islandske kirkedag i Skálholt domkirke og på forskellige andre steder i Island. Den såkaldte kirkespilgruppe bestod af 19 medvirkende. Til flere af forsøgsscenens arrangementer er også modtaget støtte fra forskellige fonds. Således har Daellfonden muliggjort det særlige amatørteaterarbejde i Flensborg. Det må imidlertid afsluttende fastslås, at uden den omfattende frivillige opbakning bag forsøgsscenens virke havde det ikke været muligt at gøre en så imponerende folkelig indsats.

Det samme kan siges om amatørteatersamvirket i Gråsten, som også i denne periode fortsat kunne drage nytte af ægteparret Anna og Arne Aabenhus' inspirerende medvirken. Både forsøgsscenen og samvirket har det samme hovedformål, nemlig at vække og uddybe interessen for amatørteaterarbejdet, og på visse områder har de indledt et nært samarbejde. Af samvirkets særarrangementer skal nævnes følgende.

Da der i Højer viste sig at være en lokal interesse for at spille amatørteater bistod man ved opførelsen af lokalspillet »Hvorfor er Højer en sådan køn lille by?«. Spillet havde stor succes og havde til følge, at man kunne oprette et varigt amatørteater, som gav sine forestillinger på den af amtskommunen indkøbte »Kiers gård« i Højer. Man har også på flere steder i landsdelen støttet børneteateret og medvirket til at fremme dramatisk aktivitet blandt ældre medborgere. Som led i dette arbejde har man fået oprettet et pensionistteater i Bovrup. Man

Dansk Amatørteater Samvirke har blandt sine mange initiativer også interesseret sig for fremstilling af dukker og arrangement af forskellige dukkespil. Disses handling kan være bygget op over en folkevis. Arbejdet med dukkerne og dukkespillene har også tjent til at samle såvel unge som ældre om en fælles opgave. På ovenstående foto viser en kreds af interesserede damer i Skærbæk deres fremstilling af dukker.

Foto tilhører Dansk Amatørteater Samvirke, Gråsten.

har også bestræbt sig for at samle børn og unge, voksne og ældre med det formål at stimulere interessen for at spille amatørteater.

Blandt samvirkets initiativer må også nævnes en genoptagelse af »Urnehovedspillet« og opførelsen af det såkaldte teglværksspil »Til arbejdet, liv eller død«. Spillet blev første gang fremført i 1982 og genoptaget i 1983 og 1984. Handlingen er henlagt til Cathrinesminde

teglværk ved Iller strand og skildrer i en række optrin det særlige teglværksmiljø, således som det formede sig i perioden 1875-1938. Spillet skal så troværdigt som muligt fortælle tilskuerne om, hvorledes dagliglivet formede sig i hjemmene og på arbejdspladsen. Et stort antal lokale mennesker, både børn og voksne, har medvirket dels på selve friluftsscenen, dels bag ved den, og spillet bygger på, hvad gamle teglværksarbejdere har kunnet fortælle, og hvad man i biblioteker og arkiver har kunnet fremdrage til belysning af det gamle teglværksmiljø i og omkring Egersund.

6. Bevillingen til arbejderoplysning

Bevillingen administreredes gennem hele perioden af J.K. Hansen, bortset fra den tid, han virkede som trafikminister i ministeriet Anker Jørgensen. På hans forslag vedtog årsmødet i 1982 at udpege bankbestyrer Peter Falk, Sønderborg som hans stedfortræder. Bortset fra året 1979, hvor bevillingen blev opført med 23.000 kr., stilledes der normalt 25.000 kr. til hans disposition.

Bevillingen anvendtes i disse år væsentligt til to hovedformål. Arbejdernes oplysningsforbund i Sønderjylland modtog normalt et tilskud på 11.000 kr., som anvendtes til afholdelse af foredrag og diverse kurser. Ved enkelte lejligheder fik Sønderborg-afdelingen en særlig bevilling, bl.a. et tilskud til at arrangere en såkaldt »Arbejdernes dag« i 1979. Fra tidligere tid havde man endvidere givet et fast tilskud til aflønning af en konsulent indenfor AOF, men både formand og J.K. Hansen var enig om, at kultursamfundet ikke burde bidrage til afholdelse af faste lønninger. Dette særlige tilskud bortfaldt fra 1. april 1977, hvorefter beløbet (8.000 kr.) frit kunne anvendes indenfor bevillingens rammer.

En anden hovedopgave var støtte til forskellige DUI-afdelinger, også kaldet »Leg og virke«. Også her støttede man den samlede DUI-organisation for Sønderjyllands amt, ligesom man gav de lokale afdelinger i Sønderborg, Haderslev, Egersund og Gråsten et årligt tilskud til virksomheden, som kunne variere mellem 1.000 og 1.500 kr. Afdelingen i Åbenraa havde ligget stillet i nogle år, men genoptog virksomheden i 1980. Også DUI-feriecentret »Solhjem« modtog som regel et årligt tilskud på 2.000 kr.

Scenebillede fra friluftsskuespillet »Til arbejdet – liv eller død«, som opførtes i årene 1982-84 ved det nedlagte »Cathrinesminde teglværk« ved Iller strand på Broager Land. I en række scener skildredes arbejdet på et gammelt teglværk, og teglværkarbejdernes daglige liv dels på arbejdspladsen dels i hjemmet. Ovenstående foto giver et indtryk af friluftsscenen og forestiller deltagere på vej til genforeningsfesten på Dybbøl. Initiativtager: overlærer Arne Aabenhus, forfatter: Søren Chr. Hansen og instruktør: Finn Bredahl Jørgensen. Foto: Dansk Amatørteater Samvirke, Gråsten.

Af andre større udbetalinger kan yderligere nævnes et årligt bidrag på 2.000 kr. til »Dansk arbejder-sangforbund i Sønderjylland« og et tilskud på 1.000 kr. til Padborg jernbaneorkester. Så længe bevillingen havde eksisteret, var en del af den altid reserveret til musik og sang. Det kan endelig nævnes, at man i 1979 gav et tilskud på 500 kr. til udgivelse af et festskrift om D.S.U. i Sønderjylland i anledning af organisationens 50-års jubilæum.

7. Det historiske udvalg

I sammensætningen af det historiske udvalg er der i årene efter 1975 ikke sket ændringer, og det ledes fortsat af Troels Fink. På samtlige årsmøder har udvalget præsenteret en række ønsker om større eller

mindre bidrag, som udelukkende har haft til formål at støtte forskellige initiativer, taget af »Historisk Samfund for Sønderjylland«. Det har drejet sig om tilskud til »Sønderjysk Månedsskrift«, til »Historiske Samlinger« og til udgivelse af forskellige skrifter vedr. sønderjysk historie. Et enkelt år fik man bevilget 70.000 kr., men normalt har bevillingerne ligget mellem 50.000 kr. og 60.000 kr. – en ikke ringe del af kultursamfundets årlige rådighedssum på 133.000 kr. til forskellige nationale formål.

Det historiske samfund har også i årene efter 1975 fortsat sin vækst. Medlemstallet har passeret de 3.000, og regnskabet for 1982 udviste en balance på over 1 mill. kr. Samfundets litterære flagskib er fortsat »Sønderjyske Årbøger«, som i 1989 kan se hen til at skulle fejre sit 100-års jubilæum, og som stadig hævder sin plads som det førende videnskabelige tidsskrift med sønderjysk speciale. Ved siden heraf udgiver det historiske samfund »Sønderjysk Månedsskrift«, som udkommer med 12 hæfter om året, og som henvender sig til en bredere historisk interesseret kreds. Om denne publikation er engang sagt, at den er i besiddelse af alt undtagen et tilstrækkeligt antal abonnenter. Dog er man efterhånden nået op på et holderantal af ca. 1700. De stigende udgifter til teknisk fremstilling og forsendelse har medført, at de årlige regnskaber som regel udviser et betydeligt underskud. En del af dette har kultursamfundet dækket med tilskud i størrelsesordenen 20-25.000 kr. Bestyrelsen har været enig om, at dette folkelige historiske tidsskrift bør have mulighed for fortsat at udkomme med sit nuværende omfang og med sit rigt varierede indhold.

På udvalgets ønskeseddel har også været optaget en bevilling til driften af de såkaldte »Historiske Samlinger for Sønderjylland«, som fik gode arbejdslokaler i den ombyggede gamle arkivbygning i Åbenrå. Ved periodens begyndelse modtog man et tilskud på 15.000 kr., et enkelt år 22.000 kr. og ellers normalt 20.000 kr. Institutionen har 3 hovedopgaver, nemlig indsamling af traditionsstof, indsamling af billeder og film samt udarbejdelse af registre over trykt historisk materiale. Man er i årenes løb kommet i besiddelse af en ganske betydelig samling af båndoptagelser, som fremtidens lokalhistorikere vil kunne få megen glæde af. Også billedsamlingen er vokset kraftigt, dels gennem gaver fra privatpersoner, dels ved overtagelse af et omfattende materiale fra forskellige fotografiske ateliers. Der er ydet

en betydelig arbejdsindsats for at få de modtagne fotografier registreret, og man har kunnet konstatere en stigende anvendelse af fotografisamlingen, når historiske skrifter skulle illustreres. På et møde i landsarkivet 11. nov. 1977 udpegedes en særlig bestyrelse for de historiske samlinger, hvori bl.a. en repræsentant for amtsrådet og 2 repræsentanter for det historiske samfund har sæde. Troels Fink overtog formandsskabet. Som daglig leder af samlingerne udpegedes landsarkivar Iversen, der også efter sin afgang som landsarkivar i 1984 fortsat varetog dette hverv. Samlingerne omfatter idag ca. 70.000 billeder, ca. 120 film og ca. 1.000 båndoptagelser. Takket være en øget offentlig bevilling kunne samlingerne i sommeren 1985 ansætte en lønnet videnskabelig medarbejder som leder. Den udvalgte blev lektor Henrik Fangel. I forbindelse med 25-års jubilæet i efteråret 1985 trak Troels Fink sig tilbage fra stillingen som bestyrelsesformand og afløstes af den nuværende landsarkivar H. Worsøe. Der er samtidig gennemført en ændring af institutionen, som nu virker i form af et lokalhistorisk institut for hele Sønderjylland. Dens officielle navn er »Institut for sønderjysk Lokalhistorie: – Historiske Samlinger for Sønderjylland«. Instituttet har stadig til huse i landsarkivet i Åbenrå.

Man har siden 1977 desuden arbejdet med en plan om tilvejebringelse af en sønderjysk bibliografi, som skulle omfatte hele Sønderjylland, altså også Sydslesvig. Man opnåede i 1977 en amtskommunal bevilling til indledende forberedelser, men det er ikke lykkedes indenfor den her behandlede periode for alvor at komme i gang med denne betydningsfulde opgave.

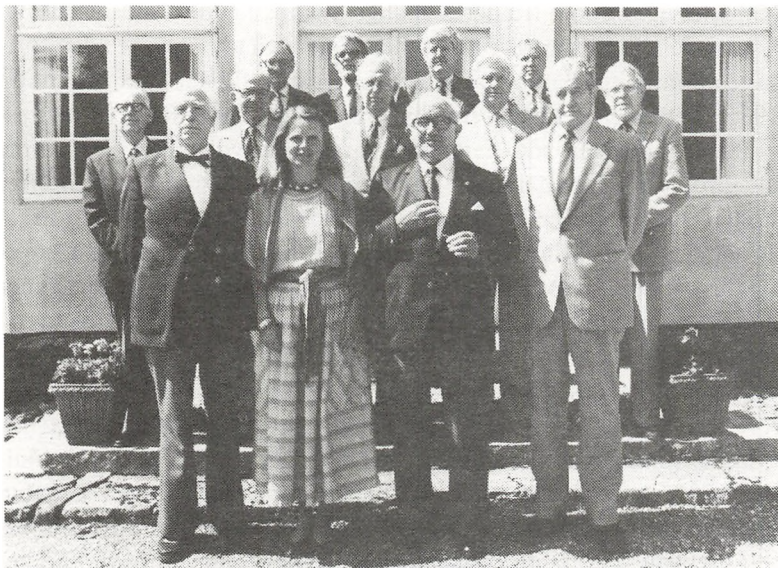
Det 3. område indenfor det historiske samfunds virksomhed, som har nydt godt af kultursamfundets midler, var dets omfattende publiceringsvirksomhed. I denne sammenhæng skal kun nævnes enkelte historiske skrifter, hvortil der er ydet tilskud. Det var fx tilfældet med red. Aksel Larsens bog »Valg mellem dansk og tysk«, som behandlede valgtallene fra de enkelte sogne i landsdelen indenfor perioden 1867-1968, og som må betragtes som en lokalhistorisk guldgrube, også fordi forfatteren som noget nyt har oplyst antallet af »sofavælgere«. Til udgivelsen af denne bog bevilgedes 30.000 kr. Til G. Jap-sens arbejde om »Pastor Jacobsen fra Skærbæk og hans foretagender«, som udkom i 1980 som nr. 52 i samfundets skriftrække ydede man et tilskud på 10.000 kr. Også denne bog er et værdifuldt bidrag

til den videnskabelige udforskning af den nordslesvigske nationalitetsskamp. Til den særlige række af små erindringsbøger, som for længst har opnået stor popularitet i en vid læserkreds, og som giver yderst værdifulde bidrag til dagliglivet indenfor landsdelens forskellige befolkningsgrupper, er der fortsat givet støtte. Fra denne publikationsserie kan nævnes bøger som Peter J. Møller »Haderslevdreng mellem tysk og dansk«, gårdejer Hans Jørgensen Hansens alsiske erindringer og Hans J. Muusmanns skildring af 1930'ernes landbrugskrise og L.S.bevægelsen i Bov sogn.

På årsmødet i 1984 stillede udvalget forslag om en samlet bevilling på 45.000 kr., hvoraf 20.000 kr. var tiltænkt månedsskriftet og 15.000 kr. de historiske samlinger. Restbeløbet, nemlig 10.000 kr., ønskede man anvendt til renskrivning af et af afd. arkivar Emilie Andersen efterladt manuskript omfattende hertug Hans den Ældres domme fra tiden 1545-80, et arbejde som skønnedes at have både videnskabelig og folkelig interesse. Hertug Hans den Ældre, der var en broder til kong Christian III, fik ved delingen af Sønderjylland i 1544 som forvaltningsområde bl.a. overdraget Haderslev, Tønning og Tønder len og residerede indtil sin død i 1580 på det af ham i Haderslev opførte slot Hansborg.

8. Afsluttende bemærkninger

Igennem 75 år har »Dansk Kultursamfund« side om side med en række andre foreninger givet finansiell støtte til dansk kulturelt og folkeligt arbejde i Nordslesvig. I modsætning til de øvrige nationale støtteorganisationer har kultursamfundet udelukkende virket med midler, stillet til rådighed på de årlige finanslove. Da samfundet trådte i virksomhed i 1910, var det derfor nødvendigt, at dets indsats foregik i det skjulte. Indtil det tyske kejserriges sammenbrud i november 1918 var det en politisk nødvendighed, at så få som muligt havde kendskab til samfundets arbejde. Efter genforeningen i 1920 var denne hemmelighedsfuldhed ikke så påkrævet. Der var imidlertid indarbejdet en tradition for, at man ikke indviede offentligheden i sit virke, og faktisk har man indtil idag foretrukket at arbejde i stilhed. Man anvender ganske vist ikke mere et brevpapir, som er stemplet

Dansk Kultursamfunds bestyrelse samlet til årsmøde på Sandbjerg slot i juni 1984. I forreste række ses fra venstre mod højre: Prof. Troels Fink, fuldmægtig Karen Munk Christensen (sekretær), overlærer Peter Gorrson (formand) og viceskoleinspektør Chr. Stenz. I anden række fra venstre mod højre: dr. Harald Jørgensen, landsarkivar P. Kr. Iversen, erhvervssekretær P. Groth Bruun, revisor Hans Matthiesen og fhv. trafikminister J.K. Hansen. I bageste række fra venstre mod højre: Prof. og nuv. kulturminister H.P. Clausen, kontorchef E. Lautrup, kontorchef Hans Jacob Kjær og seminarielektor Niels E. Tyge.

Foto: Studie 66, Gråsten.

»Fortroligt«, men man vil stadig forgæves lede efter navnet »Dansk Kultursamfund« på de årlige finanslove. De bevillinger, som man har forvaltet gennem årene, har altid udgjort en del af en større, samlet bevilling, idag den konto på kulturministeriets budget, som er opført under betegnelsen »til ministeriets disposition«.

I de første virkeår bestod bestyrelsen af et begrænset antal personer, alle hjemmehørende i kongeriget, men gennem årene fortrolige med forholdene i det tabte land og også aktive indenfor forskellige af de efter 1864 oprettede sønderjyske støtteforeninger. I henved 20 år var professor Harald Høffding formand for samfundet. Efter 1920 var det naturligt at supplere bestyrelsen med personer, som var født i

Nordslesvig, og som fra deres daglige gerning kendte landsdelens behov og dens befolknings ønsker med hensyn til aktiv støtte i den fortsatte nationalitetskamp. Da Høffding trak sig tilbage som formand i 1930, fandt man det ligeså rimeligt fremtidigt at overdrage formandskabet til personer, som gennem et langt liv havde været virksomme indenfor de lokale nationale organisationer, og som desuden efter 1920 repræsenterede Nordslesvigs befolkning på rigsdagen. Fra 1931-36 varetog H.P. Hanssen-Nørremølle formandsskabet. Han efterfulgtes af landstingsmand Hans Jepsen Christensen, og efter dennes død i 1956 udpegedes folketingsmand Peter Gorrsen som formand, og som sådan er han stadig i funktion. Man har også efter 1920 draget omsorg for, at de 4 gamle politiske partier har haft deres repræsentanter i bestyrelsen, og i denne sidder desuden embedsmænd fra de to ministerier (undervisningsministeriet og det i 1962 oprettede kulturministerium), på hvis budgetter kultursamfundets bevillinger gennem årene er opført. Medens årsmøderne i den ældre periode altid afholdtes i København, har de i de seneste år været henlagt enten til »Folkeshjem« i Åbenrå eller til Sandbjerg slot ved Alssund. Også dette var en naturlig konsekvens af, at flertallet af bestyrelsesmedlemmerne nu bor i Nordslesvig.

Da man i 1920-21 fik rekonstrueret kultursamfundet, idet man opnåede sikkerhed for en fast fremtidig bevilling på finansloven – indtil videre 35.000 kr. – var det en stiltiende forudsætning, at den givne bevilling udelukkende skulle gå til nationale formål indenfor den såkaldte »skæve firkant«. Denne bevillingspraksis fastholdtes konsekvent i mange år, men følte i tiden efter den anden verdenskrigs ophør ikke mere tidssvarende. Selv om kultursamfundet stadig har haft sin opmærksomhed henvendt på de ønsker, som fremkom fra de egentlige grænsesogne, har man dog fundet det rimeligt at udvide virksomheden til hele landsdelen. Derimod ligger det ganske udenfor kultursamfundets område at yde støtte til det danske arbejde i Sydslesvig.

Som det ligger i selve navnet »Dansk Kultursamfund« har det gennem de forløbne 75 år været formålet at udbygge den nordslesvigske befolknings kendskab til dansk kultur i bred forstand. I den ældste periode koncentrerede man sig om uddeling af gode danske bøger, især blandt den opvoksende slægt, man understøttede en række

efterskoler lige nord for Kongeågrænsen, som i første række søgtes af nordslesvigske unge, og man medvirkede til, at den samme ungdom kunne komme på danske folkehøjskoler eller få mulighed for at besøge andre kongerigske undervisningsanstalter som led i en videregående faglig uddannelse.

Efter 1920 fortsatte man delvis i de gamle spor, men man tog også nye opgaver op, idet man ønskede at udvide sine tilbud på det kulturelle område. Man bevilgede således penge til afholdelse af foredrag af kendte kongerigske personligheder, man støttede musiklivet i landsdelen, og fra 1929-30 og mange år fremefter finansierede man optræden af professionelle skuespillere og musikere. Man kan vel sige, at man i de nærmeste år efter genforeningen i første række havde sin opmærksomhed rettet mod landbefolkningens kulturelle behov i de truede egne. Da den socialdemokratiske folketingsmand J.P. Nielsen i 1929 indvalgte i bestyrelsen, indledte man også et kulturelt dansk arbejde specielt indenfor den lokale arbejderbefolkning, som fra gammel tid ganske naturligt havde haft nære kontakter med det tyske socialdemokrati. Indenfor bestyrelsen var J.P. Nielsen iøvrigt den første, der gjorde sig til talsmand for, at kultursamfundet burde interessere sig for det nationale arbejde indenfor hele landsdelen.

Allerede i begyndelsen af 1920'erne fremkom de første lokale ønsker om støtte til opførelse af nye forsamlingshuse og udbygning af de allerede eksisterende. Bestyrelsen var klar over, at det var en vigtig opgave at skabe de nødvendige ydre rammer for det nationale og folkelige arbejde rundt omkring i sognene, men man var sig også bevidst, at den til rådighed stående bevilling ikke ville strække til mere end tilskud til enkelte huse. Det lykkedes imidlertid både H.P. Hanssen og Jepsen Christensen at fremskaffe særlige bevillinger til forsamlingshusformål, men det var først fra 1947, at statsbevillingen til forsamlingshuse officielt overførtes til kultursamfundet. Siden da har en væsentlig del af kultursamfundets samlede bevilling – idag 200.000 kr. af bevillingen på 330.000 kr. – været klausuleret forsamlingshusformål. Et særligt udvalg under formandens ledelse og som regel bistået af bestyrelsesmedlemmer, udpeget af de 4 gamle politiske partier, varetager den praktiske administration af forsamlingshusbevillingen. Efter indgiven ansøgning fra de lokale forsamlingshusbestyrelser, som skal dokumentere, at der lokalt er indsamlet et passende beløb til byggeriets

finansiering, bevilger forsamlingshusudvalget et rente- og afdragsfrit lån af varierende størrelse. Nedlægges forsamlingshuset, eller overgår det i privateje, skal lånet tilbagebetales. Pr. 1. april 1984 blev de udestående lån opgjort til ca. 7,4 mill. kr.

En ny opgave blev taget op, da man i 1938 besluttede at nedsætte et særligt historisk udvalg. Igennem adskillige år havde man bevilget »Sønderjyske Årbøger« en fast årlig understøttelse. Under indtryk af den stærke nazistiske propaganda, som udfoldedes i disse år, anså man det for en betydningsfuld national opgave på forskellig måde at imødegå slesvig-holstenske historikers tendentiøse fremstilling af Sønderjyllands historie. Større betydning havde imidlertid ønsket om at fremme dansk historisk forskning af sønderjysk historie og at udbrede kendskab hertil i den lokale danske befolkning. Man fik en nær kontakt med »Historisk Samfund for Sønderjylland«, og de gennem årene givne bevillinger til det historiske udvalg er i første række kommet de aktiviteter til gode, som dette historiske samfund tog initiativet til.

Den foreliggende redegørelse for kultursamfundets virksomhed vil have dokumenteret en vis, måske forklarlig tilbøjelighed til over en lang årrække at videreføre givne bevillinger til et bestemt formål. På den anden side må det også fastslås, at der fra tid til anden er foretaget en justering af bevillingspraksis i takt med hele den moderne danske samfundsudvikling og særligt den nordslesvigske. På adskillige områder har det offentlige, i kraft af ny lovgivning, påtaget sig at støtte forskellige kulturelle opgaver, som tidligere finansieredes af kultursamfundet. Dette har medført, at bestyrelsen enten helt har kunnet inddrage flere traditionelle tilskud eller har nedtrappet dem ganske betydeligt. Det gælder fx på undervisningsområdet, indenfor biblioteksvæsenet og de foranstaltninger, hvortil der ydes tilskud i henhold til den moderne fritidslovgivning. Kultursamfundet har også gennem alle årene haft nær kontakt med de lokale kulturelle foreninger og institutioner og været lydhør over for ændringer i deres kulturelle behov. Det har bl.a. medført, at man i nyeste tid har opgivet at finansiere udsendelsen af professionelle skuespillere og musikere til landsdelen og i stedet for ladet den mangeårige »turnébevilling« komme det lokale amatørteaterarbejde til gode. Også den øgede støtte til den voksende interesse for landsdelens historiske fortid må siges at være i overensstemmelse med et bredt folkeligt ønske.

Afsluttende kan det endnu engang fastslås, at der stadig findes et betydeligt behov for udbygning og modernisering af de nordslesvigske forsamlingshuse, som stadig har bevaret deres betydning som det naturlige samlingssted for lokale folkelige og kulturelle møder. For at bruge et moderne udtryk kan man vel sige, at kultursamfundet her har fundet »en niche«, hvor der stadig vil være brug for støtte, hvis de lokale forsamlingshusbestyrelser skal have mulighed for at leve op til de skærpede myndighedskrav, som er fastsat for bygninger, som skal modtage en større forsamling. Som det flere gange er understreget gives støtten til forsamlingshusformål udelukkende efter devisen »hjælp til selvhjælp«. Dette kan vel iøvrigt fastslås som det overordnede princip for kultursamfundets bevillingspraksis gennem de forløbne 75 år.

Navneregister

- Abell, Kjeld, forfatter 146
Alberti, P.A., politiker 14
Allen, C.F., historiker 84
Ammundsen, Vald. biskop 108
Andersen, Emilie, historiker 170
Andersen, Hans, gårdejer 50
Andersen, Holger, politiker 34, 56, 110, 112 f., 118., 122
Andersen, H.C., forfatter 81
Andersen, Vilh., professor 45
Appel, Erik, højskolemand 43, 59 f., 71 f., 90, 92
Appel, Jacob, højskolemand 16 f., 22, 24 f., 27f., 33, 42, 45, 47, 56
Arnfred, J. Th., højskolemand 53, 88, 99ff., 110, 112, 119, 122, 125ff., 132, 138
- Bang, Herman, forfatter 142
Bang, Nina, politiker 34
Bang, N., forretningsmand 10
Barfod, Aage, embedsmand 56, 80, 88
Bartholdy, Chr., præst 110
Beck, P., journalist 151
Benzon, Otto, forfatter 81
Bergholt, I.J.I., gårdejer 151
Berntsen, Klaus, politiker 22
Beyer, Frode, biskop 108
Bjørnson, Bj. forfatter 104
Bladt, Jens, forfatter 141, 151
Blicher, St. St., forfatter 104, 143, 145
Bomholt, Jul., politiker 63
Bonde, Aage, bibliotekar 108
Bonnesen, Beatrice, skuespillerinde 143
Brahm, E., skolemand 134
Brejl, S.C., amtsskolekonsulent 132, 136
Brorson, H.A., biskop 35, 51
Bruun, P. Groth, erhvervsrådssekretær 153 f., 171
Burchardt, bager 50
- Callø, P.A., kreditforeningsdirektør 23, 83
Carstens, Axel, tandlæge 13
Caspersen, Carla, frue 146, 148
Christensen, Chr. Ernst, gårdejer 28
Christensen, Erik, provst 84
Christensen, E. Hass, skuespiller 143
Christensen, Hans Jepsen, politiker 28, 32, 35-38, 41-45, 47, 50f., 57, 59-62, 67ff., 71-75, 78, 80, 84f., 87-90, 92-100, 102f., 106f., 110-13, 115-20, 123, 131, 158, 172f.
Christensen, Henrik Dons, biskop 115
Christensen, J.C. politiker 15, 17
Christensen, Karen Munk, fuldmægtig 153, 171
Christensen, S.N., lærer 158
Christian III, dansk konge 170
Christian August, hertug 152
Christiansen, Ejnar, forfatter 81
Christiansen, F., skolemand 134, 145, 158
Christiansen, L., lærer 135
Clausen, H.P., historiker 123, 149, 152, 171
Clausen, H.V., historiker 11f., 16f., 19-29, 34f., 42f., 50f., 56, 58, 61f., 67f.
Clausen, Sven, forfatter 81
Cornett, frue, Åbenrå 147
Cour, Vilh. la, historiker 61, 84
- Dahl, Mildred, frue 90
Dahl, Svend, biblioteksmand 9, 43
Dahlggaard, Bertel, politiker 69
Dalgas, Enrico, hedeopdyrker 23
Dall, Jens, arkitekt 131
Demuth, Chr., skolemand 43, 73ff., 81, 104f., 141

- Ebbesen, Hans, præst 135
 Eckersberg, C.W., maler 62
 Emborg, E.L., skolemand 46
 Erichsen, Chr., forlægger 38
 Eskildsen, Claus, skolemand 90, 149
 Estrup, J.B.S., politiker 13
- Falk, Peter, bankmand 166
 Fangel, Henrik, lektor 169
 Fanny, jomfru 147
 Feilberg-Jørgensen, A.H., skolemand 85, 126
 Fink, Jep, gårdejer 10
 Fink, Jep, arkitekt 47f.
 Fink, Troels, historiker 82ff., 88, 107, 119f., 122, 127f., 134, 136ff., 144f., 149, 154, 156, 160, 167, 169, 171
 Fischer, Leck, forfatter 142
 Flint, Harald, lærer 136
 Fog-Petersen, Gunnar, politiker 34, 56, 68f., 77
 Friis, Aage, historiker 9, 12, 14ff., 19, 24, 34, 68, 82-85, 88ff., 100ff.
 Frisch, Hartvig, politiker 63
 From, Simon, politiker 122, 124, 153f., 161
- Gad, Peter, gårdejer 28,37
 Goos, Karl, skuespiller 52, 54
 Gorssen, Peter, politiker 88, 96, 101ff., 115, 118-22, 124, 127f., 135f., 139f., 146, 153f., 156, 159f., 166, 171f.
 Gotthardsen, Niels, sekretær 37, 87f., 96, 117, 119-22, 124, 127ff., 131-35, 138f., 153f., 156, 158f.
 Gram, Jørgen, politiker 53, 120, 122, 124, 132, 134f.
 Gram, Peder, komponist 52, 54
 Grau, Andreas, redaktør 23
 Gregersen, H.V., historiker 108
 Grundtvig, N.F.S., digter 164
 Graae, Fred., embedsmand 33, 52-56, 63-68, 71, 75, 78, 80ff., 87
 Graae, Irene, danserinde 81
- Graae, Rolf, arkitekt 111
 Gydebæk, frk. Åbenrå 58, 76
- Hægelsø, E., skolemand 146
 Hagens Asta, oplæser 105
 Hahnemann, M., frue 161
 Hammerich, M., hypoteklånefonds-direktør 68
 Hans den Ældre, hertug 170
 Hansen, Axel, forfatter 24
 Hansen, A. Bork, præst, 110, 112, 163
 Hansen, Folke Trier, højskolemand 74, 92
 Hansen, Gynter, forfatter 138, 144
 Hansen, Hans, landbrugskonsulent 46
 Hansen, Hans, J., gårdejer 99, 170
 Hansen, Heinrich, arkitekturmaler 35
 Hansen, H.C., overlærer 52, 54, 63, 81, 103f.
 Hansen, J.K., politiker 115, 123, 139f., 166, 171
 Hansen, Martin A., forfatter 142
 Hansen, Søren Chr., forfatter 167
 Hanssen, H.P., politiker 11ff., 16, 20f., 25, 28f., 32, 34-41, 43ff., 47, 50ff., 56, 58f., 61ff., 66f., 76, 85, 94f., 127, 156, 172f.
 Hanssen, Thyra, frk. 25
 Hartling, M.R., politiker 97
 Hartman, Olav, svensk højskolemand 147, 163f.
 Heiberg, J.L., forfatter 81
 Heick, Fr., direktør 122
 Helvad, Niels, præst 108
 Henriksen, Holger, musikdirigent 78
 Hertz, Henrik, forfatter 65, 81
 Hjejle, Thomas P., teaterdirektør 54, 64, 80
 Hjelholt, Holger, historiker 107
 Hjort, Niels, skolemand 12, 16f., 20, 27
 Holberg, Ludvig, forfatter 64, 81
 Holdt, J.F., provst 93, 134
 Holm, Kai, skuespiller 81, 103f., 142f.
 Holstein-Ledreborg, L., politiker 14

- Hostrup, Helge, forfatter 65, 81, 104
 Hummeluhre, H.C., lærer 93, 136
 Hunger, redaktør 76
 Hvidtfeldt, Johan, historiker 83, 85,
 107, 150
 Høffding, Harald, professor 9, 11, 14-
 19, 22, 24-29, 32, 55f., 171f.
 Høffding, Victor, handelsmand 17
 Høgsbro, H.R., præst 50
 Høyberg, Fred., gårdejer 150
- Illum, teaterdirektør 142
 Ingerslev-Jensen, Povl, musiker 81
 Ingrid, kronprinsesse 79, 102, 140
 Iversen, P.Kr., historiker 108, 123,
 128f., 143, 145, 149ff., 160, 162,
 169, 171
- Jacobsen, Chr. Johs., præst 169
 Jacobsen, Holger, Åbenrå 147
 Jacobsen, J.C., brygger 11
 Japsen, G., historiker 169
 Jensen, Chr., lærer 136f., 159
 Jensen, Ejnar, økonomidirektør 88,
 113, 117, 121f., 129, 137, 146, 153
 Jensen, Johs. V., forfatter 143
 Jensen, Kr. Bjerregaard, redaktør 123,
 139, 141
 Jensen, Thomas, orkesterdirigent 82
 Jespersen, Olfert, komponist 105
 Jessen, Jens, redaktør 108, 150
 Johannsen, Gustav, politiker 13
 Johansen, J., præst 10
 Johnsen, H.O., lærer 136
 Juhl, Poul, skuespiller 54
 Jørgensen, Anker, politiker 115, 166
 Jørgensen, Anna, lærerinde 43f., 60
 Jørgensen, A.D., historiker 13, 19
 Jørgensen, Carl, arkitekt 91
 Jørgensen, Finn B., sceneinstruktør 167
 Jørgensen, Harald, historiker 88, 113,
 119, 122, 149, 151, 171
 Jørgensen, Harald, skuespiller 104f.,
 142
- Jørgensen, Jørgen, politiker 75
 Jørgensen, J.N., postmester 35
 Jørgensen, Konrad, bogtrykker 10, 17,
 21, 25f.
 Jørgensen, Louise, oplæser 81, 105, 142
 Jørgensen, Nis, sparekassemand 76, 162
- Kamphövener, Morten, redaktør 53, 88,
 100f., 119, 122, 124, 127, 134,
 137ff., 143f., 153f., 160f.
 Kaper, Ernst, borgmester 67f., 78, 82
 Kaufmann, Th., væver 150
 Keiser-Nielsen, S., politiker 24
 Kier, Peter, gårdejer 151
 Kjær, Hans Jac., embedsmand 153,
 162, 171
 Kjærboel, Johs., politiker 74
 Klein, organist 63, 102
 Knudsen, Erik, forfatter 146
 Knudsen, Gunder, koncertsanger 54
 Knudsen, Jakob, forfatter 105, 142
 Knudsen, J.L., præst 10
 Kretzschmer, Knud, historiker 107
 Kristensen, Alfred, overportør 81
 Køller, E.V., preusisk embedsmand 16,
 46
 Køster, Erling, lærer 136
- Lagerlöf, Selma, forfatterinde 81, 105
 Lagoni, P.H., lærer 136
 Larsen, Aksel, forfatter 169
 Larsen, Jytte, lærerinde 136
 Laesgaard, Aage, læge 114
 Laursen, J.C., lærer 136
 Lausten-Thomsen, H., læge 41, 72, 83,
 149
 Lautrup, Erik, embedsmand 153, 171
 Lebeck, Anders, redaktør 23, 28
 Leonora Christine, forfatterinde 104
 Lindstrøm, Erik, forfatter 146
 Linvald, Axel, historiker 9, 43, 68,
 83ff., 88, 105ff., 113, 119, 121f.,
 126f., 132, 149
 Lund, Hans, højskolemand 88, 112,
 119, 122f., 127, 137, 149

- Lund, Hans, højskolemand 88, 112, 119, 122f., 127, 137, 149
- Lütken, L.C.F., officer 15
- Lønborg-Jensen, H., arkitekt 109
- Mackeprang, M., historiker 13, 21f., 24, 27, 34f., 43, 51, 61, 65-68, 72, 79, 83f., 88, 102
- Madsen, Tage, lærer 143, 153 f., 161
- Magle, Hans, præst 134
- Malberg, Ellen, skuespillerinde 81
- Malberg, Henrik, skuespiller 81
- Marcussen, P., lærer 57, 70
- Martensen-Larsen, V., embedsmand 123, 137, 153
- Mathiesen, Hans, revisor 153, 171
- Melbye, M., organist 134
- Meyer, Johan, forfatter 150
- Michelsen, Albert, embedsmand 88, 120-23, 132
- Mielcke, Hakon, forfatter 105
- Moeslund, K.J., lærer 93, 136
- Molbech, Chr. K.F., forfatter 65, 103
- Moltesen, Laust, politiker 67, 74, 78, 83, 85, 88, 106
- Moltke, H.V., tysk general 15
- Monrad, C.F., kollaborator 10
- Mortensen, Peter, politiker 63
- Munch, P., politiker 12, 68f.
- Munk, Kaj, forfatter 142
- Muusmann, Hans J., gårdejer 170
- Møller, H.L., historiker 16
- Møller, Peder J., forfatter 170
- Mønsted, Niels, lærer 158
- Mørk-Hansen, M., præst 151
- Mågård, Jørgen, bibliotekar 153f.
- Nansen, Betty, skuespillerinde 53
- Nansen, Peter, forfatter 104
- Neergaard, Niels, politiker 14-17, 19, 27, 56, 67
- Neiiendam, Jonna, skuespillerinde 54
- Neiiendam, Robert, teaterhistoriker 45, 54
- Nellemann, Rasmus, korporal 13
- Nellemann, Sophus, advokat 12, 14-17, 24
- Nielsen, Frede, politiker 89, 96, 101f.
- Nielsen, J.P., politiker 34, 45, 52, 58, 61ff., 67, 69, 71, 76, 78ff., 88ff., 96, 101ff., 106f., 173
- Nielsen, Knud, skolemand 161
- Nielsen, L.C., forfatter 23
- Nielsen, M. Langdahl, lærer 135f.
- Nielsen, M.H., præst 84
- Nielsen, Niels, orkesterdirigent 78, 99, 138
- Nielsen, N.P., præst 61
- Nyholm, Asger, historiker 150
- Nyrop, Camillus, historiker 13
- Olrik, Jørgen, museumsmand 24
- Olufsen, Chr., forfatter 104, 141
- Otterstrøm, A.N., lektor 61
- Ottosen, Johan, historiker 11, 68
- Ottosen, J.M., lektor 46
- Paludan-Müller, Kaj, embedsmand 87ff., 97, 103ff.
- Paulsen, J.J., borgmester 133
- Pedersen, Arne Fog, højskolemand 122, 153
- Pedersen, M., postmester 44
- Petersen, Carl S., bibliotekar 40
- Petersen, Chr., historiker 108
- Petersen, Jakob, bibliotekar 37, 39f., 67, 71, 75-79, 82, 88f., 98ff., 106f.
- Petersen, Otto, grosserer 17, 19, 21, 24-27, 33
- Petersen, Thorvald, bager 108
- Pontoppidan, Clara, skuespillerinde 54
- Poulsen, M. Refslund, gårdejer 108
- Primdal, Aage, lærer 159
- Raben-Levetzau, Fred., politiker 12
- Rasmussen, Karl, højskolelærer 83
- Rasmussen, Knud, polarforsker 45
- Rasmussen, Vilh., skolemand 63
- Ravn, L.S., forfatter 150

- Refshauge, P.J., gårdejer 84
 Refslund Thomsen, Ingeborg, politiker
 78, 89, 93, 96, 113, 119, 122-25,
 127, 134, 139
 Refslund Thomsen, Kr., amtmand 67,
 83, 88f., 99f.
 Rindom, Bodil, frue 146
 Rindom, Svend, forfatter 14
 Rode, Ebbe, skuespiller 143
 Rode, Helge, forfatter 65
 Rode, Ove, politiker 16
 Roose, Thorkild, skuespiller 54
 Rosenberg, P.A., forfatter 104
 Rungwald, Helge, teaterdirektør 14f.,
 141
 Rytter, Pia, frue 161
 Rønning, Fred., professor 15, 19
- Salling, S.H., højskoleforstander 20
 Saxtorph-Mikkelsen, komponist 81
 Scavenius, Erik, politiker 24
 Schack, O.D., amtmand 67f., 88
 Schiøtz, Aksel, sanger 82
 Schmidt, Johs., præst 85
 Schnedler-Petersen, Fred., kapelmester
 64
 Schulein, Poul, præst 109f.
 Seidelin, B., sekretær 33, 57
 Shakespeare, William, engelsk digter
 104, 141f.
 Skjoldborg, Johan, forfatter 104
 Skodborg, Chr., arkitekt 48
 Skov, Helge, biskop 115
 Skovmand, Holger, skolemand 38, 132
 Smidt, C.M., arkitekt 109
 Smidt, Peter H., gårdejer 150
 Soya, forfatter 142
 Spandet, N.C., lærer 93, 136
 Speggers, Chr., gårdejer 53, 122, 153f.,
 156, 160
 Steenberg, A.S., professor 20
 Stenz, Chr., skolemand 123, 140, 160,
 171
 Struckmann, Erich, kunstmaler 54
 Sveistrup, H., præst 10
- Svendsen, Nic., amtsskolekonsulent 28,
 37f., 45, 47, 50, 53, 59, 68f., 73, 88,
 90, 92, 96, 107, 132
 Svensson, A., redaktør 23, 34, 56, 73,
 93, 96, 100, 102, 104, 106, 108, 112,
 118ff., 122ff., 132, 150
 Sørensen, Enevold, politiker 14f., 17
- Texière, Jakob, oplæser 81
 Thomsen, Karsten, forfatter 51
 Thorsen, Svend, protokolsekretær 84
 Thorvaldsen, Bertel, billedhugger 62
 Thrane, E., embedsmand 123, 128f.,
 141-45, 148, 153, 162
 Tobiasen-Kragelund, forfatter 105
 Topsøe, V., sognepræst 10
 Torp, A., lærer 58
 Trap, J.P., kabinetssekretær 23, 43, 61
 Tyge, Niels E., seminarielektor 153f.,
 171
- Valeur, Else, frue 161
 Verrier, Paul, fransk professor 20f., 26
 Vøhtz, Agnete, embedsmand 88, 97,
 103, 113, 122f., 141ff., 148
- Weis, A.P., embedsmand 20
 Werner, Sigvart, 61
 Wessel, Johan H., forfatter 81
 Westh, Th. Claudi, ingeniør 123f.,
 153f.
 Wied, Gustav, forfatter 65
 Worsøe, H., historiker 169
 Wulff, Jens, kniplingskræmmer 108
- Zahle, C. Th., politiker 14, 24
 Ziegler, Aase, skuespillerinde 105
- Øster, Andreas, forfatter 151
- Aabenhus, Anna, frue 138, 144, 164
 Aabenhus, Arne, skolemand 144, 147,
 164, 167
 Agesen, Viggo, embedsmand 19f.
 Aakjær, Jeppe, forfatter 81
 Aas, Rich., arkitekt 111

»Dansk Kultursamfund« stiftedes i 1910 af en kreds af personer, der i mange år havde virket aktivt indenfor forskellige foreninger og organisationer til støtte for den betrængte danskhed i Sønderjylland. Kultursamfundet adskilte sig imidlertid på afgørende punkter fra andre eksisterende sønderjyske foreninger, idet det udelukkende modtog sine midler på de årlige finanslove. Hjælpen måtte derfor ydes i stilhed, og man kunne på ingen måde træde offentligt frem. Efter Nordslesvigs genforening med Danmark i 1920 fortsattes virksomheden, men det var ikke længere nødvendigt at opretholde den tidligere hemmelighedsfuldhed. Man havde imidlertid nu engang vænnet sig til at virke i det skjulte og undgå offentlighedens søgelys. Kultursamfundets aktive indsats har derfor hidtil været meget lidt kendt udenfor en snæver kreds. Da det nu har eksisteret i 75 år, kan det være rimeligt at redegøre for dets virksomhed og for de personers indsats, som har været knyttet til denne særlige organisation. Det hedder i en kendt gammel sønderjysk sang fra fremmedherredømmets tid: »For de gamle, som faldt, er der ny overalt«. Det gælder også kultursamfundet, i hvis ledelse skiftende generationer har taget opgaverne op. Herom fortælles i nærværende skrift. Beretningen herom giver adskillige nye bidrag til den nordslesvigske lokalhistorie, navnlig indenfor den såkaldte »skæve firkant«, som i første række har nydt godt af kultursamfundets indsats.

ISBN 87-7421-497-7